

Vrije Wandeling

Vrije Wandeling

Het parlement, de fiscus en de bescherming van het particuliere
Nederlandse natuurschoon.
De Natuurschoonwet tussen 1924 en 1995

Wybren Verstegen

Groningen/Wageningen 2017

Historia Agriculturae 47

Published by / uitgegeven door
Nederlands Agronomisch Historisch Instituut (NAHI)

Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen
Hollandseweg 1, 6706 KN Wageningen

Internet: www.rug.nl/research/nederlands-agronomisch-historisch-instituut
E-mail: nahi@rug.nl

Deze uitgave werd financieel mede mogelijk gemaakt door:

- Stichting NAHI
- Vereniging Natuurmonumenten
- ANWB
- CLUE+,
- Stichting van Nagell van Ampsen,
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven

ISBN 978-90-367-9440-4

© Stichting NAHI, 2017

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, of op enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

No part of this book may be stored in a computerized system or reproduced in any form, by print, photo print, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Foto omslag: Winterlandschap landgoed De Voorst bij Zutphen, 1955. Nationaal Archief:
Fotocollectie Nederlandse Heidemaatschappij.

Omslagontwerp: Frank de Wit

Tekstcontrole: Henk van Zon

Indexen: Hanneke de Vries

Productie: Erwin H. Karel

Redactie: Maarten Duyvendak, Piet van Cruyningen en Erwin H. Karel

Druk: Scholma Print & Media, Bedum

Inhoud

	Voorwoord: arcadië	1
	Inleiding	4
	Het bronnenmateriaal	14
1.	De totstandkoming van de Natuurschoonwet	18
	1.1 De aanloop	18
	1.2 Waarom een 'natuurschoonwet'?	22
	1.3 Op ten strijde!	24
	1.4 De adviezen aan de minister	27
	1.5 De lijst met bedreigde landgoederen en buitenplaatsen	30
	1.6 De belastingdruk	32
	1.7 De inkomstenderving van de staat	35
	1.8 De bespreking van de wet in het parlement	36
	1.9 De nasleep: landgoed-NV's	40
2.	De resultaten 1928-1951	43
	2.1 Wat is natuurschoon? Wat is een landgoed?	43
	2.2 Bestemmingswaarde en verkoopwaarde	49
	2.3 Andere belastingvoordelen	53
	2.4 Adellijke landgoederen	53
	2.5 Versnellingen en vertraging	59
	2.6 Landgoed-NV's en stichtingen onder de NSW	61
	2.7 Na de Tweede Wereldoorlog: opnieuw belastingverzwaring	65
	2.8 Opnieuw de lijst van landgoederen en buitenplaatsen	67
	2.9 De lange termijn: Groeneveld, Ampsen, Rosendael en Drakestein	70
	2.10 Spijtoptanten	92
	2.11 De controle	93
	2.12 Budgettaire gevolgen voor de staat	94
	2.13 Het publiek	95
	2.14 De eerste enquête	99
	2.15 1928-1951: de balans	101
3.	Stabilisering 1951-1989	103
	3.1 Inleiding	103
	3.2 Isaïc N.T. Diepenhorst en de National Trust	104
	3.3 De enquête van 1960	109
	3.4 Nogmaals: de bestemmings- en verkoopwaarde	112
	3.5 Het rapport van 1977 van het Nederland Economisch Instituut	115
	3.6 De motie-Portheine/Van Muiden	117

4.	De wetswijziging van 1989	120
4.1	Het debat in de Tweede Kamer	120
4.2	De vernieuwde Natuurschoonwet	123
4.3	De NSW bij de herrangschikking	124
4.4.	De herrangschikking in Gelderland	125
	Slotbeschouwing	128
	Bijlage 1 De buitenplaats Groeneveld in 1929	131
	Bijlage 2 Datering van de NSW-kaarten	137
	Bijlage 3 De waarde van het landgoed Ampsen in 1930	138
	Bijlage 4 Het rangschikkingsbesluit van 1990	140
	Literatuurlijst	141
	Index van genoemde landgoederen	145
	Index van genoemde personen	147
	Over de auteur	149
	Lijst met tabellen	
	Aantal hectare onder de Natuurschoonwet in verscheidene peiljaren 1952-2007	5
1.1	Regionale verdeling van bedreigd of vernield natuurschoon 1911-1926	31
1.2	Successierechten over een vermogen ter waarde van f. 175.000	32
1.3	Omvang van de particuliere buitenplaatsen en landgoederen genoemd in de ANWB wandelgids van 1946	33
1.4	Modelberekening van Staatsbosbeheer voor een landgoed van circa 250 hectare	34
2.1	Het minimale belastingvoordeel in de successiebelasting zoals berekend voor de erfgenamen van 20 landgoedeigenaars die een of meer NSW-landgoederen bezaten in de periode 1928-1935	52
2.2	De tien grootste particuliere NSW landgoederen 1930-1940	55
2.3	De tien grootste particuliere landgoederen in de ANWB gids van 1946	56
2.4	De tien grootste NSW-landgoederen van jonkheren 1930-1940	56
2.5	NSW landgoederen in eigendom van Stichtingen 1940-1946	64
2.6	De gebruikswaarde van de onder de NSW gebrachte landgoederen als percentage van de verkoopwaarde volgens de aangiften in de memories van successie 1930-1943	69
2.7	Niet-toegankelijke particuliere landgoederen volgens de ANWB-wandelgids van 1946	69
2.8	De contractuele pachtinkomsten uit boerderij De Reube bij het landgoed Ampsen 1914-1958 vergeleken met de inflatie van de gulden over de periode 1914-1958	82
2.9	De omvang van het waardeverlies van de beleggingen van A.J. van Nagell	

	die in 1930 getaxeed werden op minder dan 50% van de nominale waarde	84
2.10	NSW-Landgoederen in 1948 met geregleerde openstelling (wandelkaarten) waar meer dan 1.000 wandelkaarten zijn verkocht sinds de openstelling	100
2.11	NSW-Landgoederen waar in 1946 en 1947 meer dan 250 wandelkaarten werden uitgegeven	101
3.1	Heffingsgrondslag voor de vermogensbelasting van een NSW-landgoed ter waarde van <i>f.</i> 500.000 in de periode 1928-1974	112
3.2	De lasten, tekorten en belastingen van het beheer van het bos bij 25 historische NSW landgoederen in het midden van de jaren zeventig van de 20 ^e eeuw	116
3.3	Verdeling NSW-landgoederen over diverse categorieën eigenaars in 1981	117
4.1	Het resultaat van de herrangschikkingsoperatie 1989-1995 in Gelderland	127

Lijst met grafieken

2.1	Tempo waarin landgoederen onder de NSW werden gebracht 1930-1940	57
2.2	Aantal hectare onder de Natuurschoonwet 1930-1952	58
2.3	Aantal NSW-landgoederen 1930-1952	59
2.4	Gemiddelde grootte van NSW-landgoederen in hectare, 1930-1990	60
2.5	Aantal Landgoed NV's dat onder de NSW werd gebracht tussen 1936 en 1946	62
2.6	Aantal hectare land in eigendom van landgoed NV's dat onder de NSW werd gebracht tussen 1930 en 1946	63
2.7	Successierechten over de belastingschijf tussen de <i>f.</i> 100.000 en <i>f.</i> 200.000, 1911-1956	66
2.8	Verdeling van de NSW-landgoederen over de verschillende provincies van Nederland naar aantal in 1949	67
2.9	Verdeling van de NSW-landgoederen over de verschillende provincies van Nederland naar hectare in 1949	68
2.10	Wel en niet opengestelde NSW-landgoederen 1930-1996	98
3.1	Statusverandering NSW-landgoederen 1928-1961 in hectare	106

Voorwoord: arcadië

You are right when you suggest that I think a squirrel stumbling at least of equal importance as Hitler's invasions, murder in Spain, the Garbo-Stokowski romance, royalty, Horlicks, lynchlaw, pit disasters, Joe Louis, wicked capitalists, saintly communists, democracy, the Ashes, the Church of England, birth control, Yeats' voice, the machines of the world I tick and revolve in, pub-baby-weather-government-football-youthandage-speed-lipstick, all small tyrannies, means tests, the fascist anger, the daily, momentary lightnings, eruptions, farts, damp squibs, barrel organs, tin whistles, howitzers, tiny death-rattles, volcanic whimpers of the world I eat, drink, love, work, hate and delight in -but I am aware of these things as well.¹

Dylan Thomas (1938)

Er hing Spaans mos aan de bomen, dat maakte de sfeer wat anders, maar ook al was het aan de andere kant van de oceaan: de omgeving kwam mij bekend voor. Er was een oprijlaan met aan weerszijden hoog opgaande bomen en er was een groot landhuis: 'the big house'. Rond *Oakley House* lag een prachtig park. In een wijdere cirkel rond het huis kon je wandelen in een mooie, bosrijke omgeving, waar zeldzame planten en dieren leefden die buiten deze enclave niet zoveel overlevingskansen hadden. Dit was zonder meer 'natuurschoon', behorend bij wat overduidelijk een landgoed was. Zulke landgoederen als deze in Louisiana, die zo 'Europees' lijken, kun je op veel plaatsen in het zuiden van de Verenigde Staten vinden. De eigenaren waren in de tijd van hun stichting slavenhouders. Eigenlijk was dat het grootste verschil met landgoederen in Europa. Bij grote landgoederen vind je in Nederland soms boerderijen waarvan de kleuren van de luiken er op wijzen dat zij bij het landhuis horen of hoorden, maar in Louisiana gaat het om gerestaureerde houten barakjes: de slavenhuisjes. Het 'traditioneel prettige landschap' dat landgoederen vormen staat in het zuiden van de VS daarom meer ter discussie dan in Europa.² De planterselite in het zuiden van de Verenigde Staten kwam, hoezeer zij ook van burgerlijke afkomst was, tamelijk dichtbij de status van de feodale elite die ooit in Europa, en tot op zekere hoogte vroeger in Oost-Nederland, over het platteland heerste. De culturele erfenis van beide elites bestaat, behalve uit monumentale woningen, parken en museale inrichtingen, ook uit natuurschoon. Daarom trok een conferentie van de American Society for Environmental History in Louisiana mij meer dan een in Minnesota of Portland waar aristocratische landgoederen een zeldzaamheid zijn. Zowel in Louisiana als in Nederland is men zuinig op oude landhuizen en natuurschoon en is er een sterke wil aanwezig om deze voor het (eigen) nageslacht te behouden. Als dat de eigenaar niet meer lukt, is er nog altijd de mogelijkheid dat de natuurbescherming of de overheid het behoud overneemt.

De in Franse stijl gebouwde planterswoning *Oakley House* en zijn omgeving worden in-

¹ Dylan Thomas, *Collected Poems 1934-1953*, 205.

² Curré, 'Levend landschap: een antropologische benadering', 347.

middels beheerd door de staat Louisiana. Een beschrijving van het natuurschoon rond Oakley House zou in een folder van Natuurmonumenten niet misstaan: '*(a) lush natural setting, with a variety of birds singing throughout the 100-acre forest, that still inspires visitors... a wildlife sanctuary that would have gladdened the naturalist's heart*'. Het voorbeeld van Louisiana maakt duidelijk dat beheer van het natuurschoon bij (voormalige) landgoederen een internationaal onderwerp is, ook al wordt er maar verrassend weinig over geschreven. Het gaat daarbij niet alleen maar om natuurbescherming. Het begrip natuurschoon veronderstelt dat er iets te genieten valt, het gaat meer om de esthetiek dan om de ethiek van de natuurbescherming. Het genieten doe je als wandelaar of als fietser. Dat was het meest aantrekkelijke element van deze studie. Je pakt de trein, de fiets (of vliegtuig en bus in het geval van Louisiana), stapt ergens uit, wandelt meerdere uren door al dan niet aan elkaar grenzende landgoederen en het veldonderzoek voor die dag zit er weer op. Je kunt wandelen in de subtropische warmte van St. Francisville in Louisiana, door een zeebries bij Holsteinburg in Sjaelland in Denemarken, door de regen op de St. Jansberg bij Nijmegen of in de snijdende vrieskou langs Velhorst bij Lochem. Alleen wandelend wordt voelbaar waarom die landgoederen behouden moeten blijven. Mariënwierd, Groeneveld, Vosbergen, Oud-Zuilen, Einde Gooi, het zijn er alleen al in Nederland teveel om op te noemen. Ieder landgoed heeft zijn eigen karakter, zijn eigen charme maar er is ook iets dat hen verbindt: bij ieder bezoek is er weer dat vertrouwde esthetische moment waarbij 'the big house' tussen de opgaande bomen opdoemt. Dat kan een Deens renaissancekasteel zijn, een classicistisch landhuis bij Amerongen, een stevig uitgevallen woonhuis annex boerderij bij Einde Gooi of een in West-Indische stijl gebouwde houten woning zoals Oakley House.

Bij tientallen wandelingen in Nederland naar evenzovele landgoederen, buitenplaatsen en een enkele tuin of arboretum, waarvan er nog genoeg privé-eigendom zijn, ben ik slechts één keer tegen een bordje aangelopen waarop expliciet werd duidelijk gemaakt dat het hier een landgoed betrof dat onder de Natuurschoonwet viel: bij het landgoed Hardenbroek ten zuiden van Driebergen. De Natuurschoonwet leidt een vrijwel verborgen bestaan, zoveel is mij daarmee duidelijk geworden. Het lijkt me niet terecht. Een reconstructie van de geschiedenis van die wet die momenteel meer dan 3.000 landgoederen en meer dan 117.000 hectare beschermt, is hard nodig.

Het onderzoek daarnaar is niet een eenmanszaak gebleven. Dit boek is mede te danken aan de enthousiaste inzet van Lida Ruitinga van de VU bibliotheek onder wier leiding een compleet set NSW-kaarten uit de jaren vijftig digitaal op het internet verschenen is. Niet ongenoemd mag blijven dat een groot aantal organisaties, namelijk Natuurmonumenten, de ANWB, CLUE+, de Stichting van Nagell van Ampsen, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven, deze publicatie financieel mogelijk hebben gemaakt. Verder ben ik Johan Carel en Willem Bierens de Haan bijzonder erkentelijk voor hun vele inhoudelijke en tekstuele aanwijzingen. René Janssen en Henny van Schie hebben met en voor mij het Nationaal Archief binnenste buiten gekeerd op jacht naar verborgen archiefstukken over de Natuurschoonwet. Archivaris Jaap Kroes uit Apeldoorn heeft (te) veel tijd besteed aan het achterhalen van een twintigtal erfenissen uit het Interbellum van eigenaren van grote NSW-landgoederen. Veel dank gaat ook uit naar mijn

kritische meezezer, parlementair historicus Jan Ramakers van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Maar het meeste plezierige deel van het onderzoek heb ik gedeeld met Mariette. Zolang *ik* natuur, het in overdrachtelijke zin opzetten van een boom en sterke koffie onderweg kon garanderen, wilde *zij* mij wel porren voor uren-of dagenlang veldwerk. Ze heeft zo met haar aanwezigheid en inbreng voorkomen dat ik, zoals Dylan Thomas, struikelende eekhoorns net zo belangrijk zou gaan vinden als *La condition humaine*.

Inleiding

Succes heeft vele vaders. Aan de wieg van de Natuurschoonwet 1928 stonden onder andere de ANWB, de Vereniging Natuurmonumenten, de in 1922 opgerichte Bosraad en diverse burgemeesters. De Nederlandse Bosbouwvereniging had zich ermee bemoeid, Staatsbosbeheer en de Vereniging Het Grondbezit ook.³ Landelijke kranten hadden de totstandkoming van deze wet nauwlettend gevolgd en aangemoedigd. Daarnaast noemde de vroegere directeur van Natuurmonumenten, H.P. Gorter in zijn gedenkboek over die Vereniging uit 1986 een figuur die op het eerste gezicht niet in het rijtje thuis hoort: de communist Willem van Ravesteyn,⁴ fabrikantenzoon en medeoprichter van de Sociaal-Democratische Partij (SDP), voorloper van de Communistische Partij in Nederland.⁵ Van Ravesteyn, naast Henri Polak een van de weinigen binnen de linkse beweging die de natuurbescherming omarmde,⁶ had het communisme al vaarwel gezegd tegen de tijd dat de Natuurschoonwet in werking trad. In 1924 echter, toen hij namens de Communistische Partij Holland in de Tweede Kamer zat, was hij het die als natuurliefhebber het onderwerp van het verdwijnen van landgoederen definitief op de agenda van het parlement zette. Het dossier over de totstandkoming van de Natuurschoonwet van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Landbouw opent met de Kamervragen die hij in 1924 stelde naar aanleiding van de dreigende veiling van het restant van het landgoed Voordaan in Groenekan, ten noorden van de stad Utrecht.⁷

Van Ravesteyn trad op dat moment in het krijt voor Jenze Jan Talsma, burgemeester van Kamerik, die al jaren ageerde voor het opstellen van regels door de overheid rond het in stand houden van bossen en landgoederen.⁸ Het huis Voordaan staat er nog steeds. Er ligt een park omheen, een deel van het bos is behouden gebleven, en een deel van het landgoed is veranderd in een villapark, hetgeen het lot was van vele landgoederen en de nachtmerrie van natuurbeschermings- en toeristenorganisaties. Na de Eerste Wereldoorlog dreigde landgoed Voordaan aanvankelijk geheel ten onder te gaan. Een advertentie in de avondeditie van de NRC van 11 juni 1919 meldde dat het landgoed onder de hamer zou komen. Wat het natuurschoon betrof, stond genoteerd: ‘Het park is bezet met zwaar opgaand geboomte en heeft wildrijke bosschen, prachtige wandeldreven en waterpartijen, vijver, lanen, moestuin met kassen, tennisbaan enz.’⁹ Een groot aantal bomen op het landgoed is toen geveld, maar over

³ Dit is de voorloper van de Federatie Particulier Grondbezit.

⁴ Gorter, *Ruimte voor natuur*, 72.

⁵ *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*. <https://socialhistory.org/bwsa/> Zie ook <http://www.parlement.com/> waar de informatie is gevonden over de in het vervolg van deze studie genoemde ministers en kamerleden.

⁶ Harmsen, *Natuurbeleving en arbeidersbeweging*, 42 e.v.; *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*.

⁷ Nationaal Archief, Directie van de Landbouw van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Landbouw. Toegang 2.11.03, inv.nr. 993a.

⁸ Gorter, *Ruimte voor natuur*, 72; Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 644.

⁹ *Nieuwe Rotterdamse Courant* 11 juni 1919 avondblad, 3.

het resterende deel van het bos steggelde Talsma verder met de minister van Binnenlandse Zaken Charles Ruijs de Beerenbrouck (RKSP).¹⁰ Van Ravesteyn had als echte communist overigens in *De Tribune* gepleit voor algehele onteigening van de grond om dit probleem op te lossen; een idee waar ook Polak zich in principe wel in kon vinden.¹¹ Zij konden daarvoor niet veel steun in het parlement verwachten, maar toch brachten de vragen van Van Ravesteyn de zorg om het verloren gaan van landgoederen in een stroomversnelling. Die vragen zouden, geruggensteund door talloze artikelen, oproepen en adviezen, uiteindelijk resulteren in de wet van 1928. Toen die wet er eenmaal was, bleek alras dat zij in een behoefte voorzag.

Kern van de Natuurschoonwet is dat eigenaren van landgoederen belastingverlichting krijgen als zij zich verplichten om hun als natuurschoon gerangschikt landgoed in stand te houden voor de komende 25 jaar. Het openstellen van het landgoed voor het publiek vergroot het fiscale voordeel. In 1951 bereikte het aantal hectare dat onder de NSW viel 100.000 hectare; een gebied tweemaal zo groot als de Noordoostpolder. In dat jaar telde de NSW 667 landgoederen van sterk uiteenlopende grootte, waarvan 493 waren opengesteld voor het publiek. Dit was opmerkelijk veel.¹² Natuurbeschermingsorganisaties konden namelijk gezamenlijk rond 1950 nog geen 120 gebieden met een oppervlakte van circa 25.000 hectare veiligstellen en Staatsbosbeheer beheerde in die tijd slechts 10.500 hectare aan natuureservaten.¹³

Tabel inleiding. Aantal hectare onder de Natuurschoonwet in verscheidene peiljaren 1952-2007

Jaar	Hectare	1952= 1.00
1952	106.000	1.00
1961	105.126	1.00
1975	105.000	1.00
1989	102.893	0.97
1994	95.000	0.90
2004	88.713	0.84
2007	117.456	1.11

Bronnen: 1952: Schuttevâer, 'Een kwart eeuw fiscale bescherming van natuurschoon', 4; 1961: Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv. nr. 2379; 1975: *The Nature Scenery Act 1928 in the Netherlands*, 6; 1989: De Boer en Van de Kaa, Landgoederen en de Natuurschoonwet, 16, 19; 1994: Lenders, *Natuurbeheer en -ontwikkeling*, 235; 2004: *De openstelling van bos- en natuurterreinen*, 14; 2007: <http://www.boerderij.nl/Home/Achtergrond/2008/9/Aantal-landgoederen-verdubbeld-in-acht-jaar-AGD129948W/>

Tot circa 1989 zou het aantal hectare onder de NSW niet veranderen. Er kwamen landgoederen bij, de gemiddelde grootte nam af, maar de teller bleef rond de 100.000 hectare steken. Na een wetsherziening in 1989 is dat aantal hectare eerst gedaald (zie hoofdstuk 4) en toen

¹⁰ Gorter, *Ruimte voor Natuur*, 72.

¹¹ *Handelingen der Staten Generaal Eerste Kamer* 30^e vergadering, 17 maart 1921, vel. 177, p. 675

¹² Noë, 'Honderdduizend h.a. natuurschoon', 229-230.

¹³ *Landgoederen en wandelreinen*, 141-144, komt op 22.614 hectare, de uitgave uit 1954 (174-179) op 26.055 hectare, waarvan iets meer dan de helft (13.760 hectare) eigendom was van de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland (in het vervolg afgekort tot Natuurmonumenten). In de *Handelingen der Staten Generaal, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1949*, 1000 VI 7 p. 33 staat een tabel waarin de natuurgebieden staan uitgesplitst naar eigenaar en provincie. De natuurbeschermingsorganisaties komen hier gezamenlijk op 25.000 hectare. De tabel uit 1949 was gebaseerd op gegevens in een publicatie van Natuurmonumenten, die, aldus de *Handelingen* 'binnenkort zal verschijnen'.

weer gestegen, zodat in 2012 de NSW goed was voor 139.000 hectare natuurschoon.¹⁴ Daarmee is de werkzaamheid van deze wet, alle bezwaren en zwakheden en de kritiek erop ten spijt, genoegzaam aangetoond.

De historische achtergronden van dit succesverhaal zijn slechts terloops bekeken. Juristen hebben weliswaar bijgehouden waarom en wanneer de wet destijds is aangepast,¹⁵ en de Natuurschoonwet is onderwerp geweest van enkele scripties,¹⁶ maar van historische reflectie is daarbij nauwelijks sprake. In de geschiedschrijving over de Nederlandse natuurbescherming, toch al geen uitpuilende boekenkast, is de Natuurschoonwet vrijwel buiten beschouwing gebleven. De wet moet het doen met een enkele bladzijde in een gedenkboek. In het artikel van Marijke van Schendelen over ‘De strijd om Arcadië’ waar het debat over de dreigende teloorgang van landgoederen en de totstandkoming van de Natuurschoonwet zeker deel van uitmaakte, blijft de wet bijvoorbeeld ongenoemd.¹⁷ Aandacht voor de NSW had men misschien ook kunnen verwachten vanuit de historische geografie of in de vele studies over individuele landgoederen en landhuizen. Echter, ook daar is deze wet nauwelijks aan de orde geweest.¹⁸ Hetzelfde geldt voor erfgoedstudies.¹⁹ Dat laatste is wel begrijpelijk omdat deze zich als het om landgoederen gaat immers primair richten op de historische kern, het behoud van de gebouwen en parken van voornamelijk historische landhuizen en buitens. Een andere oorzaak voor het gebrek aan belangstelling zou kunnen zijn dat het karakter van de Natuurschoonwet nogal dubbel is. Het gaat aan de ene kant niet om het behoud van biodiversiteit maar om het behoud van de esthetische ervaring die een landgoed biedt. Aan de andere kant gaat het ondertussen wel degelijk óók om een (vroeg) vorm van natuurbescherming.²⁰ Dit karakter van de NSW pleit er voor om de geschiedenis ervan onder te brengen in de discipline van Environmental History, een begrip dat men in het Nederlands naar keuze kan vertalen met groene-, milieu- of ecologische geschiedenis. Het is een jong vakgebied dat sterk geïnspireerd is door de geschiedenis van actuele kwesties. Het vakgebied ‘Environmental History’ is, naar het zich laat aanzien eenvoudigweg nog niet toegekomen aan een onderwerp als natuurbehoud op landgoederen. De bibliografie op de website van de European Society for Environmental History vermeldt zegge en schrijve maar één titel: *Rothiemurchus*, dat handelt over een landgoed in de Schotse Hooglanden.²¹ Historische vakliteratuur over het behoud van het natuurschoon rond landgoederen is dus uiterst schaars. Er is wel veel gepubliceerd over bijvoorbeeld de (Amerikaanse) Nationale Parken met hun aandacht voor *scenery* en over de natuurbeschermingspolitiek in verscheidene landen, maar daarin spelen landgoederen geen rol van betekenis. Een van de achtergronden van dit gebrek aan belangstelling voor landgoederen in

¹⁴ <http://www.grondbezit.nl/natuurschoonwet-1928.html> (24-11-2016).

¹⁵ De meest uitvoerige juridische studie over de huidige Natuurschoonwet is die van Bruggink, *Fiscale aspecten van natuurschoon in Nederland*.

¹⁶ Zie de in de literatuurlijst genoemde scripties van De Boer en Van de Kaa (1992), Vaandrager (1996), Van de Kamp (1998) en Den Boon en Schuurman (2007). Alleen de scriptie van Van de Kamp getuigt van een meer historische benadering.

¹⁷ Van Schendelen, ‘De strijd om Arcadië: natuur en landschap als domeinen van Ruimtelijke Ordening’, 212.

¹⁸ Het meest expliciet is dat nog het geval in de scriptie van Den Boon en Schuurman, *Natuurschoonwet 1928*.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld Andela e.a., ‘Het historisch onderzoek naar tuin- en landschapsarchitectuur’, 62-71.

²⁰ Lenders, *Natuurbeheer en -ontwikkeling*, 234; Van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land*, 112-113.

²¹ Lambert en Smout, *Rothiemurchus: Nature and People on a Highland Estate 1500-2000*.

de ecologische geschiedenis is dat er bij natuurbescherming veel aandacht uitging naar ‘oorspronkelijke’ natuur. In zo’n benadering wordt een tegenstelling tussen natuur en cultuur verondersteld waarbij die ‘oorspronkelijke’ natuur een meerwaarde heeft die de natuur op landgoederen mist. De Amerikaanse natuurbescherming, met zijn voorkeur voor uitgestrekte nationale parken en wildernis is daarbij een belangrijk voorbeeld geweest voor Europa. Het nationale park werd niet voor niets door James Lord Brice, de Engelse ambassadeur in de VS tussen 1907 en 1913, uitgeroepen tot ‘the best idea America ever had!’ Historicus Michael Bess ziet een vergelijkbare voorkeur in Frankrijk voor onbedorven natuur in Nationale Parken, maar hij ziet ook een paradox in deze voorkeur: ‘the concept of stewardship waxes paradoxical: it boils down to the artifice of holding artifice at bay’.²² In Nederland is deze visie op natuurbescherming het sterkst gepropageerd door Frans Vera en bijzonder populair geworden dankzij de film *De Nieuwe Wildernis*. Sleutelwoord in de film en deze benadering is de term ‘ongerepte’. Zonder afbreuk te willen doen aan de schoonheid van de Nederlandse natuur die in de Nationale Parken en in de film wordt verbeeld, roept de benadering een belangrijke vraag op. De ecologische geschiedenis zoals die zich de afgelopen decennia heeft ontwikkeld heeft namelijk deze voorkeur voor het ongerepte in feite achter zich gelaten. Met het gebruik van de term *co-evolution* doorbrak met name de Amerikaanse historicus Edmund Russell in 2011 conceptueel de tegenstelling natuur- cultuur. De natuur is wereldwijd zo ingrijpend gemanipuleerd dat de ontwikkeling van de natuur en de menselijke geschiedenis totaal vloeit zijn geraakt; natuur en cultuur zijn samen geëvolueerd.²³ McKibben betreurde dat sterk in zijn boek *The End of Nature* maar Michael Bess merkt in zijn studie over Frankrijk op dat het verdwijnen van ongerepte natuur niet uitsluit dat er ‘wildness’ is blijven bestaan. Zulke natuur kan ook worden gecreëerd zoals in *De Nieuwe Wildernis* in feite zichtbaar is gemaakt. Bess is ook met William Cronon van mening dat ons ‘verlangen naar de natuur’ (de vertaalde titel van Keith Thomas, *Man and the Natural World* uit 1983) vooral een romantische vlucht is voor onze eigen geschiedenis.²⁴ Ongerepte natuur bestaat al eeuwen, zo niet millennia niet meer, niet in Europa en ook niet elders.²⁵ Dat Nederland al lang en breed geen ongerepte natuur meer kent, is in dit verband inmiddels niet meer dan een cliché. Het bestaan van zoiets als ‘ongerepte natuur’ is hier dan ook in de ecologische geschiedschrijving überhaupt nooit aan de orde geweest. De titel van het proefschrift van Henny van der Windt, *En dan, wat is natuur nog in dit land* is meer dan een verwijzing naar het bekende gedichte van J.C. Bloem. Het geeft weer dat de Vereniging Natuurmonumenten met het gebruik van begrippen als ‘half-natuur’, al deels vooruit liep op de ‘co-evolutie’ van Russell. Maar ook in de

²² Bess, *The light-green society*, 265.

²³ Russell, *Evolutionary History. Uniting history and biology to understand life on earth*.

²⁴ Bess, *The light-green society*, 256 e.v.

²⁵ Dat werd al eerder in (populair) wetenschappelijke Amerikaanse studies naar voren gebracht. Met name in het spraakmakende *Nature's Keepers* uit 1995 van de bioloog Stephen Budiansky en het boek *1491* van de wetenschapsjournalist Charles Mann werd afgerekend met het idee dat hun continent voor de komst van de blanke kolonisten nog zoiets als een oorspronkelijke natuur zou hebben gekend. De Britse wetenschapsjournalist Fred Pearce meldde in 2009 in *The New Scientist* dat zelfs grote delen van de ‘wilde’ natuur in Afrika niet los gezien kunnen worden van de menselijke geschiedenis. De ongelukkige verspreiding van de runderpest door de Italianen in de late 19e eeuw vernietigde de veestapel van de inheems bevolking, veegde complete civilisaties van de kaart en maakte zeeën van ruimte vrij voor gebiedsuitbreiding in die streken die daar nu als ‘natuur’ worden gekoesterd.

belangrijke studie van Van der Windt over de Nederlandse natuurbescherming komen de landgoederen als te bestuderen categorie niet aan de orde, al erkent hij wel hoe belangrijk zij waren.²⁶ Het betekent dat wij nog weinig inzicht hebben in de vraag hoe dit belangrijke deel van de Nederlandse half-natuur beschermd en gespaard wordt en werd.

Natuurbeheer op landgoederen is niet zomaar een variatie op het thema natuurbescherming. Het heeft in drie opzichten een ander karakter dan in beschermde natuurterreinen. Het belangrijkste verschil is, en dat zal de leidraad van deze studie worden, dat natuur op landgoederen wordt beheerd door particulieren, niet door overheden en niet door natuurbeschermingsorganisaties. Financieel gewin speelt bij particuliere landgoederen een veel grotere rol dan bij beschermde gebieden. Financiële perikelen van de eigenaars maken de natuur op landgoederen ook kwetsbaar: het bezit kan worden verkaveld, verkocht en verloren gaan door commerciële activiteiten – men denke aan het lot van de buitenplaats Duinrell – zonder dat er veel tegen gedaan kan worden. Dat maakt natuurbescherming op privéterrein in de geschiedschrijving zelfs verdacht. Het meest uitgesproken zien we dat terug in *Naturschutz*, de recente Duitse studie van Klaus-Dieter Hupke. Hij stelt met zoveel woorden dat een *Naturschutzgebiet* alleen kan bestaan waar het privé-eigendom onteigend is. Er bestaan in Duitsland wel de zogenaamde *Landschaftsschutzgebiete* maar daar is wat Hupke betreft zoveel toegegaan aan privé-eigenaren dat zij qua natuurbescherming niet veel voorstellen.²⁷ In de genoemde studie van Bess over Frankrijk komen de particuliere eigenaars van bossen evenmin in een positief daglicht te staan. Die geven de voorkeur aan kaalslag en volledige herbeplanting en het bestrijden van plagen via het sproeien van pesticiden vanuit helikopters.²⁸ In de Verenigde Staten werd in de negentiende en twintigste eeuw privé-bosbezit sterk geassocieerd met ‘lumber companies’ die een zelfde slechte reputatie hadden.²⁹ Zelfs in Engeland, de bakermat toch van de bescherming van het privé-eigendom, acht de beroemde National Trust het nodig dat de eigenaars van landgoederen, alhoewel zij er mogen blijven wonen, hun bezit wel van de hand doen wil het bezit door de Trust in stand gehouden kunnen worden. De algemene ondertoon is dus dat privébezit zich niet goed verstaat met natuurbescherming. Deze studie naar de werking van de Natuurschoonwet laat zien dat dit een wel erg negatieve benadering van de materie is, historisch gezien voor Nederland niet klopt en grotendeels onterecht is. Maar het onderzoek wil ook laten zien, dat daarvoor de politiek, zoals in het geval van de Natuurschoonwet, dan wel de juiste handvatten moet aanreiken en dat ook dan nog de toekomst van een beschermd landgoed niet altijd zeker is.

Het tweede verschil is dat een landgoed, en meer nog een buitenplaats, in vele gevallen onderdeel is van een ensemble waarin niet de zorg voor de natuur maar die om het behoud van cultureel erfgoed, zoals huizen en tuinen, domineert.³⁰ Het gaat bij landgoederen vooral om de esthetiek, niet om het behoud van natuur. Een landgoed en meer nog een buiten-

²⁶ Van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land*, 63.

²⁷ Hupke, *Naturschutz: Ein kritischer Ansatz*, 53-55.

²⁸ Bess, *The light-green society*, 263.

²⁹ Voor de VS zie: MacCleery, *American Forests. A history of resiliency and recovery*, 44.

³⁰ Van der Windt rekent om die reden landgoederen dan ook tot ‘cultural historical elements’, in ‘Parks without Wilderness, wilderness without parks?’, 208.

plaats, representeert bij uitstek een ‘arcadische’ visie op het landschap; het is geen ‘Natuurdenkmal’, ook al is de loop van de twintigste eeuw op landgoederen de ‘natuur-empathische’ visie op het landschap steeds belangrijker geworden.³¹ Die nadruk op esthetiek heeft overigens zijn voordelen. Terwijl internationaal in de bosbouw in de negentiende en twintigste eeuw monotone dennenplantages gingen domineren, besteedden op landgoederen de eigenaars ook veel aandacht aan het in stand houden van loofbomen in parken en langs lanen.³² Wat landgoederen evenwel gemeen hebben met beschermde natuurgebieden is, behalve hun half-natuur, hun populariteit bij toeristen. Niet alleen in Nederland maar in de gehele Atlantische wereld genereren zij grote bezoekersstromen die van ‘de natuur’ willen genieten. Beleidsmakers en natuurbeschermingsorganisaties hebben (voormalige) landgoederen al sinds lange tijd omarmd en geïntegreerd in hun plannen om de natuur te behouden voor het nageslacht waarbij het behoud van ‘cultuur’ hun aantrekkelijkheid alleen maar verhoogt.³³ De Natuurschoonwet zelf is er het beste voorbeeld van. Het is daarom geen goede zaak dat er wel historische studies zijn over natuurbeschermingsorganisaties, bosbeheer door de staat en Nationale Parken, maar nauwelijks over het natuurbeheer op landgoederen; niet in Nederland en ook nauwelijks elders.³⁴ Dat daar in Europa zo weinig belangstelling voor bestaat in de geschiedenis van de natuurbescherming is zeker opmerkelijk. Over geheel Europa bezat de adel vroeger immers landgoederen en oefende controle uit op grote gebieden waar bossen en het wild in stand werden gehouden. In de groene geschiedenis wordt die rol van edelen en vorsten wel naar voren gehaald, zoals in het onlangs verschenen boek van Richard Hoffmann, *An Environmental History of Medieval Europe*.³⁵ De geschiedenis van de Europese bossen, de wildstand en de visstand zijn tenslotte nauw gelieerd aan hun privileges en voorkeuren. Maar het lijkt wel alsof met het verschrompelen van de adellijke macht in Europa in de negentiende en twintigste eeuw ook zijn rol in het natuurbeheer uit het zicht van de historici is verdwenen. Niet voor wat betreft Nederland, waar Van der Windt zowel voor zowel de hoge burgerij als de adel een rol ziet weggelegd bij de opkomst van de natuurbescherming.³⁶ Maar Hupke volgt voor Duitsland wel die gedachtegang: de adel verloor door de industrialisatie zijn macht en natuurbescherming werd een zaak van de burgerij.³⁷ In Frankrijk zijn wel historische studies verricht naar de manier waarop oude aristocratische landgoederen ingebed zijn in hun omgeving, maar dergelijke studies richten zich op de vanouds sterke bezorgdheid in Frankrijk voor het behoud van het ‘rurale’ Frankrijk in sociale zin, niet op natuurbescherming. Het Franse natuurideaal is ‘a planet of *paysage*’, schrijft Bess niet zonder

³¹ Kooij, ‘Op zoek naar levende natuur’, 116, 125. Deze natuur-empathische vond ook zijn neerslag in de herziening van de Natuurschoonwet in 1989. Zie hiervoor hoofdstuk 4 in dit boek.

³² Kooij, ‘Op zoek naar levende natuur’, 119.

³³ Zie bijvoorbeeld het boek van Frans Bosscher, *Cultuurmonumenten van Natuurmonumenten* (Warnsveld 2007).

³⁴ Om een paar voorbeelden te geven: voormalige plantages zoals Oakley House in Louisiana, Christoffelpark op Curaçao of de voormalige seigneurie La Domaine de Lot Binière in Québec lenen zich uitstekend voor onderzoek naar natuurbeheer, al is de schaal van die natuur dan misschien minder groot dan in Yellowstone, Yosemite of de Oostvaardersplassen. Verstegen, ‘The Nature Scenery Act of 1928’, 4–12.

³⁵ Hoffmann, *An Environmental History of Medieval Europe*, 190–192.

³⁶ Van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land*, 63.

³⁷ Hupke, *Naturschutz: Ein kritischer Ansatz*, 12.

spot.³⁸ Een uitzondering op die verwaarlozing van de rol van landgoederen in de geschiedschrijving over natuurbescherming is de Engelse literatuur over de National Trust. Eigenlijk biedt alleen Engeland de mogelijkheid om via literatuuronderzoek een internationale vergelijking te maken tussen de Natuurschoonwet en buitenlandse ontwikkelingen. Het *Country House Scheme* van de Trust biedt (gelukkig) interessante aanknopingspunten voor een vergelijking met de Nederlandse situatie.³⁹ Niet toevallig is er in de jaren zestig van de vorige eeuw na suggesties van Kamerleden een serieuze poging gedaan om ook in Nederland tot zo'n trust te komen (zie par. 3.2). Het verslag van die pogingen biedt gelegenheid om een vergelijking tussen de twee landen te maken. De belangrijkste vraag is dan waarom in Nederland uiteindelijk de Engelse constructie niet werd nagevolgd. Van belang is het daarbij te weten waarin Natuurschoonwet en National Trust elkaar raakten, maar uiteraard ook waarin zij verschilden. Dat vergelijkende literatuuronderzoek kan aangevuld worden met het onderzoek dat Staatsbosbeheer rond 1920 uitvoerde naar wetgeving op het gebied van de natuurbescherming in de ons omringende landen: België, Italië, Engeland, Duitsland en Denemarken. Dit deed de organisatie om de Nederlandse wetgeving op dat gebied van mogelijk inspirerende voorbeelden te voorzien zodat het, al was dit onderzoek nog beperkt, toch mogelijk is de Natuurschoonwet in internationaal perspectief te plaatsen.

De beweging tot behoud van landgoederen tussen de twee wereldoorlogen stond niet op zichzelf. Het maakte deel uit van de vroege 'groene golf' die Van Schendelen in die tijd signaleert.⁴⁰ Parallel aan de zorg over het verdwijnen van natuurschoon was er onder andere ook de drang om te komen tot een natuurbeschermingswet. Beide, natuurschoon en natuurbescherming, brachten de gemoederen in het Interbellum danig in beweging. Het was niet alleen vanuit een mengsel van nostalgie, historisch besef of esthetiek dat tijdgenoten het verdwijnen van landgoederen aan de kaak stelden. Er was een duidelijke, scherp gearticuleerde maatschappijkritiek waarneembaar waar latere milieu-organisaties zich niet voor zouden hoeven schamen. Dergelijke kritiek speelde ook in Engeland. Het onderliggende maatschappelijke debat daar verschilde niet van dat in Nederland. De Nederlandse opvattingen sluiten in ieder geval naadloos aan op de karakterisering die Diane Barthel gaf van de *Preservation Movement* in de VS en Engeland: 'Popular movements for historic preservation represent discontent with industrialization – its dislocations and transformations'.⁴¹ Volgens haar analyse weerspiegelt deze beweging de sociale en culturele structuur van de samenleving. In haar opinie had de National Trust, die inmiddels miljoenen leden telt, aanvankelijk een ander, meer elitair, karakter dan de 'patriottische' Amerikaanse National Park Service. In dat opzicht week de ontstaansgeschiedenis van de Trust ook af van het nationalistische of 'völkische' karakter van de Duitse natuurbescherming van voor de Tweede Wereldoorlog.⁴² Voor een beoordeling

³⁸ Bess, *The light-green society*, 293.

³⁹ Butler, *Lord Lothian (Philip Kerr) 1882-1940* 152-153. Zie verder hoofdstuk 3 in dit boek.

⁴⁰ Van Schendelen, 'De strijd om Arcadië', 217-225.

⁴¹ Barthel, 'Historic Preservation: a comparative analyses', 88-105. Voor het Amerikaanse verwijt, zie 89, voor de Engelse landgoederen zie 91-92. Ditt, 'Nature Conservation in England and Germany 1900-1970', 1. Hij herleidt deze opvatting direct tot de Romantiek.

⁴² Ditt, 'Nature Conservation in England and Germany 1900-1970', 1-28.

van de Nederlandse situatie is daarbij het Amerikaanse verwijt ter zake dat de Engelse ‘preservation elite’ de arbeidende klasse niet in staat achtte het historische landschap op zijn esthetische kwaliteiten te beoordelen. De vraag is dan natuurlijk of de strijd voor het behoud en de openstelling van landgoederen in Nederland ‘elitair’ genoemd kan worden.

‘Discontent with industrialization’ bestond ook in Nederland en ook hier wezen critici urbanisering en fiscale druk aan als oorzaken van de teloorgang van landgoederen. Daarbij is de scheidslijn tussen natuurbehoud en zorg om het erfgoed niet te trekken zonder het onderwerp geweld aan te doen. Landgoed, landhuis en park vormen immers idealiter een harmonisch geheel, een ensemble. De eigenaar heeft in vele gevallen daarom zowel te maken met monumentenzorg als met het beheer van de grond. Daarom zijn er kort na de Tweede Wereldoorlog ambtelijke plannen geweest om de bescherming van natuurschoon en die van monumentale landhuizen en kastelen in één wet onder te brengen.⁴³

Het is niet alleen goed om te analyseren waarom die Natuurschoonwet zo aansloeg, met alle nuances die men bij het succesverhaal kan maken, maar vooral of die wet ook een goed alternatief bood voor, of toch tenminste een aanvulling was op, het beschermen van landgoederen door de overheid of natuurbeschermingsorganisaties zoals dat na de Tweede Wereldoorlog steeds gebruikelijker werd. Van daaruit is het een volgende stap om te kijken waarom het beschermen van landgoederen *destijds* in die vorm zo noodzakelijk was, met andere woorden waarom juist na de Eerste Wereldoorlog de ondergang dreigde voor de vele honderden landgoederen die Nederland (en Engeland) telde. Daar zijn veel algemeenheden over geschreven: lonen waren gestegen, inkomsten uit andere bronnen dan het landgoed – men denke aan Russische obligaties⁴⁴ – waren in de oorlog verdampt, de belastingen omhoog gegaan. De discussie spitste zich evenwel toe op de rol van de fiscus. De NSW veranderde niets aan de andere oorzaken van het veilen en verkavelen van landgoederen, maar was wel effectief. Dat wil zeggen dat we primair moeten doorgronden waarom fiscale wetgeving de landgoederen en buitenplaatsen toentertijd bedreigde en waarom het aanpassen daarvan via de Natuurschoonwet de sleutel bleek tot hun instandhouding. De nadruk op fiscale aspecten roept een groot aantal vragen op: hoe groot was het financiële voordeel voor de eigenaren en hoe nadelig was de wet voor de staatskas? Wie waren die eigenaren en waar lagen hun landgoederen of buitenplaatsen? Wat was natuurschoon eigenlijk, wie bepaalden dat en welke criteria werden daarbij gehanteerd? De wet nu was een succes in die zin dat vele NSW-landgoederen voor de toekomst gespaard bleven. Maar hoe zat het met de recreatieve functie? Welke eigenaren stelden hun landgoed of buitenplaats open voor het publiek, welke niet en valt nog te achterhalen waarom? Stimuleerde de wet de recreatie, zoals de bedoeling was? Met andere woorden: hoeveel bezoekers trokken die opengestelde NSW-landgoederen? Wat betekende openstelling voor de eigenaren? Kwam de wet tegemoet aan de wensen van overheden, natuurbeschermers en toeristenorganisaties? Een viertal meer gedetailleerde onderzoeken naar NSW-landgoederen die al vroeg onder de wet werden gebracht, dient daarbij als

⁴³ Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv.nr. 6007. Zie verder hoofdstuk 2.

⁴⁴ Van Horn, ‘Russische schulden aan Nederland na de revolutie’, *passim*.

illustratiemateriaal. Drie daarvan, de kleine burgerlijke buitenplaats Groeneveld in Nunspeet en de grote adellijke landgoederen Rosendaal bij Arnhem en Ampsen bij Lochem, wisten hun status van NSW-landgoed, fiscale perikelen en splitsingen van het bezit ten spijt, te behouden.

*Huis Groeneveld bij Nunspeet, 1935.
(Nationaal Archief: Fotocollectie Nederlandse Heidemaatschappij)*

In sterk contrast daarmee staat de vierde detailstudie. Die betreft het landgoed Drakestein in Baarn dat maar korte tijd (tussen 1933 en 1941) een NSW-landgoed is geweest en waarvan de eigenaar van begin af aan voortdurend overhoop lag met de overheid vanwege het schenden van natuurschoon. De conflicten daarover resulteerden uiteindelijk in het opkopen van de voor het natuurschoon belangrijkste delen van het landgoed. Het voorbeeld van Drakestein is bij uitstek geschikt om het begrip van één van de meest problematische kanten van de NSW, de spanning tussen privé-exploitatie en natuurbescherming, te verdiepen. Deze vier voorbeelden geven meer *en detail* inzicht in verschillende kanten van de werking en het ontstaan van de Natuurschoonwet: de belangen die op het spel stonden voor de eigenaars, de relatie met de overheid en de lotgevallen van NSW-landgoederen op de lange termijn.

Voor een goed begrip van de werking van de NSW is het echter allereerst nodig te weten

dat het onderscheid tussen een landgoed, waar de grond vaak nog een economische functie heeft, utilitair is,⁴⁵ en een buitenplaats waar die functie ontbreekt, voor de wet niet relevant is. In vele debatten, vergaderingen en nota's spreekt men gemakshalve van landgoederen terwijl dan soms wel en soms niet zowel landgoederen als buitenplaatsen bedoeld worden. Uit de statistische gegevens over de Natuurschoonwet is ook niet op te maken wanneer er sprake was van een landgoed en wanneer van een buitenplaats. Alle buitenplaatsen en landgoederen die onder de wet vielen worden aangeduid als 'landgoederen in de zin van de Natuurschoonwet 1928' en worden gemakshalve in het kort (en ook in deze studie) aangeduid als NSW-landgoederen. De begrippen 'landgoed' en 'buitenplaats' worden in deze studie alleen gebruikt als het niet specifiek over de Natuurschoonwet gaat maar over een landgoed en landgoederen of buitenplaatsen in algemene zin.

Voor vier verschillende perioden kunnen voornoemde vragen, afhankelijk van het overgeleverde materiaal, meer of minder gedetailleerd worden beantwoord. De eerste is die van de totstandkoming van de wet na de Eerste Wereldoorlog. Daarna volgde tussen 1928 en 1950 de tweede periode van de inwerkingtreding. In 1950 werd namelijk de belangrijke mijlpaal van 100.000 hectare beschermd natuurschoon bereikt en een jaar later verschenen de resultaten van de eerste enquête onder de eigenaren van de NSW-landgoederen. Die geeft inzicht in hoe de wet in de praktijk functioneerde. De derde periode, de tijd tussen 1951 en 1989, was er één van stabiliteit voor wat betreft de Natuurschoonwet. De wet zelf is in die bijna veertig jaar niet ingrijpend aangepast. In deze periode kwamen steeds meer landgoederen in handen van natuurbeschermingsorganisaties, gemeenten, Staatsbosbeheer en institutionele beleggers. Aan de hand van enquêtes uit de jaren 1961, 1972 en 1977, is bekeken welke ontwikkelingen die aanpassingen nodig maakten en waarom de NSW zelf niet meer afdoende bescherming bood. In deze tijd werd ook de discussie over de National Trust gevoerd. De vierde, afsluitende, periode van deze studie is de tijd na de ingrijpende wetsherziening van 1989, die duurde tot 1995. Dat waren de jaren van de zogenaamde 'herrangschikking'. Deze was noodzakelijk omdat bij de wetswijziging van 1989 de criteria waren aangescherpt en veranderd.⁴⁶ Deze wetswijziging betekende dat alle NSW-landgoederen opnieuw werden beoordeeld. Na de herrangschikking in 1995 werd de Natuurschoonwet vervolgens ingezet in het nieuwe overheidsbeleid dat gericht was op het stichten van nieuwe landgoederen; een beleid dat verder buiten het terrein van dit historische onderzoek valt.⁴⁷ Deze studie heeft daarbij niet de pretentie de huidige Natuurschoonwet tegen het licht te houden. Voor de huidige situatie verwijs ik naar de studie van Bruggink.⁴⁸

In de slotbeschouwing van deze studie zal de balans worden opgemaakt vanuit de vraag wat het onderzoek naar landgoederen en in het bijzonder de Natuurschoonwet aan inzichten kan toevoegen aan de geschiedschrijving over met name de Nederlandse natuurbescherming.

⁴⁵ Kooij, 'Op zoek naar levende natuur', 125.

⁴⁶ Lenders, *Natuurbeheer en -ontwikkeling*, 235.

⁴⁷ Zie onder andere de nota van het Ministerie van VROM, *Nieuwe landgoederen Nederland. Bouwen aan een groene omgeving* (Den Haag 2008).

⁴⁸ Bruggink, *Fiscale Aspecten van Natuurschoon in Nederland*.

Wat waren vanuit het oogpunt van natuurbehoud de nadelen en voordelen van een wet die zich in principe richtte op de esthetische natuurbeleving in de bossen van privé-landgoederen en buitenplaatsen? Wat kon er concreet gered worden wat anders verloren was gegaan en waarom en in hoeverre was de NSW daarvoor een geëigend middel? De antwoorden op die vraag zullen per hiervoor genoemd tijdsgewricht verschillen, ook al is de Natuurschoonwet in wezen niet veranderd sinds 1928. In de slotbeschouwing worden lijnen uitgezet naar onderzoeksvragen die het mogelijk moeten maken de NSW in een meer internationaal comparatief te plaatsen dan in deze studie haalbaar was.

*Achterzijde Huis Ampsen bij
Lochem. Jaartal onbekend.
(Ansichtkaart collectie auteur)*

Wat in het onderzoek buiten beschouwing blijft, zijn de rechtszaken en discussies over de exacte toepassing van de juridische bepalingen bij zaken als onttrekkingen van NSW-landgoederen, het innen van de belastingaanslagen en de manier waarop de wet juridisch was 'dichtgetimmerd'. Wel maken vele voorbeelden uit het rijke archiefmateriaal duidelijk hoe de wet in de praktijk voor individuele eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen uitpakte en welke problemen zij daarbij wel en niet konden oplossen.

Het bronnenmateriaal

Het materiaal waarop dit onderzoek steunt is zeer divers. Voor een internationale vergelijking is, zoals al is aangegeven, een studie bewaard gebleven die Staatsbosbeheer rond 1920 uitvoerde naar wetgeving op het gebied van natuurbescherming in de omringende landen. In dit dossier bevinden zich wetsteksten uit diverse landen uit de tijd na 1900 en het commentaar daarop van het staatsbosbedrijf voor wat betreft hun bruikbaarheid voor Nederland. Zeer belangrijk zijn vervolgens de *Handelingen van de Staten Generaal* over het wetsvoorstel van 1928 en alle latere aanvullingen en herzieningen.⁴⁹ Over de tijd tot 1928 is verder uiteenlopend materiaal te vinden, zowel gepubliceerd als ongepubliceerd. Daarbij gaat het om (amb-

⁴⁹ De Handelingen der Staten Generaal zijn gedigitaliseerd en te vinden op www.statengeneraaldigitaal.nl.

telijke) nota's, brochures en ook krantenartikelen, met name uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (NRC) die, vergeleken bij andere kranten uit die tijd, een relatief grote interesse voor het onderwerp aan de dag legde.⁵⁰ Materiaal uit het Nationaal Archief dat is bijeengebracht door ambtenaren van het Ministerie van Landbouw naar aanleiding van de vragen die Van Ravesteyn had gesteld, laat duidelijk zien hoe de zorg om het verloren gaan van de landgoederen en buitenplaatsen stap voor stap resulteerde in een Natuurschoonwet. De reden waarom bepaalde stukken toen werden bewaard is overigens niet toegelicht. In het dossier bevinden zich lijsten van destijds bedreigde landgoederen en buitenplaatsen, krantenknipsels, kopieën van de *Handelingen van de Staten Generaal* en brieven van betrokken partijen zoals Natuurmonumenten, de ANWB en Staatsbosbeheer. Over de twee decennia na 1928 noteerden de ministeries van Landbouw en van Financiën van jaar tot jaar vervolgens tot in detail in statistische overzichten hoeveel hectare van welke landgoederen in aanmerking was gekomen voor rangschikking onder de Natuurschoonwet, welke NSW-landgoederen vererfd en in hoeverre de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen hun bezit openstelden voor het publiek. Het archief van het Ministerie van Landbouw is voor die tijd opmerkelijk rijk aan gegevens. Van ieder bezit dat onder de NSW kwam legde het Ministerie namelijk een dossier aan waarin correspondentie tussen de eigenaars en de Bosraad (zie hierna), met de betrokken ministeries van Financiën en Landbouw werd bewaard. In die dossiers werden ook latere wijzigingen bijgehouden alsmede brieven van de eigenaars die betrekking hadden op wat er op hun NSW-landgoed speelde. Het was afhankelijk van de vraag hoe problematisch de aanvraag was en van de schrijfdrift van de eigenaars of het dossier veel of weinig informatie bevat. Er waren veel aanvragen die bijna zonder slag of stoot werden toegewezen. In hoeverre van afgewezen verzoeken ook dossiers zijn aangelegd is niet duidelijk. Er zijn er slechts enkele bewaard gebleven die vermoedelijk dienden als voorbeeld voor andere verzoeken: wat waren nu eigenlijk de maatstaven om een landgoed of buitenplaats wel of niet de status van NSW-landgoed te geven of te onthouden. De dossiers zijn van belang om de vraag te beantwoorden wat nu in de praktijk onder 'natuurschoon' werd verstaan. Dit is uitgezocht door het bestuderen van ruim 100 van de ruim 500 dossiers die er van alle NSW-landgoederen in de periode 1928-1940 door de overheid zijn aangelegd. Al dit materiaal opent de weg naar een analyse van de sociale achtergronden van de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen en de veranderingen daarin, waarom zij hun NSW-landgoed wel of niet wilden openstellen en soms ook waarom zij van gedachten waren veranderd. Bekend is tot kort na de Tweede Wereldoorlog wie de eigenaren waren van de NSW-landgoederen, welke waarde hun NSW-landgoed in financiële zin had en welke veranderingen er in de omvang optraden in de loop van de jaren. Omdat de adel zo'n belangrijke rol speelde in de Nederlandse (en de Engelse)⁵¹ natuurbescherming is de vraag interessant in hoeverre (oude) adellijke landgoederen het door de wet beschermde natuurschoon domineerden. Te bekijken valt verder of er veel spijtoptanten waren: eigenaren waarvan het landgoed de status van NSW-landgoed verloor. Dit is een goede

⁵⁰ Zie het digitale krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek waarin de gedigitaliseerde edities van *Het Centrum* (1910-1930), de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (1910-1930), *Het Vaderland* (1920-1945) en *Het Volk* (1910-1920) zijn te vinden.

⁵¹ Ditt, 'Nature Conservation in England and Germany 1900-1970', 3, 5.

indicatie voor de mate waarin de wet aan hun verwachtingen voldeed. Ook is het mogelijk dankzij deze dossiers iets te zeggen over het absentisme onder de eigenaren omdat zowel hun feitelijke woonplaats als de ligging van hun NSW-landgoed bekend is. Die vraag is relevant omdat ook de gemeentelijke forensenbelasting in het Interbellum de absentistische eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen plaagde. Omdat zij de directe band met hun landgoed of buitenplaats misten, maakte deze belasting hun toch al onrendabele bezit nog meer tot een blok aan het been en de neiging het te verkavelen en te gelde te maken groter. Voornoemde bronnen maken het tevens mogelijk de geografische verspreiding van de NSW-landgoederen na te gaan. Lagen zij daar, waar volgens de initiatiefnemers van de wet hun bescherming het meest nodig was: rond de steden? Daar immers leden de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen het meeste onder hoge belastingen omdat de hoogte daarvan direct gerelateerd was aan de hoge grondprijzen aldaar.

Ten slotte is van de eigenaren die in de periode 1930-1943 en 1945-1954 overleden, de naam en de waarde van het NSW-landgoed bekend uit jaarlijkse statistische overzichten die zijn gebaseerd op uittreksels uit hun memories van aangifte. Deze gegevens waren voor het Ministerie van Financiën van groot belang om te weten hoe groot de inkomstendering van successierechten was. Deze gegevens zijn er ook uit de periode 1969-1973, hetgeen een interessante vergelijking mogelijk maakt tussen de sociale achtergronden van de overleden eigenaars en de waarde van hun nagelaten NSW-landgoed in de drie periodes. Zij kunnen de vraag beantwoorden wat de waarde van de nagelaten NSW-landgoederen was en of het wel of niet om adellijk bezit ging.

Het archiefmateriaal van na de Tweede Wereldoorlog is, in vergelijking met dat uit de periode 1928-1946, door zijn aard en omvang bijzonder lastig te hanteren. Er zijn net als voor de Tweede Wereldoorlog dossiers aangelegd over de individuele NSW-landgoederen, maar hun aantal loopt in de duizend, terwijl statistische overzichten zoals die voor de oorlog werden gemaakt schaars zijn.⁵² Er zijn wel maandelijks overzichten uit de jaren 1947-1958 bewaard gebleven. Het gaat hier om een collectie persberichten die het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen verstuurde en waarin naam, omvang en ligging van nieuwe en onttrokken NSW-landgoederen stonden vermeld, maar geen informatie over de eigenaars werd gegeven. Die gegevens gebruikte bijvoorbeeld de ANWB en de Vereniging Natuurmonumenten om haar leden op de hoogte te houden van het openstellen van nieuwe NSW-landgoederen. Een paar jaar later, in 1961, is een zeer belangrijke inventarisatie gemaakt. Toen in de jaren zestig van de vorige eeuw het parlement zijn bezorgdheid uitsprak over het feit dat landgoederen aan de NSW werden onttrokken en in handen kwamen van institutionele beleggers zoals pensioenfondsen, heeft Staatsbosbeheer een statistisch overzicht gemaakt van alle onttrekkingen en herrangschikkingen van NSW-landgoederen over de periode 1930-1961 waarbij ook werd aangegeven welke NSW-landgoederen waren opgekocht door natuurbeschermingsorganisaties, Staatsbosbeheer, gemeenten en institutionele beleggers. Met behulp hiervan is na te gaan of het natuurschoon op landgoederen en buitenplaatsen die aan de wet werden onttrokken wel of niet verloren is gegaan.

⁵² Nationaal Archief, Archief Ministerie Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk. Toegang 2.47.19, inv.nrs. 362-3106.

Een ander soort bronnen zijn de enquêtes die vanaf de jaren vijftig onder de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen werden gehouden. Die geven antwoorden op vragen naar allerlei facetten van hun beheer, toegespitst op hun financiële situatie. Achtergrond was steeds weer de vraag of de eigenaars financieel het hoofd boven water wisten te houden of dat de staat aanvullende maatregelen moest treffen. De enquêtes zijn gehouden voorafgaand aan of kort na aanpassingen van de wet. Zij stonden op zichzelf en verwezen niet naar vroeger of toekomstig onderzoek. De historische reflectie ontbrak. Er moet uiteraard rekening mee worden gehouden dat de ondervraagden er belang bij hadden een niet al te rooskleurig beeld van hun financiële situatie te schetsen. De enquêtes maken duidelijk dat de problematiek rond het in stand houden van landgoederen na de Tweede Wereldoorlog steeds complexer werd. Landgoederen en buitenplaatsen konden niet meer uitsluitend met behulp van de Natuurschoonwet behouden blijven. Andere wetten zoals de Monumentenwet, de Boswet en de Natuurbeschermingswet werden steeds belangrijker.

Een interessante bron vormen verder de ANWB wandelgidsen die om de zoveel jaar verschenen onder de titel *Landgoederen en wandelreinen in Nederland*. Zij bevatten talloze aanvullende gegevens, bijvoorbeeld de totale omvang van buitenplaatsen en landgoederen en niet alleen het deel dat onder de NSW viel. De gegevens zijn voor zover het gaat over eigenaren, ligging en omvang niet strijdig met die uit de bronnen van het Ministerie van Landbouw. De herkomst van de gegevens is niet helemaal duidelijk. Bekend is alleen dat vanaf de jaren twintig vaak gegevens werden uitgewisseld tussen (de kopstukken van) de ANWB, Staatsbosbeheer, diverse ministeries en de Vereniging Natuurmonumenten die allemaal nauw betrokken waren bij het in standhouden van landgoederen en buitenplaatsen. Het onderzoek steunt ten slotte op de gelukkige vondst van een volledige verzameling van 304 topografische kaarten (schaal 1:25.000) die dankzij de oplettendheid van ing. W. van Vliet, toen beleidsmedewerker van dat Ministerie en thans werkzaam bij de Stichting Geldersch Landschap/Geldersche Kasteelen, niet verloren zijn gegaan. Op deze kaarten staan bijna 800 NSW-landgoederen ingetekend. Het betreft hier een momentopname. Alle wijzigingen die voorafgingen of volgden op de tijd waarop de kaarten werden gebruikt, blijven buiten beeld. Zij geven een nauwkeurig beeld van de omvang, ligging en vorm van de NSW-landgoederen, op een wijze waar geschreven bronnen niet aan kunnen tippen. De bij deze publicatie behorende internetsite toont in digitale vorm al deze kaarten, die dankzij een gift van de betrokken voormalige beleidsmedewerker berusten in de bibliotheek van de Vrije Universiteit te Amsterdam.⁵³

⁵³ Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit, signatuur LK.11659gk:162/od. De gehele verzameling NSW-kaarten is gedigitaliseerd en te vinden in de beeldbank van de UB van de VU. Kaartnummers staan in de tekst tussen haakjes als (collectie NSW, nummer).

1.

De totstandkoming van de Natuurschoonwet

*‘Op ten strijde tot behoud van ons natuurschoon. Al maar door hoort men van veilingen van groote landgoederen, van het sloopen van landhuizen, het vellen van bosschen, het hakken van lanen, het verkavelen voor villabouw van parken, water- en boschpartijen’.*⁵⁴

ANWB, 11 december 1924.

1.1 De aanloop

De fiscale bevoordeling van voor het publiek opengestelde landgoederen en buitenplaatsen begon niet in 1928 met de Natuurschoonwet, maar meer dan twee decennia eerder. Al in de gewijzigde wet op de personele belasting van 1896 was een bepaling opgenomen die de eigenaren van buitenplaatsen (de wet spreekt niet over landgoederen) belastingverlaging gaf indien zij vrije toegang verleenden aan het publiek.⁵⁵ De wetsherziening van 1896 en het voorafgaande parlementaire debat laten zien dat de wortels van de Natuurschoonwet tot in de negentiende eeuw reiken.⁵⁶ Deze (weelde)belasting werd geheven op basis van zeven grondslagen.⁵⁷ Twee daarvan, huurwaarde en meubilair, werden niet geheven van de voor het publiek opengestelde buitenplaatsen. De bepaling in de wet was bedoeld om de tendens te keren of af te remmen om steeds meer buitenplaatsen tot verboden terrein te verklaren. De conservatief liberaal Menso Pijnappel zag die neiging zelfs als een modeverschijnsel: ‘In den laatsten tijd is het verbod door bordjes zoo sterk toegenomen, dat een eigenaar zich bijna verbeeldt niet *up to date* te zijn, wanneer hij een dergelijk bordje niet op zijn eigendom plaatst’. Hij hoopte dat de ‘zachten dwang van de Minister’ die eigenaren op andere gedachten kon brengen. Ook Petrus Roessingh (Liberale Unie) was voorstander van zo’n belastingvrijstelling. Openstelling van buitenplaatsen moest worden bevorderd want ‘Honderden mogen het voorrecht hebben op reis te kunnen gaan, duizenden kunnen dat niet, maar moeten om iets te genieten van eene wandeling in bosch- of duinstreek, omzien naar hetgeen de buitenplaatsen aanbieden’. Roessingh roerde daarmee een belangrijk kenmerk van de Nederlandse discussie over de ‘vrije wandeling’ aan: die was van begin af aan niet voorbehouden aan de beter gesitueerden, maar integendeel bedoeld om brede lagen van de bevolking van dienst te zijn.⁵⁸

De wetswijziging kende ook tegenstanders. Alexander baron van Dedem (ARP, later

⁵⁴ *Nieuwe Rotterdamse Courant (NRC)* donderdag 11 december 1924 (avondeditie).

⁵⁵ Offerhaus, *De wet op de personele belasting*.

⁵⁶ Voor de nu volgende twee alinea’s: Handelingen der Staten Generaal, 18^e en 19^e vergadering Tweede Kamer 20 november 1895, met name p. 294-295, en 21 november 1895, met name p. 301-305.

⁵⁷ Namelijk: huurwaarde, meubilair, dienstboden, paarden, motorrijtuigen, pleziervaartuigen en biljarten. Voor de regeling betreffende buitenplaatsen zie: Offerhaus, *De wet op de personele belasting*, 2, 41, 69, 121, 71.

⁵⁸ Curré, ‘Levend landschap: een antropologische benadering’, 345.

CHU) wilde de bepaling over belastingverlichting geheel schrappen. Hij vond hem onbillijk omdat eigenaren van buitenplaatsen dicht bij de stad niet genegen zouden zijn hun landgoed of buitenplaats open te stellen vanwege de risico's. Eigenaren van bewoonde buitenplaatsen in zijn eigen omgeving (Zwolle) hadden volgens hem omgekeerd de aanmoediging van de fiscus niet nodig want zij stelden die toch wel open voor wandelaars. Hij werd daarin bijgevallen door de liberaal Albert van Delden, tevens voorzitter van de Commissie van Rapporteurs die de wetswijziging moest beoordelen. Van Delden stelde dat 'iemand, die eene buitenplaats heeft in eene afgelegene streek het integendeel zeer aangenaam zal vinden een bezoeker te zien'. Het is wat ironisch dat de Commissie van Rapporteurs vreesde wat de volksvertegenwoordiging later propageerde: dat zo'n regeling opgerecht zou worden en ook zou gaan gelden voor uitgestrekte bossen, wei- en bouwland bij buitenplaatsen – met andere woorden voor landgoederen – maar de minister van Financiën, de liberaal Jacobus Sprenger van Eyk, achtte die vrees ongegrond. Het ging in de wet om het park in de onmiddellijke nabijheid van het landhuis en met die uitleg was de meerderheid van de Kamer tevreden.

Later, tijdens de Eerste Wereldoorlog, wilden sommige Kamerleden toch ook landgoederen fiscaal gaan faciliteren. Zij pleitten er in 1915 voor om niet alleen de eigenaren van buitenplaatsen maar ook eigenaren van landgoederen die 'vrije wandeling' (dat was het trefwoord in deze materie) toestonden, belastingvoordelen te gunnen. De reden was, in de woorden van Johan ter Spill van de Vrije Liberalen, 'dat de kleine luyden, die het geld voor vacantiereizen missen, bewaard worden voor een volslagen verpietering en uitdroging tot prozaïsche stadsmensjes'.⁵⁹ Ter Spill bepleitte als het ware voor een verdere democratisering van de natuurbeleving.⁶⁰ Hij zag een duidelijk verband tussen stadsuitbreiding en belastingdruk: als buitenplaatsen werden aangeslagen naar hun verkoopwaarde, dat wil zeggen op hun waarde als (toekomstig) bouwterrein, zouden de daaruit voortvloeiende hoge belastingaanslagen ertoe leiden dat eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen hun natuurschoon zouden opgeven.⁶¹ De Tweede Kamer voorzag evenwel oeverloze discussies over de vraag welke terreinen daarvoor in aanmerking zouden moeten komen en welke niet. Die hoge aanslagen waren volgens Dirk Bos van de Vrijzinnig-Democratische Bond bovendien goed te verdedigen omdat in deze oorlogstijd de grondeigenaren 'heel wat betere dagen doormaakten dan tal van andere personen'. Het idee van Ter Spill is toen niet verder uitgewerkt, wat echter geen einde aan de discussie maakte. *De Economist* van 1916 bevatte een pleidooi voor het verminderen van de vermogensbelasting voor bomen in parken en lanen, alsmede voor bossen die voor het publiek waren opengesteld.⁶² Als motief noemde de auteur de 'veredelenden invloed op den mensch' van het wandelen in bossen. De Nederlandse Bosbouwvereniging wendde zich in oktober van dat jaar tot de Tweede Kamer met het verzoek te bevorderen dat de fiscus opengestelde natuurmonumenten met laanbeplantingen en bossen zou vrijstellen van vermogensbelasting.⁶³ Dit initiatief had de steun van de ANWB.⁶⁴ De Bosbouwvereniging

⁵⁹ Geciteerd in de (avondeditie) van de *NRC* van 25 maart 1915.

⁶⁰ Kooij, *Op zoek naar levende natuur*, 116.

⁶¹ Handelingen der Staten Generaal. Bijlagen. 1914-1915. Amendement Ter Spill 19 maart 1915.

⁶² Berkhout, 'De Nederlandsche belastingwetten in verband met den boschbouw', 871.

⁶³ Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr 2723.

wilde nadrukkelijk dat de fiscus er rekening mee hield dat het bosbedrijf maar weinig opbracht, bijvoorbeeld door invoering van de regel dat de belastbare waarde van lanen, parken en bossen nooit meer dan *f.* 1.500 per hectare zou mogen bedragen. De voorstellen uit die tijd kwamen opmerkelijk dicht bij de latere Natuurschoonwet. Ook zij voorzagen in de mogelijkheid de aard of de bestemming van de buitenplaats voor tien jaar vast te leggen, om zo de verkoopwaarde te drukken en dus de belastingaanslag te verlagen. De minister vond dat niet nodig en vertrouwde erop dat als het de bedoeling was dat de buitenplaats niet verkaveld werd, er dan voor de fiscus wel een lagere taxatie uit zou rollen.⁶⁵

Bij het debat over de rijksbegroting voor 1918 is opnieuw de vraag opgeworpen of het niet mogelijk zou zijn eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen die hun bezit openstelden voor het publiek, belastingvermindering te gunnen. De minister van Financiën, de liberaal en econoom Willem Treub, voelde daar niet veel voor. Hij meende ten eerste dat de aanslag in de personele belasting daar al rekening mee hield. Ten tweede vreesde hij voor inkomstenderving van de staat, en ten slotte verwachtte hij niet dat veel mensen van zo'n regeling gebruik zouden maken 'zolang het publiek niet zal hebben afgeleerd bosschen en parken te vervuilen met papier en dergelijke, om van bepaalde vernieling door het afrukken van bloemen, takken en zelfs geheele struiken en jonge boomen niet eens te spreken'.⁶⁶

Principieel voor het vervolg van de discussie was dat de Hoge Raad in 1918 een arrest had gewezen dat er maar één grondslag kon zijn voor de verkoopwaarde van een landgoed en voor de vermogensbelasting, namelijk de (geschatte) prijs die gold als het onroerend goed daadwerkelijk in de verkoop ging.⁶⁷ Pogingen van particuliere zijde en ook vanuit ministeries om een betere afstemming te vinden tussen de reële opbrengst van een landgoed en de waarde die diende als grondslag voor belastingaanslagen, waren daarmee van de baan.⁶⁸ Het vertrouwen dat minister Treub nog had uitgesproken – dat buitenplaatsen door de fiscus ook als zodanig getaxeerd zouden worden – was daarmee misplaatst gebleken. De vrijzinnig-democraat jhr. Eeltjo van Beresteyn constateerde in 1918 terecht: 'Telkens bejammert men het verdwijnen van buitenplaatsen en nu zal de fiscus dat zelf in de hand werken!'⁶⁹ De verhouding tussen het geringe rendement enerzijds en de hoge verkoopwaarde en dito belastingaanslag anderzijds, bleef scheef. Die verhouding herstellen was het feitelijke doel van de latere Natuurschoonwet.

Er kwam in december 1918 nog een ander, omgekeerd, voorstel, van de kant van de sociaal vooruitstrevende Johan Reinhardt Snoeck Henkemans (CHU), namelijk om eigenaren van uitgestrekte landgoederen *extra* belasting te laten betalen wanneer zij vrije wandeling *niet* wilden toelaten.⁷⁰ Dat eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen die te veel last hadden

⁶⁴ NRC 10 december 1916 (ochtendeditie).

⁶⁵ *Verslag van de vergadering van 14 september 1926*. Zie ook Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2379, 7. Zie ook Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, 47de vergadering 24 maart 1915, 1034.

⁶⁶ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Staatsbegroting voor het dienstjaar 1918. 2. VII B. 15. Bijlage A, pag. 7.

⁶⁷ *Verslag van de vergadering van 14 september 1926*, 7. Zie ook Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2379.

⁶⁸ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Contact Commissie Natuur- en landschapsbescherming, inv.nr.

111. Stukken betreffende de natuurschoonwet 1952-1971; 2.11.2 De Natuurschoonwet 928, 1952.

⁶⁹ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, 89de vergadering 1 mei 1918, 2459.

⁷⁰ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Vergadering 18 december 1917, Vel 204, pag. 797.

van baldadigheden en vernielingen besloten hun landgoederen tot verboden gebied te maken voor wandelaars stond enige jaren later, in 1920, ook op de agenda van de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer. Die stelde toen een commissie in die moest onderzoeken wat men kon doen om te voorkomen dat ‘weldra het schoonste deel van Nederland niet meer toegankelijk zou zijn voor den rustigen liefhebber van natuur’.⁷¹ Over de omvang van het probleem spraken de VVV-leden slechts in algemene termen. Het kwam erop neer ‘dat steeds meer eigenaren van landgoederen, parken en bosschen’ de toegang aan het publiek ontzegden. Voorzitter van de commissie was G.A. Pos, tevens een van de meest vooraanstaande figuren binnen de ANWB. Die commissie haalde niet veel uit, voornamelijk omdat Pos eigenlijk niets voelde voor maatregelen. Diverse VVV-afgevaardigden vielen hem hierop een jaar later aan. Evenals Snoeck Henkemans in 1918 pleitten zij voor *hogere* belastingen voor landeigenaren die hun landgoed wilden sluiten. Het is er niet van gekomen. Het idee was ook tamelijk contraproductief omdat het de toch al geringe rendementen van landgoederen alleen maar meer onder druk zou hebben gezet (zie hierna par. 1.4).

De dreigende houtschaarste tijdens en na de Eerste Wereldoorlog verbreedde het debat over het behouden van buitenplaatsen en het openstellen van landgoederen aanmerkelijk. De nadruk die de uiteindelijke Natuurschoonwet legde op bos en houtopstanden in plaats van op natuurschoon in een wat ruimere zin, is zonder die dreiging niet te begrijpen.⁷² Een jaar voor het uitbreken van de oorlog was vanuit het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel al een commissie ingesteld die zich boog over een Boswet die tot doel had om alle bossen onder toezicht te stellen, zowel die van particulieren als die van de overheid. Toezicht op het kappen van bomen werd het jaar daarop, toen de oorlog uitbrak, een dringende aangelegenheid. De afhankelijkheid van houtimporten deed zich voelen. Om aan de binnenlandse vraag te voldoen waren vellingen noodzakelijk, maar die mochten niet lukraak geschieden, om de structurele behoefte aan hout van bijvoorbeeld de mijnbouw niet in gevaar te brengen. Tegelijkertijd was er de wens om het natuurschoon te beschermen. De Noodboswet van 1917 combineerde deze twee uiteenlopende motieven: de Staat kreeg in oorlogstijd de bevoegdheid een kapverbod op te leggen, zowel om de houtvoorziening voor de economie veilig te stellen als om natuurschoon te bewaren. De staat kon, maar alleen om economische redenen, ook overgaan tot onteigening van bossen. Men zou, gezien de oorlog, verwachten dat de economische overwegingen om een kapverbod op te leggen zouden prevaleren, maar in de praktijk bleek opmerkelijk genoeg dat het bij de eerste twintig uitgevaardigde kapverboden meestal ging om het beschermen van natuurschoon.⁷³ Van de 108 kapverboden in de jaren tussen 1917 en 1919 ging het in bijna de helft van de gevallen (56 maal) expliciet om het beschermen van natuurschoon.⁷⁴ In 1922 is de Noodboswet vervangen door de Boswet die veel minder ver ging. Het kapverbod voor particulier bos had in vredetijd zijn urgentie verloren. Het verbod gold, waar het natuurschoon betrof, eigenlijk alleen nog maar voor bossen van publiekrechtelijke lichamen. Er waren sindsdien slechts twee mogelijkheden om bedreigd

⁷¹ NRC donderdag 23 juni 1921 (avondeditie) en woensdag 31 augustus (ochtendeditie).

⁷² Keiser, *Overheidszorg voor het natuurschoon*, 43–47.

⁷³ Handelingen der Staten Generaal, Staatsbegroting voor het dienstjaar 1918. 2. X. 11. Bijlage A, pag. 21.

⁷⁴ Van de Kamp, *De ontwikkeling van de Nederlandse boswetgeving*, 59.

natuurschoon te sparen: een tijdelijk kapverbod van maximaal een jaar of onteigening. In de discussie over de dreigende teloorgang van landgoederen zouden Kamerleden vaak op deze mogelijkheden wijzen, maar na de oorlog was de Staat zeer terughoudend in het gebruik ervan. Veel belangrijker voor de toekomst van de Natuurschoonwet was de bepaling in de Boswet van 1922 dat er een Bosraad zou komen, een onafhankelijk bosbouwkundig orgaan dat de regering adviezen ging geven op het gebied van de bosbouw. Hierin waren de Nederlandsche Heidemaatschappij, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de ANWB, een particuliere bosbouwer en een gemeente met (belangrijk) bosbezit vertegenwoordigd.⁷⁵

1.2 Waarom een ‘natuurschoonwet’?

Alvorens het ontstaan van de natuurschoonwet verder te beschrijven, moet eigenlijk eerst de vraag aan de orde komen waarom een wet die landgoederen beschermt tegen versnippering en onverantwoorde houtkap een *natuurschoonwet* zou moeten heten. Zo vanzelfsprekend is dit niet. Waarom kwam er geen ‘landgoedwet’ of ‘landgoedbeschermingswet’, zoals er later een natuurbeschermingswet zou komen? Landgoederen zijn en waren bepaald niet de enige plaatsen waar natuurschoon was te vinden. Het waren ook niet de enige plaatsen waar natuurschoon acuut werd bedreigd. Noch kwalitatief noch kwantitatief was er voor, tijdens en na de Eerste Wereldoorlog aanleiding een natuurschoonwet te beperken tot een wet die landgoederen beschermde, en diverse parlementariërs zagen dat later als een ernstige beperking van de wet.

Inderdaad draaide de discussie over natuurschoon niet alleen om landgoederen en buitenplaatsen. Rond 1920 heeft Staatsbosbeheer door middel van een inventarisatie van wat er in het buitenland aan wetten en regelingen bestond, een onderzoek gedaan naar hoe ‘een wet ter bescherming van natuurschoon’ er uit zou kunnen zien.⁷⁶ Staatsbosbeheer verzamelde in die tijd zo’n vijftien documenten uit acht landen: Frankrijk, Duitsland, verschillende kantons in Zwitserland, Italië, Denemarken, België, de VS en Engeland. Daarbij ging het om regelingen betreffende bosbouw, ‘scenery’, de bescherming van zeldzame soorten, de relatie met de bescherming van monumenten, landschapsbescherming en natuurmonumenten, al dan niet van wetenschappelijk belang. Daarbij had Staatsbosbeheer ook aandacht voor de rol van de staat. Moest de overheid verboden uitvaardigen? Bestonden er in het buitenland vormen van belastingvermindering? Waren er lijsten van te beschermen objecten of gronden? Moest de overheid bossen confisqueren? Welke onderhoudsplicht kregen de eigenaren in het buitenland opgelegd? Het begrip ‘scenery’ werd daarbij overigens niet van een Nederlands equivalent voorzien, al vertaalde een halve eeuw later Staatsbosbeheer de Natuurschoonwet wel met ‘Nature scenery act’.⁷⁷ De beoordeling van de literatuur was vooral gericht op de vraag of het buitenland natuurmonumenten als een aparte categorie behandelde. De auteur kwalificeerde de Pruisische en Saksische regelingen rond monumentenzorg in dat licht als ‘eenigszins ver-

⁷⁵ Pelzers, ‘Bosraad en zijn natuurbeschermingstaken’ 1922-1943, 59-62.

⁷⁶ Nationaal Archief, Directie van de landbouw: domeinen, Staatsbosbeheer en cultuurtechnische zaken, 1863-1947. Toegang 2.11.03, inv.nr. 30 De documenten gingen vergezeld van commentaar van de hand van Mej. Van der Kaay namens de Inspecteur van Staatsbosbeheer.

⁷⁷ *The Nature Scenery Act 1928 in the Netherlands*.

ward'. In Engeland noemde de in 1894 opgerichte 'National Trust for Places of Historic Interest and Natural Beauty' die twee in één adem. De Belgische wet- en regelgeving sprak over 'beauté des paysages'. Staatsbosbeheer verwees naar de Franse wetten inzake het beschermen van bossen en houtopstanden en de belastingverlichting voor de eigenaren, die dertig jaar werden vrijgesteld van grondbelasting als zij bossen plantten. De tamelijk strenge Deense regelingen rond de bescherming van bossen, nog stammend uit 1805, kwamen ook ter sprake. De Deense regelgeving was van belang omdat de Deense situatie op die in Nederland leek, al ging het in dat land meer in strikte zin over de bescherming van bossen en niet over natuurschoon. Denemarken kende weinig bos – slechts 3 à 5% van het land was bebost – dat grotendeels (74%) in handen was van particulieren. Na 1903 waren in Denemarken bossen jonger dan twintig jaar, aangelegd op 'gronden van middelmatige gesteldheid', vrijgesteld van grondbelasting. Om de continuïteit van het bosbestand te bevorderen mocht een nieuwe eigenaar tien jaar lang geen hout ter verkoop aanbieden. Hij mocht louter voor eigen gebruik vellen. Voor grotere vellingen binnen deze tien jaar was toestemming van het Ministerie van Landbouw noodzakelijk. Dit was een bepaling die we later in vergelijkbare vorm tegenkomen in de Natuurschoonwet die eiste dat de eigenaar de 'duurzaamheid' van zijn bos niet in gevaar bracht en het behoorlijk onderhield. Interessant is ten slotte de vertaalde titel van een Italiaanse wet van 1922: 'voor de bescherming van natuurschoon en van vaste goederen, die van bijzonder historisch belang zijn'. Het onderzoek van Staatsbosbeheer had plaatsgevonden aan de hand van literatuur die Natuurmonumenten en de Bond Heemschut beschikbaar hadden gesteld. De notitie maakt duidelijk dat de meeste landen natuurbescherming, landschapsbescherming, natuurschoon en monumentenzorg steeds naast en ook wel door elkaar gebruikten. De bescherming van landgoederen in de strikte zin komt evenwel nergens ter sprake, dus de sprong van het concept natuurschoon naar een inperking tot 'natuurschoon op landgoederen' is hier nog niet gemaakt. Wel werden in de buitenlandse literatuur allerlei mogelijke maatregelen al genoemd die later terug zouden keren in de Natuurschoonwet.⁷⁸ Hoe nu te verklaren dat voor het beschermen van landgoederen de benaming 'natuurschoonwet' werd gekozen? De hypothese zou als volgt kunnen luiden: ideologisch en normatief was het begrip 'natuurschoon' zowel in de geschreven media als bij het Staatsbosbeheer al tamelijk ingeburgerd, men stond als het ware conceptueel al in de startblokken. Het was vervolgens de gevoelde politieke urgentie die het Ministerie van Landbouw ertoe aanzette om bij ontstentenis van een goede natuurbeschermingswet toch alvast de politieke druk van de ketel te nemen en met een wet te komen. Die 'natuurschoonwet' echter, gold alleen daar waar de druk het grootst was: op het punt van het veronderstelde hoge tempo waarin buitenplaatsen en landgoederen verdwenen. De consequentie was echter dat toen de druk van de ketel was, de urgentie wegviel om te komen tot een echte natuurbeschermingswet. Nederland zou daar nog vele decennia (tot 1968) op moeten wachten.

1.3 Op ten strijde!

Het is duidelijk dat de druk op de politiek om actie te ondernemen tegen het verlies van

⁷⁸ Keiser, *Overheidszorg voor natuurschoon*, hoofdstuk VII, 190 e.v.

natuurschoon en het teloorgaan van landgoederen in de jaren twintig van de vorige eeuw sterk toenam. Tekenend voor de discussie hierover zijn de rubrieken waaronder het verloren gaan van natuurschoon in de *NRC* verschenen. Het ging klaarblijkelijk niet om natuurbescherming in de biologische zin. Zij verschenen namelijk onder de kop 'letteren en kunst' of 'sport' of 'toerisme', hetgeen wel goed aangeeft vanuit welke hoek de krant de gehele problematiek beoordeelde. 'Natuurschoon' was een andere categorie dan 'natuurmonument'. Het ging om de esthetiek. Een detail in de discussie over de aanpassing van de wet op de personele belasting in de jaren twintig maakt dat eveneens duidelijk. De aanpassing bepaalde dat ook opengestelde kunstverzamelingen in aanmerking kwamen voor gedeeltelijke belastingvrijstelling. Offerhaus tekende hierbij in 1925 aan: 'Deze vrijstelling vertoont hetzelfde karakter als die (...) is toegekend voor de voor het publiek toegankelijke gronden van buitenplaatsen'.⁷⁹ Het ging om de beleving van het natuurschoon, en meer in het bijzonder om de esthetiek van bossen en landschappen, niet om zeldzame soorten of (half-) natuurlijk terrein. Het standpunt van Edo Bergsma, voorzitter van de ANWB, zoals hij dat verwoordde in een rede kort na het inwerkingtreden van de Natuurschoonwet is wat dat betreft verhelderend.⁸⁰ Onder de veelzeggende titel 'Dooide en levende schoonheid' stelde hij dat hij bereid was zich in te zetten voor de bescherming van duinen, zandverstuivingen, heide, vennen en plassen, maar dat was niet het belangrijkste.

Heide was in het Interbellum nog niet een landschapselement dat de harten van natuurbeschermers sneller deed kloppen.⁸¹ Naar een principiële verzet tegen het verdwijnen daarvan zal men daarom bij hem tevergeefs zoeken. Men kon volgens hem toch moeilijk betreuren dat bij de aanleg van de fraaie landgoederen Schovenhorst en Middachten, beide van 'Europeesche vermaardheid', heide verloren was gegaan. De schoonheid van (aangelegde) bossen werkte verheffend. Duizenden prefereerden die fraaie houtopstanden boven heide en stuifzanden. Op de bekende Noodklokvergadering van 1926 was hij iets genuanceerder, maar zonder bomen vond hij weilanden, meren en heide niet zo mooi als met: '(...) de wijde, zonovergoten bloeiende weiden in Friesland zijn mooi, maar mooier zouden zij zijn als daar nog tegen den horizon afstaken de loofhout omgeven staten en stinsen die vroeger het landschap sierden; de zilveren vlakten der Hollandsche meren zijn schoon, maar prachtig, heerlijk zijn zij, wanneer er bosschen zich in spiegelen en een bloem- en boomrijk landgoed den oever omzoomt'.⁸² Niet iedereen deelde de opvatting van Bergsma. Henri Polak noemde landgoederen en heidevelden wel in één adem. Dat blijkt uit een citaat uit de *NRC* in 1921 dat in zeer sombere tinten de toekomst van het Nederlandse landschap schilderde:

'Groote landgoederen, weidsche bosch-gebieden, maagdelijke duin- en heidestreken, zullen tot villa-parken verscharreld worden, ongeacht de verzuchtingen, noodkreten en protesten van hen, die de natuur liefhebben en wier hart krimpt als zij gevioleerd wordt. Er is niets aan te doen. Ook deze "ontwikkelingsgang" zet zich voort en is niet te stui-

⁷⁹ Offerhaus, *De wet op de personele belasting*, 141.

⁸⁰ Aangehaald in het artikel 'Een belangrijke rede', 307.

⁸¹ Kooij, 'Op zoek naar levende natuur', 118.

⁸² *Verslag van de vergadering van 14 september 1926*. Zie ook Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2379, 3.

ten'.⁸³

Die verontrusting werd tamelijk breed gedragen. De zojuist opgerichte vereniging De Nederlandsche Molen bijvoorbeeld liet in 1922 een circulaire rondgaan die stelde dat 'de machten die samenspannen om te vernietigen wat de grootste bekoring van ons land vormt, die bosschen en landgoederen vervormen tot meestal karakterlooze villaparken, ... ook den ondergang bewerken van onze molens'.⁸⁴ Dat het verdwijnen van landgoederen een internationaal verschijnsel was, voedde het pessimisme alleen maar. In Engeland verdwenen in dezelfde tijd volgens de *NRC* oude landgoederen bij tientallen vanwege de hoge belastingdruk.⁸⁵ Wat de krant ook betreurde, was dat de 'weinig vaste handen' van de vele 'nieuwe rijken' zich meester hadden gemaakt van oude landgoederen. Zij misten de verbondenheid met de voorouderlijke grond. Het stond geschreven in een groot artikel, gedrukt over de breedte van vijf kolommen, dat de 'dood onzer landgoederen' aankondigde.⁸⁶ Meer specifiek klaagde de *NRC* over de bollenstreek, waar binnen een kwart eeuw van de vele buitenplaatsen nog slechts Keukenhof en Ter Leede gespaard waren gebleven. Er restte verder 'niets dan onafzienbare kale velden, meest voor de bloembollencultuur in gebruik'. De oorzaak: 'de hoge grondprijzen en de kapitaalvernietigende successiewet hebben hier hun werk voltooid. (...) Gaat het op die wijze voort dan zal ons nageslacht van tien miljoen Nederlanders onze regering van deze laatste 25 jaren nog wel eens gedenken!'⁸⁷ Van belang is de reden die de *NRC* aanvoerde waarom de landgoederen behouden moesten blijven. De bevolking van de steden moest eruit kunnen:

'hoe aan deze, en de minder ontwikkelden wel in de eerste plaats, euvel te duiden dat zij hun tijdverdrijf zoeken in bioscoop en café. Wat wil men gaan fietsen, wandelen, rijden langs de rechtgetrokken door het zakenverkeer overstelpte wegen, (...) Hier en daar een uitspanning met chocolade- en muziekautomaat. Doch nergens een stuk vrije natuur!'

Er heerste grote overeenstemming over de rol van de hoge belastingen als boosdoener. Sailant in dit verband is dat uitgerekend Van Ravesteyn in 1922 nog in een gloedvol betoog in de Tweede Kamer klaagde over de belachelijk *lage* belastingen in rijkeluisgemeenten zoals Driebergen en Wassenaar. Hij moest een tegenwerping incasseren van de voormalig anarchist en inmiddels liberale Frans Drion die hem erop wees dat vele eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen 70% van hun inkomsten aan belastingen kwijt waren, 'een zelfs 105%'.⁸⁸ Het *Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij* bracht in 1925 de belastingdruk voor eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen ook onder de aandacht en noemde daarbij voorbeelden

⁸³ *NRC* maandag 21 februari 1921 (avondeditie).

⁸⁴ *NRC* vrijdag 21 september 1923 (avondeditie).

⁸⁵ *NRC* woensdag 23 november 1921 (avondeditie).

⁸⁶ *NRC* dinsdag 26 augustus 1924 (avondeditie).

⁸⁷ *NRC* dinsdag 23 december 1924 (ochtendeditie).

⁸⁸ *NRC* zaterdag 18 maart 1922 (ochtendeditie).

van eigenaren die 80 à 90% van de inkomsten uit hun landgoed kwijt waren.⁸⁹ Hierbij verwees de auteur, J.P. van Lonkhuyzen, onder andere naar de onbillijkheden van de forensenbelasting. Wie in een andere gemeente dan waar hij resideerde een landgoed of buitenhuis had, moest forensenbelasting betalen. Die werd berekend over een derde van het inkomen. Nu was het absenteïsme onder de Nederlandse eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen vermoedelijk aanzienlijk. In de jaren dertig woonde maar liefst 55% van de eigenaren van NSW-landgoederen niet in dezelfde gemeente als die waar hun NSW-landgoed lag⁹⁰ en dus moet deze forensenbelasting op velen van hen van toepassing zijn geweest. Dat wil overigens niet zeggen dat die 55% geen band meer had met zijn bezit. Dat gold misschien wel voor het kwart van de absente eigenaren van NSW-landgoederen en buitenplaatsen dat woonde in het buitenland of in de grote steden, maar niet voor bijvoorbeeld Twente waar tientallen eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen in Enschede woonden terwijl hun NSW-landgoed in de buurgemeente Lonneker lag. Voor de forensenbelasting maakte dat natuurlijk niet uit.

Van Lonkhuyzen legde, net als alle andere critici, de oorzaak primair bij de successiebelasting. In een reactie wees jhr. L.F. Teixeira de Mattos, stichter van het landgoed Het Spelderholt op de Veluwe, er op dat de belastingdienst de zaken erger maakte dan zij al waren, door landgoederen en buitenplaatsen in de nabijheid van steden op voorhand aan te slaan als bouwterrein.⁹¹ Met een beroemd motto van Talleyrand stelde hij de mentaliteit van de belastingambtenaren aan de kaak: 'Messieurs, surtout pas trop de zèle'.

Het pessimisme ging ondertussen wel gepaard met oproepen om actie te ondernemen en te werken aan oplossingen. Vooral de ANWB deed van zich spreken en uitte dat onder andere in een hoofdartikel in *De Kampioen* in 1924, getiteld 'Op ten strijde' en dan bedoelde de Toeristenbond: 'Op ten strijde tot behoud van ons natuurschoon. Al maar hoort men van veilingen van groote landgoederen, van het sloopen van landhuizen, het vellen van bosschen, het hakken van lanen, het verkavelen voor villabouw van parken, water- en boschpartijen'.⁹² Het standpunt van Pos indachtig valt op dat hier dus natuurschoon en landgoed weer in één adem genoemd zijn.

Het meest bekend is de voornoemde Noodklokvergadering op 14 september 1926, toen Natuurmonumenten en de ANWB een manifest opstelden tegen het verlies van natuurschoon door het verkavelen van landgoederen.⁹³ De vergadering werd onmiddellijk gevolgd door een toezegging in de troonrede dat er een wet zou komen met fiscale tegemoetkomingen voor eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen.⁹⁴ Edo Bergsma van de ANWB noemde het 'de groote bijeenkomst, die het land wakker riep, opdat er een einde zou komen aan de vernieling onzer reeds zo schaarsche bosschen, van de Nederland zoo beroemd makende, heerlijke landgoederen, van onze niet hoog genoeg te waarden lanen en bosschages'.

⁸⁹ Van Lonkhuyzen, 'Het verdwijnen van groote landgoederen', 67-79.

⁹⁰ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03. inv.nr. 994a.

⁹¹ Teixeira de Mattos, 'Het verdwijnen van groote landgoederen', 145-147.

⁹² NRC donderdag 11 december 1924 (avondeditie).

⁹³ Gorter, *Ruimte voor natuur*, 73; *Verslag van de vergadering van 14 september 1926*. Zie ook Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2379.

⁹⁴ Schuttevâer, 'Een kwart eeuw fiscale bescherming van natuurschoon', 1-2.

Een breekpunt in het ontstaan van de Natuurschoonwet was de Noodklokvergadering evenwel niet. Reacties in de Nederlandse pers waren er nauwelijks. Bedreigde landgoederen en buitenplaatsen waren de jaren daarvoor voortdurend in het nieuws en de ANWB had een jaar eerder op geruststellende toon gemeld dat men hard werkte aan een inventarisatie van het probleem en aanpassingen in de belastingwetgeving. Daarbij doelde de ANWB vermoedelijk op de commissies die inmiddels na de interventie van Van Ravesteyn in december 1924 aan het werk waren gegaan of gezet om met voorstellen te komen.

Het was dus niet de Noodklokvergadering maar het waren de vragen die Van Ravesteyn in december 1924 aan minister Ruijs de Beerenbroeck stelde die het formele startschot voor de totstandkoming van de NSW waren en de zaak politiek in een stroomversnelling brachten. Zijn vijf vragen waren heel concreet, gericht op twee individuele gevallen waarbij sprake was van de dreigende kap van het opgaande geboomte bij twee landgoederen: Voordaan, '(...) dat onder de bijl van houtkoopers gekomen en geheel vernietigd is' en het bos achter het slot te Zeist '(...) dat door houtkoopers zal worden vernield'. Van Ravesteyn wilde weten of de minister dit had kunnen voorkomen via een kapverbod. Het belangrijkste was zijn laatste vraag, waarin hij de minister vroeg of hij bereid was een lijst aan de Tweede Kamer te overhandigen van landgoederen met opgaand geboomte die de laatste jaren vernield waren of waar vernieling dreigde. De minister had daar geen antwoord op en nodigde Van Ravesteyn uit zelf de informatie te verstrekken, terwijl hijzelf bij de ANWB navraag zou doen en adviezen ging inwinnen hoe landgoederen behouden konden blijven.

1.4 De adviezen aan de minister⁹⁵

De minister liet zich goed informeren. Van diverse kanten kwamen adviezen los van betrokken partijen. In het dossier over de totstandkoming van de Natuurschoonwet van het Ministerie van Landbouw zijn er drie te vinden: van de Vereniging Het Grondbezit, van de gemeente Den Haag en van de Bosraad. Ten slotte was er nog een (gepubliceerde) reactie van de Bosbouwvereniging op het advies van de Bosraad.

De Vereniging Het Grondbezit kwam in oktober 1925 met een 'schets voor een nota over het streven naar behoud van onze Nederlandsche landgoederen'. De vereniging maakte daarbij een onderscheid tussen bedreigde landgoederen rond de centra van bewoning en de meer verafgelegen bezittingen die '(...) meer uitgestrekte, min of meer ongerepte natuurmonumenten vormen'. De eerste categorie stond onder grotere druk dan de tweede. Het Grondbezit zag, met de voornoemde Van Lonkhuyzen, mogelijkheden om het rendement van landgoederen en vooral van de bosbouw te verbeteren, maar dat zou structureel gezien weinig helpen. Zoals viel te verwachten richtte het schrijven zich tegen verregaand overheidsingrijpen in het beheer van de particuliere landgoederen. Het streven zou moeten zijn om de mogelijkheden te vergroten om landgoederen (die de vereniging omschreef als 'aesthetische objecten') in particulier bezit te houden. Kap- en verkavelingsverboden raadde de Vereniging af met het argument dat die zouden leiden tot verzoeken om schadeloosstelling, waarvoor de

⁹⁵ Deze adviezen zijn allemaal te vinden in het Nationaal Archief, Archief Directie van de landbouw van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Landbouw. Toegang 2.11.03 Doos: Landgoederen algemeen, 993a.

staat zou moeten opdraaien. De bezittingen onder toezicht brengen van Staatsbosbeheer was evenmin een optie. Het zou hooguit een tijdelijke noodsprong zijn waarna de overheid het bezit toch weer zou moeten verkopen aan een particulier. De schets richtte zich vooral op het belastingregime in Nederland. Dat door de recente oorlog de belastingtarieven omhoog waren gegaan was noodzakelijk. Het ‘debaacle van nagenoeg alle buitenlandsche staatsfondsen’ was niet te vermijden geweest, maar wat stak was de mentaliteit van de ‘ultra-fiscaal aangelegde belastingambtenaren’. Volgens de Vereniging het Grondbezit zouden de belastingambtenaren het wat rustiger aan mogen doen en niet moeten doorgaan met het telkenmale verhogen van de aanslag tot de aangeslagene ‘piept’ (*sic*) om pas dan de aanslag wat te laten zakken. Deskundige taxateurs zouden hier van dienst kunnen zijn. Verder bepleitte de Vereniging om de belastingaanslag niet meer op de verkoopwaarde te baseren, maar op wat zij noemde ‘de oneconomische bestaansreden van het goed’. Landgoederen werden met andere woorden niet meer aangehouden vanwege de inkomsten die zij opleverden maar vanwege hun bekoorlijkheid. Omdat de belastingdruk onevenredig het geringe rendement drukte, kon een landgoedeigenaar er ieder moment de brui aan geven en zijn landgoed te gelde maken. Om nog maar te zwijgen van de ‘publiek geworden adviezen’ om eigenaren via een lastenverhoging te dwingen hun landgoed open te stellen. Die weg was zeker heilloos en zou slechts in de hand werken dat de eigenaar zijn goed zou verkavelen en verkopen ‘om een einde te maken aan alle misère’.

Het tweede advies, het schrijven van B en W van Den Haag, dateert van 26 februari 1926. Het was van gewicht omdat in Den Haag en naaste omgeving vele (bedreigde) buitenplaatsen lagen. De gemeente meldde de laatste jaren weliswaar veel natuurschoon te hebben opgekocht, maar daar natuurlijk niet eindeloos mee door te kunnen gaan. Den Haag bepleitte daarom dat het Rijk in het vervolg zou bijdragen in 25% tot 40% van de aankoopkosten. De gemeente, het verhaal is bekend, legde de verantwoordelijkheid voor het verdwijnen van de buitenplaatsen bij de combinatie van hoge belastingen en de verleidelijke aanbiedingen van bouwgrondexploitanten. Niet alleen belastingverlaging werd als remedie genoemd, maar ook het maken van uitbreidingsplannen. Die zouden duidelijk maken aan welke gronden een bestemming als bouwgrond zou worden gegeven. Als de grond van een bepaalde buitenplaats vooralsnog niet voor bebouwing in aanmerking kwam, zou dat vanzelf de grondprijs en dus de belastingaanslag drukken. Daarmee werd de heersende onduidelijkheid weggenomen. Den Haag gaf tevens een aardige illustratie van de mogelijkheid dat de overheid bij de aankoop van natuurschoon in zijn eigen zwaard viel. De gemeente bood een prijs voor de grond op basis van zijn waarde als landgoed, en niet als bouwterrein. Het ging immers om het behoud van het gehele complex van een landgoed of buitenplaats. De eigenaren zouden vervolgens zo’n bod afwimpelen omdat uit de belastingaanslag bleek dat de fiscus van een aanmerkelijk hogere verkoopwaarde uitging, en die wilden zij in geval van verkoop natuurlijk wel incasseren!

Het derde advies was de ‘Nota in zake het behoud onzer landgoederen van de Boschraad’ van januari 1926.⁹⁶ Voor de toekomst van het natuurbehoud pleitte de Bosraad voor meer

⁹⁶ Nationaal Archief, Ministerie van Financiën Dossierarchief 1831-1940. Toegang 2.08.41, inv.nr. 2403.

planmatigheid bij allerlei beslissingen die het landschap betroffen. Meer toegespitst op landgoederen sprak de Bosraad over een ‘weliswaar meer en meer ontwakende, doch nog verre van algemeene belangstelling van ons volk in het natuurschoon’. Die had ertoe geleid dat de toekomst van de landgoederen door toedoen van de fiscus zo ongunstig was uitgevallen terwijl het ging om ‘de groote hygiënische en culturele belangen van het ruime bezit van rust- en ontspanningsterreinen’. Het ging duidelijk niet om ‘natuurbehoud’ in biologische of ecologische zin. Economische belangen deden er wel toe. De Bosraad noemde met name de voordelen van toeristenbezoek voor het hotel- en pensionbedrijf, voor ‘de vele neringdoenden’, de spoor- en tramwegen en het autobedrijf. Ook de landgoederen zelf genereerden werkgelegenheid. Binnen de Bosraad blijkt nog discussie te zijn geweest over de vraag of het beschermen van natuurschoon een plaatselijk dan wel algemeen belang was. Op 1 februari 1925 is over deze kwestie een brief van een van de leden van de Bosraad, vermoedelijk door E.D. van Dissel, inspecteur-directeur van Staatsbosbeheer, vertrouwelijk onder de aandacht aan een van de ambtenaren gebracht. Hierin staat onder andere te lezen:

‘Toen men het Leuv. B. (het Leuvenumse Bos bij Harderwijk) niet kende kwamen er bij Kamphuis in den "Zwartten Boer" enkele menschen van elders en vroegen den weg. Na den aankoop door Natuurmonumenten staan er niet zelden tal van auto's en rijtuigen, om van de fietsers niet te gewagen. Allemaal van elders, heel weinig uit de buurt. Zoo is't overal. Wie genieten van Hagenau, Rhederoord enz. ? Vooral de massa's logeergasten, toeristen en passanten. Te spreken van een plaatselijk belang is eigenlijk à te gek’.

De nota vervolgde met de opsomming van de zware belastingaanslagen waarbij – het is inmiddels bekend – vooral de successiebelasting het moest ontgelden. Verder vond de Bosraad dat het mogelijk zou moeten zijn landgoederen onder staatscontrole te brengen om ze voor het nageslacht te behouden. Het was een middel dat de regering pas na de Tweede Wereldoorlog op enige schaal zou toepassen. In het Interbellum was de Nederlandse Staat wat dat betreft tamelijk terughoudend.

Dezelfde teneur als de schets van de Vereniging het Grondbezit had ten slotte de ‘Beschouwing (...) inzake het behoud van landgoederen’ afkomstig van jhr. W.H. de Beaufort en G. Houtzagers, beiden bestuursleden van de Nederlandse Bosbouwvereniging.⁹⁷ De auteurs reageerden op de voornoemde nota van de Bosraad. Zij bepleitten meer duidelijkheid, openheid en billijkheid bij het bepalen van de aanslagen, en een milder belastingregime. Zij beschouwden, net als Van Lonckhuyzen, de forensenbelasting als steen des aanstoots voor eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen die slechts een deel van het jaar op hun landgoed woonden. Zij eisten verder dat de belastingplichtigen hun aanslag in de successiebelasting in termijnen zouden kunnen betalen, dat wil zeggen dat de aanslag over diverse jaren mocht worden uitgesmeerd. Maar de auteurs hadden, behalve aanbevelingen op het gebied van de ruimtelijke ordening die buiten het bestek van deze studie vallen, nog een maatregel in ge-

⁹⁷ De Beaufort en Houtzagers, *Beschouwingen naar aanleiding van de Nota van de Boschraad van 12 maart 1925*.

dachten: het creëren van een fonds uit de inkomsten van de successiebelasting en een deel van de bruto-inkomsten van Staatsbosbeheer voor de aankoop van landgoederen. Opmerkelijk is verder dat dit stuk ook is gepubliceerd. De auteurs verwachtten kennelijk, ook al was het tamelijk gedetailleerd, dat er voor hun standpunt belangstelling zou zijn bij een (wat) breder publiek.

1.5 De lijst met bedreigde landgoederen en buitenplaatsen

Behalve adviezen wilde de minister ook meer gedetailleerde gegevens om de vragen van Van Ravesteyn te kunnen beantwoorden. In januari 1925 vroeg het Ministerie aan Staatsbosbeheer om een lijst met bedreigde buitenplaatsen en landgoederen. Eind januari kwam deze lijst, die ook ter hand werd gesteld aan de volksvertegenwoordiging.⁹⁸ De lijst had niet de pretentie volledig te zijn, maar Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de ANWB stonden in deze jaren nauw met elkaar in contact en konden vanuit hun specifieke kennis wel voldoende voorbeelden aandragen. Zij waren namelijk in dezelfde tijd bezig met het opstellen van een lijst van de belangrijkste natuurterreinen in het land.⁹⁹ De lijst bevatte allerlei details over de lotgevallen van buitenplaatsen en landgoederen. Zij wierpen een schrijnend licht op de situatie en op de diversiteit aan bedreigingen. Van veel landgoederen was het hout geveld of zij waren opgesplitst; villaparken waren er voor in de plaats gekomen. Dat was het gebruikelijke patroon. Bij Boschlust en Zorgvlied in Drenthe werd daaraan toegevoegd dat zij in de oorlogsjaren geheel waren kaalgekapt. Door Wooldrik (Enschede) waren straten geprojecteerd. Een bijzonder geval was het Velserbosch dat was vernietigd in verband met de verbreding van het Noordzeekanaal en de komst van Hoogovens. De eigenaresse van Naaldenveld in Aerdenhout was, zo meldt het verslag, 'op leeftijd en ziek. Er schijnt zelfs al een exploitatieplan voor dit goed te zijn opgemaakt'. Nooitgedacht bij Loosdrecht kwam binnenkort onder de hamer. Over Arcen waren 'verontrustende berichten' vernomen. De sloop van het landgoed De Essenburg aan de Zuiderzeestraatweg bij Harderwijk was een 'ware ramp'. Heimerstein aan de Grebbe zou worden geveild, 'doch opgehouden en zal dus naar alle waarschijnlijkheid wel weer bij gedeelten verkocht worden'. Een aantal landhuizen stond leeg om financiële redenen, zoals het uit de 18^e eeuw daterende kasteel Hardenbroek aan de Kromme Rijn. Een interessante opmerking betrof het landgoed Sandenburg in Utrecht. Uit geldelijke overwegingen had de eigenaar de bossen aan de noordzijde van zijn landgoed, waar men vroeger vrij kon wandelen, verkocht. Daar waren huizen verzezen, 'n.l. de Hoogstraat, thans eigendom van minister Colijn (...)'. Renswoude, volgens de opstellers van de lijst een van de mooiste landgoederen van het land, werd bedreigd. Renswoude zou de storm overleven maar toen zag het er somber uit: de eigenaar was overleden, de weduwe ernstig ziek en vermoedelijk was geen van de vele kinderen in staat het kasteel te blijven bewonen. Zo gaat het bijna negen pagina's lang, met af en toe een lichtpuntje betreffende een landgoed dat wellicht ge-

⁹⁸ Nationaal Archief, Ministerie van Financiën Dossierarchief 1831-1940. Toegang 2.08.41, inv.nr. 2403. Er bestaat een tabel en een overzicht in verhalende vorm gedateerd respectievelijk 30 januari 1925 en 2 februari 1925. De lijst steunt op een brief van Van Dissel, directeur van Staatsbosbeheer van 2 februari; Handelingen der Staten Generaal 1924-1925 Vel 38 Tweede Kamer, pag. 81 en 82 II Aanhangel.

⁹⁹ Van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land*, 106 e.v.

spaard kon blijven, zoals Rhijnauwen waarover de gemeente Utrecht zich had ontfermd. De op de lijst genoemde gevallen werden vervolgens in een tabel opgenomen (tabel 1.1).

Tabel 1.1 Regionale verdeling van bedreigd of vernield natuurschoon 1911-1926

Gronin- gen	Drenthe	Over- ijssel	Gelder- land	Utrecht	Noord- Holland	Zuid- Holland	Noord- Brabant	Limburg
1	5	2	>12	11	>21	"tal van buiten- plaatsen"	4	4

Bron: Nationaal Archief, Archief van het Ministerie van Financiën: Dossierarchief (1814) 1831-1940 (1946). Toegang 2.08.41, inv. nr. 2403.

Er stonden zestig namen op de lijst, ook van natuurschoon dat zich niet op een landgoed of buitenplaats bevond, ingedeeld naar provincie. Wat Zuid-Holland betreft was de lijst overigens erg onduidelijk: 'tal van buitenplaatsen' waren daar verdwenen. De regionale verdeling van deze bedreigde buitenplaatsen, landgoederen en bossen is veelzeggend. Alhoewel ook de oostelijke provincies, waar de meeste grote landgoederen liggen, met twintig van de zestig concrete gevallen ruim vertegenwoordigd waren, bleek het merendeel te liggen in het westen van het land: Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. Dat strookt met het al geconstateerde feit dat de stijgende grondprijzen zo'n gevaar waren voor de eigenaren. Juist rond de steden deed die stijging zich voor en die lagen vooral in het westen. Eveneens opmerkelijk is dat de provincies Friesland en Zeeland in het geheel niet op de lijst voorkomen, ofschoon ook daar landgoederen waren te vinden. De minister had zoals gezegd ook de ANWB benaderd en die heeft aan de lijst korte tijd later nog een tiental landgoederen en bedreigd natuurschoon uit het gehele land toegevoegd.

In een volgend schrijven kwam Staatsbosbeheer nog eens terug op het probleem van de successierechten. De belastingaanslag voor de Essenburg bedroeg *f.* 500.000, voor Enghuizen en Beverweerd zou de erfgename een aanslag van *f.* 1 miljoen hebben ontvangen, wat haar had genoopt voor *f.* 500.000 aan boerderijen te verkopen. Hierbij stond in de marge gekrabbeld: 'Dit is toch geen bezwaar?' Het wijst op onbegrip bij het Ministerie omtrent de ernst van de situatie. Die boerderijen waren allicht geen natuurschoon, maar zij vormden wel de financiële ruggengraat van het landgoed. Als de inkomsten uit de landbouw wegvielen omdat de boerderijen verkocht waren, werd het in stand houden van het landgoed alleen maar lastiger, zo niet onmogelijk.

De lijsten bleken in september 1926, anderhalf jaar na hun openbaarmaking begin 1925, nog van nut op de genoemde Noodklokvergadering. Veel van de genoemde bedreigde bezittingen passeerden toen opnieuw de revue. In het verslag werd een afbeelding geplaatst van de troosteloze aanblik die het vernielde bos bij de Essenburg bood.¹⁰⁰ De voorzitter, Edo Bergsma somde in zijn openingsrede meer dan twintig gevallen op van geheel of gedeeltelijk door houtkap en verkaveling teloorgegangene landgoederen en natuurterreinen: op de Veluwe, achter de IJssel, in Noord-Brabant, Limburg, Drenthe, Het Gooi en de duinzoom van Holland. In

¹⁰⁰ *Verslag van de vergadering van 14 september 1926*. Zie ook Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2379, 14, 15.

Utrecht was het volgens hem ‘al heel erg’. De Staat moest ingrijpen en de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen steunen ‘in plaats van hen op allerlei wijze te laten bloeden, dwars te zitten en te hinderen’. Een speciaal en ernstig geval kwam daarbij ook ter sprake: vele sprekers waren doodsbenauwd dat het enorme landgoed bij Twickel verloren zou gaan. De weinig kapitaalkrachtige gemeente Ambt Delden zou echt niet in staat zijn het landgoed op te kopen om het voor het nageslacht te bewaren.¹⁰¹

1.6 De belastingdruk

De successiebelasting was dus de grote boosdoener in de discussie over het verdwijnen van buitenplaatsen en landgoederen. Ooit was die wet door de patriot en belastinghervormer I.J.A. Gogel (1765-1821) omschreven als ‘Een der dragelijkste middelen’ omdat het slechts belaste wat door erfgenamen zonder moeite was verkregen.¹⁰² Dat was wel in een tijd dat erfenissen in de rechte lijn niet werden belast. In 1878 kwam daar een einde aan. Aanvankelijk ging het daarbij, om de politieke weerstanden weg te nemen, om een bijna symbolisch percentage van 1% van de waarde van de erfenis. Enige decennia later, in 1911, deden progressieve tarieven hun intrede bij de successiebelasting. Wie de ontwikkeling van de percentages daarvan in ogenschouw neemt, ziet alras waarom het probleem van de verdwijnende landgoederen en buitenplaatsen pas de kop op stak tijdens de Eerste Wereldoorlog en juist in de jaren twintig urgent werd. De tarieven waren over de gehele linie fors verhoogd. Uit de memories van successie betreffende vererfde NSW-landgoederen, blijkt dat tussen 1930 en 1940 de gemiddelde waarde van zo’n landgoed net iets meer dan f. 175.000 bedroeg. Voorbeelden daarvan zijn Keukenhof in Lisse (waarde in 1930: f. 179.000) en De Bannink in Diepenveen (waarde in 1939: f. 173.000). Als zo’n vermogen vererfde in de rechte neergaande lijn of aan de eerste graad in de zijlijn (broers of zusters), liep de aanslag in de jaren 1911-1921 voor een bezit ter waarde van f. 175.000 op van respectievelijk 2% naar 6,5% en van 11% tot maar liefst 19%, daarna daalden de percentages iets maar bleven veel hoger dan gangbaar was voor de Eerste Wereldoorlog (tabel 1.2).

Tabel 1.2 Successierechten over een vermogen ter waarde van f. 175.000

Jaar	1911	1917	1921	1926
Aanslag in de rechte neerdalende lijn	3.625 = 2,1%	7.785 = 4,4%	11.285 = 6,5%	9.535 = 5,5%
Aanslag voor broers en/of zusters	19.100 = 10,9%	24.320 = 13,9%	42.720 = 24,4%	33.020 = 18,9%

Eigen berekening met behulp van tabellen uit: J.P. Sprenger van Eyck, B.J. de Leeuw, *De wetgeving op het recht van successie van overgang en van schenking* (Den Haag 1930) 951, 952, 1019.

Het is duidelijk dat in het geval van een erfenis van vader op zoon of dochter, dus in de rechte lijn, de erfgenamen wellicht konden volstaan met het verkopen van slechts een klein

¹⁰¹ *Verslag van de vergadering van 14 september 1926*. Zie ook Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2379, 7-9.

¹⁰² Versteegen, ‘Een der dragelijkste middelen’, 151-166.

deel van het landgoed. Maar vooral bij erfenissen in de zijlijn stonden de erfgenamen zwaar onder druk om ten minste een fors deel van het bezit te gelde te maken. Als voorbeeld is in deze tabel uitgegaan van een erfenis aan broers of zusters. Zij moesten vanaf 1921 *f.* 43.750, bijna een kwart van de waarde van zo'n gemiddeld NSW-landgoed van *f.* 175.000, aan successierechten betalen. Wanneer er helemaal geen erfgenamen waren onder de naaste verwanten, geen broers of zusters noch kleinkinderen of neven en nichten, was het vrijwel ondoenlijk om het landgoed 'overeind' te houden, omdat dan de tarieven voor het vermogensbestandbestanddeel van boven de *f.* 50.000 of 100.000 opliepen tot ver boven de 40%. Dat was het dubbele van de situatie van voor de Eerste Wereldoorlog. Uiteraard waren de problemen omvangrijker naarmate de waarde van het landgoed groter was. De tarieven liepen navenant, zowel relatief als absoluut, op en hoe groter het absolute bedrag, hoe lastiger het in één keer te voldoen was zonder het landgoed aan te tasten. Erfgenamen konden natuurlijk het benodigde bedrag lenen maar bij de stagnerende, zo niet dalende inkomsten uit het landgoed was dat geen gemakkelijke opgave. Het werd dan immers steeds lastiger om de rente en aflossing te betalen.

Tabel 1.3 *Omvang van de particuliere buitenplaatsen en landgoederen genoemd in de ANWB wandelgids van 1946*¹⁰³

	Aantal	Aantal in %	Oppervlakte in hectare	Oppervlakte in %
Tot 50 ha.	227	31%	5.988	6,5%
50-100 ha.	169	23%	8.045	8,7%
100-200 ha.	113	16%	15.689	16,9%
200-500 ha.	90	12%	26.615	28,6%
500-3100 ha.	39	5%	36.562	39,4%
Onbekend	87 ¹⁰⁴	12%	--	--
Totaal	725		92.900	100%

Bron: *Landgoederen en wandelterreinen in Nederland.*

In een dossier van Staatsbosbeheer bevindt zich nog een modelberekening uit het Interbellum van de exploitatie van een landgoed van 250 hectare groot.¹⁰⁵ Dat was voor Nederlandse begrippen een tamelijk groot landgoed. Verreweg de meeste landgoederen die tussen 1928 en 1940 onder de NSW werden gebracht, circa 85%, waren namelijk kleiner dan 200 hectare. Bij de particuliere buitenplaatsen en landgoederen in de wandelgids van de ANWB uit 1946, waaronder er ook honderden waren die niet onder de NSW vielen, was het beeld niet veel anders: daarvan was 80% kleiner dan 200 hectare (tabel 1.3).¹⁰⁶

¹⁰³ Over de representativiteit van deze bron valt moeilijk iets te zeggen. De criteria van de ANWB zijn niet duidelijk maar de gids noemt 1.233 terreinen, niet alleen toegankelijke maar ook 300 niet-toegankelijke landgoederen.

¹⁰⁴ Van deze 87 particuliere landgoederen en buitenplaatsen lag circa de helft in de westelijke provincies Utrecht, Noord- en Zuid-Holland.

¹⁰⁵ Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, natuurbeheer en visserij (LNV). Dienst Staatsbosbeheer, Toegang 2.11.50, inv.nr. 507, Natuurschoonwet.

¹⁰⁶ *Landgoederen en wandelterreinen in Nederland.*

Van belang is dat bij deze modelberekening van Staatsbosbeheer is uitgegaan van een eigenaar die behalve een landgoed en landhuis ook nog effectenbezit had dat de waarde van het landgoed fors overtrof. De schatting van de inkomsten uit de verschillende vermogensbestanddelen en de belastingen die er op rustten, zijn onthullend. Vergeleken bij het rendement van de effecten was dat van het bosbezit nauwelijks de moeite waard en de belastingdruk op dat bosbezit was daardoor disproportioneel (tabel 1.4).

Tabel 1.4 Modelberekening van Staatsbosbeheer voor een landgoed van circa 250 hectare

Vermogen	Waarde	Bruto Inkomsten	Belastingen
Landgoed	200.000	2.500 = 1,25% (bosexploitatie)	719 = 28,8% (bosbezit)
Landhuis	40.000	nihil	697
Landgoed + Landhuis	240.000	2.500 = 1,04%	1.416 = 56,7%
Overige ver- mogen (effecten)	360.000	15.000 = 4,15%	1.826 = 12,2%
Totaal	600.000	17.500 = 2,92%	3.242 = 18,5%

Bron: Nationaal Archief, Archief ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Dienst Staatsbosbeheer. Toegang 2.11.50, inv. nr. 507, Natuurschoonwet.

Relatief grote kostenposten in dit voorbeeld waren nog de twee belastingen die rustten op het landhuis, de belasting op de gebouwde eigendommen (*f.* 97) en vooral de personele belasting van *f.* 600. In dat laatste geval had de gewijzigde wet op de personele belasting in 1896 al voorzien voor eigenaars die hun buitenplaats open hadden gesteld voor het publiek. Het rekenvoorbeeld maakt duidelijk dat het exploiteren van een landgoed met daarop een groot landhuis inderdaad vrijwel liefdewerk-oud papier was. Meer dan de helft van het inkomen uit het landgoed ging op aan belastingen en het inkomen van de eigenaar steunde in feite op het effectenbezit. Toen de belastingdruk toenam, zoals na de Eerste Wereldoorlog, en de eigenaar zo onfortuinlijk was geweest zijn geld te hebben belegd in bijvoorbeeld Russische obligaties, werd de situatie wel heel penibel (zie ook par. 2.9). Vanuit het standpunt van de eigenaren was verlichting dus dringend noodzakelijk. Maar de belastingdruk was uiteraard niet voor niets zo hoog opgelopen. Zij diende om de in de oorlog ontstane staatsschuld te financieren. De vraag was dus van belang of de Staat zich een handreiking aan de eigenaren van natuurschoon kon veroorloven. Zo'n handreiking was overigens al gedaan in 1926, toen voor ondernemers de inkomsten uit bosbezit werden vrijgesteld van inkomstenbelasting.¹⁰⁷ Dat scheelde de eigenaar in het rekenvoorbeeld van Staatsbosbeheer evenwel maar *f.* 100, waarmee de belastingen nog altijd 53% van de inkomsten uit het landgoed opslochten en het probleem niet structureel verholpen was.

1.7 De inkomstenderving van de staat

Alvorens de Staat budgettair akkoord kon gaan met verdere belastingvermindering voor de

¹⁰⁷ *Staatsblad* nr. 228, 28 juni 1926. Dit was de zogenaamde bosbouwvrijstelling.

eigenaren van landgoederen of buitenplaatsen moest wel worden uitgezocht wat de inkomstenderving zou zijn. Daarover boog zich vanaf 25 februari 1926 de *Commissie tot onderzoek van fiscale maatregelen in het belang van het behoud van natuurschoon*.¹⁰⁸ Het was verder de taak van de commissie om een reactie te geven op het hiervoor genoemde stuk van de Bosraad. Het advies kwam op 31 maart 1927. De commissie deelde de zorg om het verloren gaan van landgoederen en natuurschoon. Zij deed de aanbeveling wat scheutiger te zijn met geldelijke steun aan organisaties die natuurgebieden wilden beschermen, maar was afhoudend ten aanzien van het idee van de Bosbouwvereniging om een fonds in te stellen om natuurgebieden aan te kopen. Zonder verder in details te treden gold dat (ook) deze commissie het meeste heil verwachtte van belastingverlaging. Dit was het punt waar alle adviezen het over eens waren en dat was (dan ook) waar de gehele advisering in uitmondde.

Omdat directe belastingen gebaseerd waren op verkoopwaarden, had de commissie eerst door de inspecteurs der registratie en domeinen laten berekenen wat de totale verkoopwaarde van alle buitenplaatsen en landgoederen in Nederland was. De inspectie kwam uit op *f.* 144,5 miljoen. Deze taxatie had als nadeel dat ook landerijen en boerderijen die niet tot het natuurschoon behoorden waren meegeteld. Daarom was ook een tweede schatting gemaakt en die bleek niet zoveel van de eerste af te wijken. De geschatte verkoopwaarde van alle particuliere bossen (of nauwkeuriger geformuleerd: van hun houtopstanden) in Nederland bedroeg *f.* 154 miljoen. Daarbij was uitgegaan van *Het verslag van den Landbouw* van het jaar 1925. De bossen die toebehoorden aan het Koninklijk Huis, het kroondomein, het bezit van publiekrechtelijke lichamen en dat van verenigingen en stichtingen waren niet meegerekend. Behalve bossen waren ook lanen en boomgroepen meegerekend omdat die een belangrijk element vormden in het natuurschoon op landgoederen. Het ging totaal om 184.000 hectare bos: 15.600 hectare opgaand loofhout, 98.900 hectare naaldhout en 68.500 hectare hakhout. Het overzicht vermeldde niet om hoeveel hectare het ging bij de overige lanen en losse boomgroepen, maar de waarde van deze andere houtopstanden bedroeg volgens deze schatting *f.* 20 miljoen, dat was 13% van de totale waarde.

De vermogensbelasting nu, bedroeg 1% van de verkoopwaarde oftewel een bedrag van *f.* 144.000 à 154.000, al naar gelang de gekozen berekeningsmethode. Hetzelfde gold voor de verdedigingsbelasting 1, terwijl het tarief van de verdedigingsbelasting 1A 0,03% was.¹⁰⁹ De belastingopbrengst uit de landgoederen en buitenplaatsen van deze drie belastingen zou uitkomen op circa *f.* 332.000 à 354.000. De belastingopbrengst zou dus zeker wel verminderen als de fiscus in plaats van de verkoopwaarde de gebruikswaarde van de buitenplaatsen en landgoederen hanteerde, maar wat het resultaat zou zijn, daarover kon de commissie bij gebrek aan gegevens nog geen uitspraken doen.

Voor wat betreft de inkomstenbelasting, de personele belasting en de successiebelasting leverde het werk van de commissie om verschillende redenen ook weinig op. Zij meldde zelf dat het resultaat 'weinig voldoening' gaf. Over de vermindering van de inkomstenbelasting

¹⁰⁸ Nationaal Archief, toegang 2.11.03. Archief Directie van de landbouw van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Landbouw, doos Landgoed Algemeen 993a. Brief aan de Minister van Binnenlandse Zaken dd. 31 maart 1927.

¹⁰⁹ De verdedigingsbelastingen werden tijdens de Eerste Wereldoorlog ingevoerd en bestonden uit verzwaren van de vermogensbelasting (verdedigingsbelasting I) en inkomstenbelasting (verdedigingsbelasting II).

deed de commissie geen uitspraak omdat in 1926 al was bepaald dat inkomsten uit bos- en houtopstanden waren vrijgesteld van inkomstenbelasting. Over de inkomstendering voor wat betreft de personele belasting had de commissie niets te melden. Evenmin kon zij iets zeggen, en dat was wel een zwakte van het verslag, over de gedeerde inkomsten uit de successierechten. Het komt er toch op neer dat de staat goeddeels in het duister tastte wat betreft de financiële gevolgen van de Natuurschoonwet. In 1918 was minister van Financiën M.W.F. Treub daar nog somber over geweest, want in de oorlog moest de staat immers alle zeilen bijzetten. Maar uit de Memorie van Toelichting bij de Natuurschoonwet bleek wel dat het Rijk daar inmiddels niet moeilijk over ging doen. In 1926, in volle vreedstijd, waren de tarieven voor de successierechten al verlaagd. De druk was inmiddels van de ketel, zou men kunnen concluderen: 'Wat de jaarlijks te heffen belastingen betreft zal, blijkens een globale berekening, het verlies een bedrag van een paar ton in geen geval te boven gaan', stelde de Memorie van Toelichting.¹¹⁰ Maar om wat meer duidelijkheid te krijgen zou vanaf 1930 jaarlijks een verslag komen over de waardebeoordelingen van de NSW-landgoederen in de memories van aangifte.

1.8 De bespreking van de wet in het parlement

Met het optimisme van de minister dat het nogal mee zou vallen met de inkomstendering voor de staat, stond weinig meer de komst van de Natuurschoonwet in de weg.¹¹¹ Het uiteindelijke wetsontwerp kwam op 22 december 1927 ter tafel in de Tweede Kamer, werd daar zonder hoofdelijke stemming aangenomen en ging vervolgens naar de Eerste Kamer waar 14 maart 1928 hetzelfde gebeurde. Het wetsontwerp telde maar weinig artikelen.¹¹² Het eerste artikel definieerde een landgoed in de zin van de Natuurschoonwet. Het is een intrigerende definitie: 'geheel of gedeeltelijk met bosschen of andere houtopstanden bezette terreinen – daaronder begrepen die, waarop een buitenplaats voorkomt – voor zover het blijven voortbestaan van die terreinen in den bestaanden toestand voor het behoud van het natuurschoon wenschelijk wordt geacht'. Op een landgoed in de zin van de Natuurschoonwet hoefde (en hoeft) dus niet noodzakelijkerwijs een huis of woning te staan. Evenmin moest het uitsluitend gaan om bos- en houtopstanden. Met dat laatste had men vooral lanen en (losstaande) bomen op het oog die 'aan het landschap eene dergelijke verfraaiing geven, dat hun behoud gewenscht is'. De definitie was dus tamelijk ruim. Artikel 2 bepaalde dat de eigenaar een verzoek kon indienen om zijn landgoed of buitenplaats als landgoed in de zin van de Natuurschoonwet te laten aanmerken. De regering benadrukte in de Memorie van Toelichting dat zij daarbij geen dwang op de eigenaren wilde uitoefenen. De beslissing om zo'n verzoek te honoreren lag bij de ministers van Financiën en Binnenlandse Zaken en Landbouw gezamenlijk, hetgeen soms nog aanleiding tot wrijving zou geven. Artikel 3 was van gewicht: de Bosraad zou worden gehoord alvorens de ministers een beslissing namen. De in 1922 inge-

¹¹⁰ Handelingen der Staten-Generaal, Bijlagen. 1926-1927. Bijlagen 413. 3. Regeling van sommige van landgoederen geheven belastingen tot bevordering van behoud van natuurschoon 3. Memorie van Toelichting.

¹¹¹ Zie ook Bruggink, *Fiscale aspecten van natuurschoon in Nederland*, 22 en Van de Kamp, *De ontwikkeling van de Nederlandse boswetgeving*, 37-39.

¹¹² Handelingen der Staten-Generaal, Bijlagen 413-1-3, 1926-1927, Ontwerp van Wet.

stelde Bosraad kreeg er dus een belangrijke taak bij: het geven van advies omtrent de vraag of en in hoeverre een landgoed of een buitenplaats als een landgoed in de zin van de Natuurschoonwet konden worden aangemerkt. Verder omschreef het artikel de gevallen die het de minister toestonden de beschikking weer in te trekken wanneer de eigenaar het NSW-landgoed niet goed beheerde. De eigenaar zou vellingen moeten melden en die mochten het karakter van het natuurschoon niet wezenlijk aantasten. Hier bleek de Deense invloed op de wet.

De artikelen 4 tot 7 vormden de kern van de wet en betroffen de diverse belastingen waarvoor eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen belastingvermindering konden krijgen: de vermogensbelasting en de daarvan afgeleide verdedigingsbelasting, de inkomstenbelasting, de personele belasting en de successierechten. De kern van alle deze artikelen was dat niet de normale verkoopwaarde de grondslag zou zijn voor de berekening van de aanslag, maar de verkoopwaarde als de eigenaar het landgoed gedurende 25 jaar als een landgoed beheerde. Bij de vermogensbelasting is er nog aan toegevoegd – en die bepaling bevat eigenlijk de tegenprestatie die de landgoedeigenaar moest leveren als hij extra voordeel wilde – dat de belastingaanslag tot de helft zou worden teruggebracht als het goed werd opengesteld voor het publiek. Wat ‘opengesteld’ betekende, is toen niet nader ingevuld, daarover zou van geval tot geval worden geoordeeld.

Artikel 8 en 9 gaven nadere details over de toepassing van de successiewet. Belangrijk was de sanctie dat als de eigenaar het NSW-landgoed binnen 25 jaar aan de wet onttrok, er alsnog bijbetaling van de successierechten zou volgen. Dan volgden er nog een paar technische zaken. Artikel 10 betrof het moment waarop de belastingvoordelen ingingen, Artikel 11 gaf aan dat bij verzoekschriften van eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen de benodigde kadastrale bescheiden moesten zijn gevoegd die het kadaster gratis aan de eigenaar zou verstrekken. Het wetsontwerp is destijds weliswaar zonder hoofdelijke stemming aangenomen, maar gaf toch wel aanleiding tot discussie omdat het nogal wat vragen onbeantwoord liet waar de regering eigenlijk ook geen geruststellend antwoord op had. Bij de behandeling in de Tweede Kamer voerden vijf Kamerleden inhoudelijke bezwaren aan tegen de wet, zonder overigens tegen te stemmen.¹¹³ Het meest uitvoerige betoog kwam van de socialist Hendrik van Braambeek. Hij voorzag dat de wet weinig resultaat zou hebben. Er lag volgens hem teveel nadruk op het beschermen van houtopstanden:

‘Alles wat er verder toe bijdraagt het op de wereld zoo gezellig en mooi te maken: heidegrond, zandverstuivingen, watervlakten, duinen, kortom alles wat als stoffeering de wereld zoo’n mooi beeld heeft gegeven, laat dit wetsontwerp onaangetast’.

Van Braambeek wilde, net als Van Ravesteyn eerder had bepleit, een inventarisatie van alles wat ongeschonden moest blijven. De Natuurschoonwet zou daarbij niet helpen omdat iedere landgoedeigenaar op elk gewenst moment zijn landgoed of buitenplaats aan de wet kon onttrekken en dan had iedereen het nakijken. Van Braambeek wilde daarom in de wet opnemen

¹¹³ Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer 38ste vergadering 22 december 1927, 1218-1225. Wetsontwerp 154.

dat als een landgoed of buitenplaats onder de NSW viel, dat ook tenminste 25 jaar zo zou blijven en daarmee een tussentijdse onttrekking verbieden.¹¹⁴

Louis baron van Voorst tot Voorst (RKSP) ging in op de kwestie wie nu eigenlijk bepaalde wat natuurschoon was. Hij maakte er bezwaar tegen dat de belastingvoordelen die eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen wel of niet zouden gaan genieten ‘afhankelijk worden gesteld van de subjectieve inzichten van de uitvoerende macht’. Ook wilde Van Voorst lijsten zien zodat er meer duidelijkheid zou komen wat er nu eigenlijk beschermd zou worden en wat niet. Wat een landgoed was, was ook al zo vaag, meende hij, want natuurschoon vond je niet alleen op buitenplaatsen en landgoederen maar ook bij oude boerderijen in Twente en het graafschap Zutphen. Deze ‘juweeltjes van natuurschoon’ mochten niet van de voordelen van de wet worden uitgesloten. Van Voorst wilde eigenlijk af van de verkoopwaarde als grondslag van de belasting op onroerend goed. Die zou, net zoals in Duitsland, eigenlijk sowieso moeten uitgaan van de gebruikswaarde, dan was de hele NSW niet nodig. De NSW vond hij daarom maar een lapmiddel dat een onbillijkheid in de belastingwetgeving voor slechts één categorie eigenaren wegnam.

Jhr. Augustinus van Rijckevorsel, eveneens van de RKSP, begreep al die kritiek wel, maar wilde niet wachten. De NSW was een eerste stap, als men eerst lijsten ging maken zou alles veel te lang gaan duren. Hij zag een ruime interpretatie van wat als natuurschoon werd aangemerkt wel aankomen. Een landgoedeigenaar voor 25 jaar vastleggen wegens zijn wens het landgoed onder de NSW te brengen, leek hem strijdig met het vrijwillige karakter van de wet en hij vreesde dat dan de animo om van de wet gebruik te maken duchtig zou slinken. Minister van Financiën jhr. D.J. de Geer liet zich de steun van Van Rijckevorsel graag aanleunen en voegde er aan toe dat hij zijn vertrouwen stelde in de Bosraad die zou adviseren over de vraag of een landgoed het wel of niet waard was als natuurschoon te worden aangemerkt.

Een punt van kritiek kwam verder nog van de socialist Jan Schaper, ook wat sceptisch over de wet trouwens, die hoopte dat de politie een oogje in het zeil zou houden om te voorkomen dat het publiek schade aan het natuurschoon of het landgoed zou toebrengen. Het zou gewenst zijn ‘één of twee veldwachters per fiets er nu en dan eens te laten doorgaan om met kracht te kunnen optreden tegen de overtreders van het verbod om de bosschen te ruïneren en te bevuilen’. Het Kamerlid trad enthousiast in details: ‘Ik heb een geval gezien, waar de vader bij zat, dat een jongen van 13, 14 jaar zóó aan een jong boompje stond te schudden en te trekken dat hij het bijna ontwortelde. Toen ik zei: Ziet u dan niet, wat uw jongen daar doet, riep de vader eindelijk: Karelkje, kom eens hier’. Het was maar een anekdote, maar ondertussen had Schaper wel een goed punt. Het openstellen van landgoederen en buitenplaatsen voor het publiek zou nog genoeg nadelen blijken op te leveren en menig eigenaar er van weerhouden de fiscale voordelen van de Natuurschoonwet maximaal te benutten.

De Eerste Kamer beraadslaagde over het wetsvoorstel wet op 14 maart 1928. Zoals gezegd werd ook hier het wetsvoorstel zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Maar ook hier was er wel commentaar. De eerste die het woord nam was David van Embden, fractievoorzit-

¹¹⁴ Er waren nog enkele amendementen aan de orde van tamelijk technische aard die tijdens de beraadslaging eveneens werden ingetrokken.

ter van de Vrijzinnig Democratische Bond. Hij vond de wet te voorzichtig en 'bedeesd'. Er moest ronduit paal en perk gesteld worden aan het kappen van houtopstanden. Commerciële waarde hadden die houtopstanden volgens hem toch niet omdat Nederland altijd hout kon importeren. Een uitspraak die door Henri Blomjous (RKSP) snel werd ontkracht door te wijzen op het belang van de export van mijnhout. Het lange betoog van Van Embden was vooral gericht tegen het bevorderen van het denken in termen van eigenbelang. Hij vond de wet 'zedelijk minder mooi'. Het zou de speculanten niet stoppen en tegelijkertijd de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen die tegenover de gehele kwestie onverschillig stonden aansporen nu (ook) commercieel te gaan rekenen 'blootgesteld immers aan een doorlopende cursus in egoïstische becijfering' die er uiteindelijk toe zou leiden dat de wet de vernieling van natuurschoon zou uitlokken. Een nog uitvoeriger litanie werd gehouden door de socialist en natuurbeschermer Henri Polak. Die harde opstelling bezorgde hem zelfs de kwalificatie 'ultra': 'Dat het wetsontwerp tot bescherming van het natuurschoon de ultra's in de kamer niet zou bevredigen was te verwachten' stond er op de voorpagina van *Het Vaderland*.¹¹⁵ Veel zou de wet volgens Polak niet beschermen omdat hij vooral was gericht op houtopstanden en bossen. Mooie akkers, eikenbosjes, plassen, landelijke weggetjes, een heuvelrand, het zou allemaal niet worden beschermd. Gezien de voortdurende jobstijdingen over de vernietiging van natuurschoon in de dagbladen vond hij deze wet 'een aanfluiting en een hoon'. Sarcastisch werd hij over de Bosraad. Twee van de vijf leden hadden een band met de Heidemaatschappij 'een lichaam dat, wat behoud van natuurschoon betreft, mij niet zeer vertrouwenswaardig is'. Verder zat de voorzitter van de ANWB er in en 'de burgemeester van een kleine Brabantsche gemeente, van wien buiten zijn gemeente waarschijnlijk nooit iemand gehoord heeft'. Hij doelde op A.C. van de Ven, de burgemeester van Son.¹¹⁶ Echte voorvechters van de strijd om het behoud van het natuurschoon, bijvoorbeeld uit de Vereniging Natuurmonumenten, ontbraken volgens Polak. Tegen het voorstel stemmen zou hij niet, het zou verkeerd begrepen kunnen worden, en de wet was een eerste 'schuchtere stap', maar het hield niet over. Nu stond die voorzitter van de ANWB, Bergsma, volgens minister Jan Kan van Binnenlandse Zaken en Landbouw bekend als een iemand met een buitengewone voorliefde voor natuurmonumenten. En de Bosraad kende in de persoon van J.Th. Oudemans in ieder geval iemand die tot 1927 voorzitter van Natuurmonumenten was geweest. Polak sloeg hier dus nogal door. Hij zou ook na de komst van de wet somber blijven. In een gloedvol betoog op de vierde Monumentendag in november 1929 deed hij, vermoedelijk geïnspireerd door gebeurtenissen en een publicatie het jaar daarvoor in Engeland, de oproep 'Dood den Octopus' met zijn acht armen: 'stadsuitbreiding, dorpengroei, ontginning van woeste gronden, droogmaking van plassen, fiscus, lintbebouwing, snelverkeer en forensendom'.¹¹⁷ Polak had de beeldspraak overgenomen uit Engeland en was al jaren bekend met de Engelse ontwikkelingen en de discussies rond de stadsuitbreiding van Londen.¹¹⁸ *England and the Octopus* uit 1928 was de titel van een pamflet van één van de stichters van de CPRE (Campaign to Protect Ru-

¹¹⁵ *Het Vaderland*, donderdag 15 maart 1928.

¹¹⁶ Pelzers, 'Bosraad en zijn natuurbeschermingstaken 1922-1943', 61.

¹¹⁷ NRC zaterdag 2 november 1929 (avondeditie).

¹¹⁸ Harmsen, *Natuurbeleving en arbeidersbeweging*, 43.

ral England), Clough William-Ellis. Hij ontleende die titel op zijn beurt aan Lord Curzon die in 1913 Londen typeerde als een grote octopus die het platteland verslond. Uit het pamflet van Ellis kwam een gemaskerd actiegroepje van donateurs voort dat in 1928 het bureau van de National Trust in Londen binnenstormde en daar geld neer smeed 'to destroy and frustrate the octopus'.¹¹⁹

Voor de sceptici, Van Braambeek in de Tweede, Van Embden en Polak in de Eerste Kamer, was de grote zwakheid van de wet dat niemand, die een beroep op de wet had gedaan, verplicht kon worden zijn landgoed 25 jaar in stand te houden. Het praktische antwoord van de ministers daarop was, dat als die verplichting er kwam, niemand een beroep op de wet zou doen omdat ook eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen niet in de toekomst kunnen kijken. In de debatten wordt er niet aan herinnerd, maar uiteindelijk had de Staat niet meer dan een naheffing van successierechten achter de hand als pressiemiddel. De vraag was natuurlijk of dat genoeg zou zijn (zie par. 2.10).

1.9 De nasleep: landgoed-NV's

De behandeling van de Natuurschoonwet kreeg nog een staartje. Twee jaar nadat de NSW in werking was getreden diende jhr. W.H. de Beaufort, bekend van de Bosraad en de Nederlandse Bosbouwvereniging, een bescheiden rapport in bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Landbouw met de vraag of het mogelijk was landgoed-NV's die duidelijk op het in stand houden van het natuurschoon waren gericht, te laten profiteren van de natuurschoonwet. Ook landgoed-NV's konden namelijk bijzonder hard door de fiscus worden aangepakt en deze benadering stimuleerde het behoud van natuurschoon natuurlijk niet. Een concreet voorbeeld uit die tijd is te lezen in een klaagzang van één van de aandeelhouders van de vennootschap Schaerweyderbossen die het natuurpark De Pan van 200 hectare bij Zeist exploiteerde en daarbij rekening hield met het behoud van natuurschoon. Hij had de afgelopen twintig jaar geweigerd de waarde van zijn aandelen voor hoger dan 100% aan te geven. De aandelen waren niet verhandelbaar en ze konden niet worden beleend, zei hij. Hij vond dat het uitgekeerde dividend nogal mager was: 7% gemiddeld en de laatste jaren zelfs niet meer dan 3%. De fiscus echter waardeerde ze (inmiddels) voor 280% en had de eigenaar een forse aanslag en een nog forsere boete opgelegd. Ter vergelijking haalde hij het dividend van de Nederlands Indische Suikerunie aan, die 33½% dividend uitkeerde en waarvan de aandelen over dezelfde periode op 200 à 220% werden getaxeerd (zie voor een vergelijking ook par. 2.9). Aanslag en boete van de getergde aandeelhouder kwamen samen op 'f. 66.000 !!! Excusez du peu! Als dit nu niet een poging is om mensen het land uit te jagen, dan weet ik het niet'.¹²⁰

De Beaufort, zelf aandeelhouder van het 1.000 hectare grote landgoed Den Treek bij Utrecht (collectie NSW,428) heeft enige tijd later een onderzoek gedaan via de gegevens van de Kamers van Koophandel en een enquête georganiseerd onder landgoed-NV's. Hij had aan

¹¹⁹ Waterson en Wyndham, *The National trust*, 84-88.

¹²⁰ Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr. 2360, brief dd. 26 oktober 1925 gericht aan 'Amice Piet' (vermoedelijk Pieter van Tienhoven) van Natuurmonumenten. f. 66.000 komt omgerekend naar het heden op bijna 434.000 €.

48 een vragenlijst opgestuurd, 34 antwoorden ontvangen en er acht uitgefilterd die volgens hem niet voldeden aan zijn norm van 'landgoed NV'. Hij kwam zo tot een lijst van 26 landgoed-NV's. Zij hadden gezamenlijk 6.536 hectare grond in exploitatie, een maatschappelijk kapitaal van f. 4.452.000 en een geplaatst kapitaal van f. 3.643.000. Het dividend dat deze landgoed-NV's uitkeerden was doorgaans minimaal. De meerderheid (15 van de 26) meldde geen dividend uit te keren, een paar bleven steken rond de 1% per jaar en slecht een enkele kwam op 4, 5 of 10%.

Jachtpartij landgoed Den Treek bij Leusden, 1966. (Nationaal Archief: fotocollectie Anefo)

De Beaufort vond zelf dat uit zijn onderzoek bleek dat dergelijke NV's 'vrij veelvuldig' voorkwamen. De wetgever had ze ten onrechte over het hoofd gezien terwijl juist deze NV's volgens hem grotere waarborgen voor het voortbestaan van een landgoed gaven dan particulier bezit. De Beaufort maakte er bezwaar tegen dat landgoed-NV's allerlei kosten moesten maken: het recht van 2,5% over de inbreng, dividend- en tantiëmebelasting en kosten voor het inschrijven in het handelsregister. Het overlijden van de eigenaar was meestal de aanleiding te besluiten een landgoed om te zetten in een landgoed NV. Als zijn erfgenamen dan besloten zo'n NV op te zetten werden zij dubbel belast: bovenop de zojuist betaalde successierechten kwamen dan nog eens extra kosten. Hij stelde vervolgens allerlei constructies voor die hier niet tot in detail besproken hoeven worden. De kern van zijn verzoek was om landgoed-NV's, net als particuliere eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen, op de één of andere manier tegemoet te komen wanneer zij met het voortbestaan van het goed bijdroegen aan de instandhouding van het natuurschoon. Het aantal landgoed-NV's was in die tijd maar zeer gering. Zij hadden weinig land in eigendom in vergelijking met de circa 180.000 hectare bosgrond in particulier bezit. De Beaufort kreeg ondanks dit geringe belang van de zaak wel zijn zin, maar dat was wellicht te danken aan zijn grote politieke invloed als het ging om bos-

beheer en natuurschoon.¹²¹ In 1932 (en later nog vele malen) werd de wet ten behoeve van landgoed-NV's aangepast. Het recht van overdracht werd verminderd tot 25 cent van iedere honderd gulden, oftewel 0,25%, zodat ook de (aandeelhouders van) landgoed-NV's fiscale voordelen genoten als hun landgoed als natuurschoon werd erkend. In de Memorie van Toelichting meldde de regering nog dat de regeling ook expliciet gold voor stichtingen. Voor het registratierecht gold overigens dat het voordeel met terugwerkende kracht verviel als het landgoed binnen 25 jaar niet meer als een landgoed in de zin van de Natuurschoonwet werd erkend.¹²² De wetswijziging werd op 4 maart 1932 zonder beraadslaging en zonder hoofdelijke stemming in de Tweede Kamer aangenomen nadat de Vaste Kamercommissie voor belastingen op de 26^e februari al het groene licht had gegeven.¹²³ De Eerste Kamer ging eveneens zonder verdere discussie op 7 april akkoord. Kort daarop werd ten behoeve van NSW-landgoederen ook een faciliteit opgenomen op het gebied van de overdrachtsbelasting.¹²⁴

¹²¹ Pelzers, *Natuurbeschermer, Jager, Bosbouwer: W.H. de Beaufort (1881-1976)*.

¹²² Voor de details zie: Vervaart en Plugge, *Natuurbeschermingswet en Natuurschoonwet 1928*, 74-87.

¹²³ Handelingen der Staten Generaal, Verslag Tweede Kamer. Bijlagen 265.4, 26 februari 1932 Verslag Eerste Kamer. Bijlagen 265, 29 maart 1932.

¹²⁴ *Staatsblad* 1932, 153. Wet van 8 april.

2.

De resultaten 1928-1951**2.1 Wat is natuurschoon? Wat is een landgoed?**

Tijdens de Kamerdebatten was al gebleken dat een goede definitie van natuurschoon en een landgoed in de zin van de Natuurschoonwet ontbrak. De Bosraad zou volgens de minister van Landbouw en Binnenlandse Zaken in samenspraak met de ministeries er wel uitkomen. De Bosraad zelf was in zijn notulen ook niet erg helder: '(...) onder een landgoed behoort te worden verstaan een bepaald afgerond complex dat voldoende grootte bezit om als een landgoed te worden aangemerkt'.¹²⁵ Maar dat is toch wat te simpel gesteld. Wat een landgoed volgens de natuurschoonwet wel was, bleek vooral uit de praktijk wanneer de raad aanvragen ging beoordelen. De heren van de Bosraad gingen volgens de overgeleverde notulen (die bewaard zijn gebleven over de jaren 1935-1938) jaarlijks tien tot twintig keer op pad om met eigen ogen landgoederen te bekijken.¹²⁶ Men ging daarbij per trein naar een bepaalde plaats en nam vandaar de auto. In deze periode kwamen ieder jaar enige tientallen buitenplaatsen en landgoederen onder de Natuurschoonwet, dus gemiddeld bezocht de commissie er enkele per reis. Als voorbeeld kan de planning dienen voor de reis op dinsdag 4 oktober 1938. Alle leden van de Bosraad kregen van te voren schriftelijk de mededeling wanneer hun trein naar Deventer ging. Men zou verder reizen met de auto van de heer Van Lonkhuyzen van de Heidemaatschappij. Om 10.05 (dus op vijf minuten nauwkeurig!) zouden de heren worden ontvangen op het landgoed Boetelerveld van W.D. Cramer, bij Raalte (collectie NSW, 357), om 12.30 uur op het landgoed De Koepel van A.J. Smits bij Almelo. In Almelo of Hengelo gebruikten de leden een lunch. Daarna reed men naar Duivelshof (collectie NSW, 381) van B.J. ter Kuile in Losser, alwaar men om 14.45 uur hoopte te arriveren. Ten slotte bezocht men in dezelfde plaats Den Penninkskotten van B.H. Maurick. De afgesproken aankomsttijd was 16.00 uur.

In een eerder verslag van de Bosraad staat nog meer in detail hoe de commissie te werk ging. In april 1937 stond het verslag van een reis in Noord-Brabant in de notulen. Men begon bij Anneville, bij Ginneken, waar baron de Constant Rebecque de raad ontving, met tussen haakjes in de notulen de mededeling 'een schoonzoon van Mevrouw van Zuylen'.¹²⁷ Zijn bezit was erg versnipperd en de Bosraad was van mening dat het kwalijk een landgoed genoemd kon worden. Daarna toog men naar Lievensberg van M.J.C.M. de Ram, bij Bergen op Zoom (collectie NSW, 662). Het landgoed was aangelegd in het midden van de 19de eeuw

¹²⁵ Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr. 739. Notulen Boschraad 8-1 1938.

¹²⁶ Nationaal Archief, Archief van jhr. Mr. Ch. J. M. Ruijs de Beerenbrouck. Toegang 2.21.244, inv.nr. 45 notulen Boschraad; Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr. 739. Notulen Boschraad 1937 en 1938.

¹²⁷ Ibidem. De notulen vermelden geen voorletters, maar aangenomen mag worden dat het hier gaat om V.W.Ch. H.J. baron de Constant Rebecque die in 1914 trouwde met F.S.Ch.L.M. barones van Zuylen Nijvelt.

op zandverstuivingen. Het bestond geheel uit dennenbos 'waar nooit gekapt wordt en vele doode boomen voorkomen'. Notaris mr. A. Krootjes, oud wethouder van Nijmegen, vergezelde de heren van de Bosraad. Hij voelde er veel voor, opperde hij terloops, het goed onder te brengen bij Natuurmonumenten, maar zover kwam het niet. Lievensberg werd in 1938 onder de NSW gebracht. De resultaten van al dat soort visitaties zijn terug te vinden in de honderden dossiers van de landgoederen die voor de Tweede Wereldoorlog onder de wet kwamen.¹²⁸ De beschrijvingen zijn over het algemeen niet zo veelzeggend. Een voorbeeld hiervan is het advies betreffende het landgoed Zwaluwenburg (collectie NSW, 336) van L.M. van Reigersberg van Versluys, bij Elburg: behoud er van werd simpelweg 'wenselijk geacht'.

Ondubbelzinnige criteria waren er niet, maar er zijn genoeg beschrijvingen die de nodige duidelijkheid verschaffen. Soms beoordeelde de Bosraad een landgoed in enthousiaste bewoordingen, zoals het tamelijk kleine landgoed Geverik van J.M.A. Meeuwissen, in Limburg (collectie NSW, 758, 762) waar 'zwarte, forsche boomen staan, terwijl het verder zeer heuvelachtig is, (zo)dat het geheel zeer prachtig natuurschoon vormt, dat tevens voor het publiek, mits het zich netjes gedraagt, toegankelijk is'.¹²⁹ Heuvelachtig terrein was dus een *pre* en het ging de Bosraad om meer dan het behoud van bossen. Natuurschoon had te maken met fraaie vergezichten, zwaar geboomte, mooie lanen en paden, de aanwezigheid van oude gebouwen zoals windmolens¹³⁰ of historische boerderijen en een stromend beekje. Het omvatte veel meer dan 'mooi bos'.¹³¹

Een wel erg mooi voorbeeld van de elasticiteit van de maatstaven van de Bosraad was de argumentatie om een perceel van Mildenburg en 't Reigersnest (samen ruim 40 hectare groot) van R.J. Hoogerwerff, in Oostvoorne (collectie NSW, 499), toch onder de wet te brengen: 'De ten N.O van de Kaapweg gelegen perceelen zijn voor het natuurschoon van weinig belang (...) behalve perceel 3112, dat uitzicht geeft op de historische plaats waar het kasteel van Jacoba van Beieren heeft gestaan en waarvan de fundamenten worden blootgelegd'.¹³² Belangrijk is dat natuurschoon niet zoals een natuurmonument om zichzelf wille onder de wet werd gebracht. Dit blijkt uit de motivering om Duinvliet bij Aagtekerke, in bezit van E. Blum de Niet, in Zeeland onder de NSW te brengen. De buitenplaats was slechts zes hectare groot maar was van groot gewicht 'voor de badplaats' (Domburg WV). Slechts

¹²⁸ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03. De inv.nrs. 996-1019 bevatten de dossiers van de in de periode 1928-1940 onder de NSW gebrachte landgoederen. Het bleek alras dat het teveel werk zou zijn om de meer dan 500 dossiers allemaal te raadplegen. Volstaan is daarom met een ruim genomen selectie. Bestudeerd zijn een aantal archiefdozen bevattende de dossiers 1-80, 121-144, 266-280, 420-436 en 451-475: een aantal uit de eerste jaren dat de wet in werking was, een aantal uit het midden van de periode 1928-1940 en een aantal uit de laatste jaren voor de Tweede Wereldoorlog. De dossiers zijn primair doorgelicht om meer inzicht te krijgen op de vraag wat de Bosraad nu onder natuurschoon verstond. De dossiers bevatten verder vooral allerlei tussentijdse wijzigingen en een enkele maal interessante stukken van de aanvragers over de lotgevallen van hun landgoed. Zie hiervoor met name de Bijlage over het landgoed Groeneveld.

¹²⁹ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03, inv.nrs. 999, dossier 62 1928.

¹³⁰ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03, inv.nrs. 996, dossier 9 Landgoed Soelen.

¹³¹ H. van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land*, 113.

¹³² Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03, inv.nrs. 1012, dossier 305 Mildenburg en 't Reigersnest.

hier en daar komt het criterium om de hoek kijken dat het ook om natuurbescherming in engere zin ging, zoals in het geval van de nabijheid van een bezit van Natuurmonumenten: ‘de perceelen sectie f. nos. 88 en 1389 dragen weinig houtopstanden, doch deze zijn van belang, als verbinding met het Noordlaarderbosch, dat eigendom is van de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten’. Deze percelen vormden een ecologische verbinding *avant la lettre* met het landgoed De Poll van W. Rost Onnes, in Haren (collectie NSW, 115).¹³³

Waar in de praktijk de grens lag tussen wat wel en wat geen natuurschoon was, kan wellicht nog het beste worden uitgelegd aan de hand van een aantal praktijkvoorbeelden waarbij de Bosraad of het Ministerie van Financiën negatief adviseerde aan de Minister van Landbouw. Een eerste voorbeeld betreft het landgoed Oosterbeek van M.M. barones van Brienen in Wassenaar. Het was een buitenplaats van ruim elf hectare die in 1932 onder de NSW kwam te vallen. De belastingdienst had bij de Bosraad geprotesteerd tegen de aanwezigheid van de filmstudio's van Filmstad op dit landgoed: ‘In den onmiddellijke omgeving van het huis zijn voorts zeer ontsierende gebouwen geplaatst, als filmstudio, machinekamer enz. Aan het bij de buitenplaats behorende bos is echter niets veranderd. Bij het binnentreden van het gebouw (...) maakt het geheel meer den indruk dat men in een fabriek komt, dan op een landgoed’. Dat het bos ongewijzigd was gebleven mocht niet baten. De raad vond dat het karakter van landgoed in de zin van de Natuurschoonwet verloren was gegaan, waarop het landgoed in 1936 zijn NSW-status verloor.¹³⁴ Villaparken met een stuk bos er bij waren ook niet wat de Bosraad voor ogen stond.¹³⁵ Een fraaie kwalificatie vinden we ook bij de negatieve beoordeling van het landgoed Santergat bij Deventer: ‘Daarbij komt dat de eigenaar pas een heel mooi boschgedeelte heeft verkocht en dat op het kaalgekapte terrein een leelijke boerderij is gebouwd’.¹³⁶ Het was ook een kwestie van smaak. In de NSW was geen minimumgrootte bepaald voor landgoederen of buitenplaatsen die voor rangschikking onder de NSW in aanmerking kwamen. In de praktijk bestond lange tijd evenmin een vaste norm maar wel een (vage) grens.¹³⁷ Kleine landgoederen of buitenplaatsen konden, ook al hadden ze een omvang van slechts enkele hectare, wel onder de NSW worden gebracht. Echter, een voor het publiek opengestelde kruidentuin in Voorthuizen, met een oppervlakte van slechts één hectare, haalde het niet, de aanbevelingen van de burgemeester en het fantastische uitzicht over de Veluwe ten spijt.¹³⁸ Het was echt te klein volgens de Bosraad. In 1936 stelde de Bosraad dat een deel van het landgoed Swalmen (nog) niet in aanmerking kwam als natuurschoon omdat

¹³³ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03. inv.nrs. 1017, dossier 436, 1938/1939.

¹³⁴ Nationaal Archief, Archief van jhr. Mr. Ch. J. M. Ruijs de Beerenbrouck. Toegang 2.21.244, inv.nr. 45 notulen Boschraad 28-10 1935.

¹³⁵ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03, inv.nrs. 1018, dossier 466.

¹³⁶ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03, inv.nrs. 1002, dossier 125.

¹³⁷ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief Contact Commissie Natuur- en landschapsbescherming, inv.nr. 110. Stukken betreffende de natuurschoonwet 1952-1971. Brief van H.P. Gorter van 22-11 1950 aan de eigenaar van het landgoed Kolmschate in de Achterhoek.

¹³⁸ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941, Toegang 2.11.03, inv.nrs.1018, dossier 452.

het bos nog 'te jong' was.¹³⁹ Bij de aanvraag voor het landgoed Simmelink bij Winterwijk (collectie NSW, 475) meldde de Bosraad dat er weliswaar enige dennenbossen ter weerszijden van de weg lagen die 'in het betrekkelijk open landschap een prettige afwisseling geven' maar deze kwamen naar de mening van de Bosraad toch niet voor toepassing van de wet in aanmerking.¹⁴⁰ Een interessant grensgeval was De Grootte Scheere, in Overijssel ten zuid-westen van Coevorden (collectie NSW, 275).¹⁴¹ Eigenaresse was A.B. barones van Westervelt Sandberg, echtgenote van A.W.F. baron van Lynden. Over de vraag of dit landgoed wel of niet tot het te beschermen natuurschoon zou gaan behoren, ontstond in 1929 een meningsverschil tussen de Bosraad en het Ministerie van Financiën. Financiën was van mening dat het landgoed zich nauwelijks onderscheidde van de omgeving en dat het bovendien een landschapselement vormde dat in Gelderland en Overijssel nogal vaak voorkwam. Voorkomen moest worden dat 'ieder buitenhuis met eenig fraai geboomte onder de wet wordt gebracht'. De Bosraad hield evenwel voet bij stuk omdat het in de context van de omgeving nogal opviel en wel omdat het landschap tussen Gramsbergen en Coevorden 'eene eindeloze kale vlakte' was zonder natuurschoon. Te midden hiervan was De Grootte Scheere 'een oase'. De zaak bleef jarenlang slepen maar uiteindelijk trok de Bosraad aan het langste eind. In 1937 kwam 313 hectare van het landgoed De Grootte Scheere onder de Natuurschoonwet.

Enig licht op wat er nu wel en niet onder de NSW kon vallen, werpt verder een artikel van de Heidemij dat midden in de Tweede Wereldoorlog verscheen. Het artikel toonde dat de wetgever lange tijd een wat bekrompen opvatting van natuurschoon had. Zandverstuivingen, rietlanden en vennen telden niet als natuurschoon en die delen van een landgoed kwamen dus niet in aanmerking voor rangschikking onder de NSW.¹⁴²

In 1943, midden in de oorlog, hief de bezetter de Bosraad op, onder protest van voorzitter jhr. W.H. de Beaufort. Het werk van de Bosraad had vooral bestaan uit het uitbrengen van adviezen betreffende de toepassing van de Natuurschoonwet. Het idee de Bosraad uit te schakelen stamde uit november 1940 en was afkomstig van de Gemachtigde voor het Boswezen, de Houtvoorziening en de Jacht en oud-voorzitter van Natuurmonumenten, dr. J.A. van Steyn die tot die tijd directeur van Staatsbosbeheer was geweest. Hij ontwierp een aanvulling op de ontwerpverordening voor de opheffing van de Bosraad. De achtergrond was dat volgens Van Steyn het werk van de Bosraad goedkoper en eenvoudiger kon.¹⁴³ Hij had geen hoge pet op van de raad. De samenstelling was 'niet gelukkig' geweest en de raad kon zijns inziens 'niet gelden als deskundig lichaam op bosbouwgebied'¹⁴⁴ zoals Polak destijds ook had opgemerkt bij de bespreking van de NSW in het parlement. Voortaan zou Staatsbosbeheer de

¹³⁹ Nationaal Archief, Archief van jhr. Mr. Ch. J. M. Ruijs de Beerenbrouck. Toegang 2.21.244, inv.nr. 45 notulen Boschraad 4-2 1936.

¹⁴⁰ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941, Toegang 2.11.03, inv.nrs. 1017, dossier 421.

¹⁴¹ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941, Toegang 2.11.03, inv.nrs. 999, dossier 80.

¹⁴² Keiser, 'Wettelijke regelingen krachtens welke natuurschoon kan worden gespaard', 164.

¹⁴³ Pelzers, 'Bosraad en zijn natuurbeschermingstaken 1922-1943', 59-62.

¹⁴⁴ Nationaal Archief, Archief Directie van de Landbouw: Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische Zaken 1863-1947. Toegang 2.11.03.

adviezen verstrekken aan de ministeries over de vraag of buitenplaatsen en landgoederen wel of niet onder de NSW zouden worden gerangschikt.¹⁴⁵ Daar was niet iedereen gelukkig mee. A. Staring van de Nederlandsche Kastelenstichting zei daarover:

‘Aan Staatsbosbeheer kan men, in tegenstelling tot Monumentenzorg, nog geen aesthetisch oordeel omtrent landschapsschoon en tuinaanleg opdragen. Ze zijn er niet competent voor. Bij de toeneming van de werkkring van de S.B.B. wordt steeds meer gedeceideerd door jongelui zonder ervaring, gevormd oordeel of aesthetischen aanleg. Het is dus niet wenschelijk de taak van de S.B.B. uit te breiden tot andere zaken dan boschtechnische’.¹⁴⁶

Gemopper in de Tweede Kamer kort na de oorlog over deze ‘door en door on-Nederlandse regeling waarbij al het werk door ambtenaren wordt verricht’ mocht niet baten.¹⁴⁷

Gezien het commentaar van Van Steyn is het wel saillant dat in 1949 bleek dat Financiën in conflict dreigde te raken met Staatsbosbeheer en het Ministerie van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen.¹⁴⁸ De jurist mr. H. Schuttevaër, in dienst van Financiën, was van mening dat de richtlijnen ‘de laatste tijd nogal ingrijpend ten gunste van de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen zijn veranderd’. Er waren ‘grenzen overschreden’ en verder opschuiven van Financiën in deze richting was ‘niet verantwoord’. De hoofdinspecteur van de afdeling indirecte belastingen voegde daar nog fijntjes aan toe dat vroeger de samenwerking tussen de belastingdienst en de Bosraad ‘zeer vruchtbaar was geweest’. Ook al moesten de huidige meningsverschillen niet te zwaar worden opgenomen, dat aan die samenwerking een einde was gekomen was te ‘betreuren’.

Die meningsverschillen tussen Staatsbosbeheer en Financiën hadden betrekking op vier onderwerpen. Een eerste meningsverschil betrof de vraag in hoeverre terreinen die een agrarische bestemming hadden, onder de Natuurschoonwet konden worden gebracht. Concreet draaide het om de vraag of het landgoed Tongelaar (collectie NSW, 591) tussen Uden en Mook, met een omvang van 170 hectare, in zijn geheel onder de NSW kon worden gebracht. Het bestond uit 90 hectare bouw- en weiland, 14 hectare bos, bosaanplant en eikenhakhout, 2 hectare tuin en 60 hectare boomgaard. Konden die boomgaarden tot ‘bos’ worden gerekend? Dàt ging Financiën te ver. Hetzelfde gold voor landgoederen waarop zomerhuisjes werden geëxploiteerd, sportterreinen of zelfs begraafplaatsen werden aangelegd. Die konden

¹⁴⁵ Na afloop van de oorlog deed De Beaufort opnieuw een poging de Bosraad te reanimeren, maar zonder succes. Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv.nr. 3244. Brief aan het Ministerie van landbouw van juli 1945.

¹⁴⁶ Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv.nr. 6007.

¹⁴⁷ Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, Bijlagen 1946-1947, 483 4 p. 3. Intrekking van het Besluit Staatstoezicht op de bossen 1943, 27 juni 1947.

¹⁴⁸ Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv.nr. 3243. Notitie van A.H. Kooman dd. 30 maart 1949 en van H. Schuttevaër, Aide-Memoire van de bespreking, die 12 mei 1949 ten departemente van Financiën werd gehouden tussen enige vertegenwoordigers van dat Ministerie, van Onderwijskunsten en Wetenschappen en van het Staatsbosbeheer. Het onderwerp betrof de uitvoering van de Natuurschoonwet 1928.

dan wel tussen het beschermde natuurschoon liggen, of dat misschien zelfs zijn, maar zij vielen buiten de bescherming die de wet bood omdat het hier niet ging om (de weinig rendabele) exploitatie van een landgoed. Uit de beschikkingen betreffende de NSW blijkt dat dit meningsverschil uitdraaide op een beschikking waarbij Financiën zo te zien aan het langste eind had getrokken, want in totaal kwam in 1951 slechts 39 hectare van het landgoed onder de wet. Weliswaar werden in het algemeen ook wel bouw- en weilanden onder de NSW gebracht, maar lang niet in alle gevallen.¹⁴⁹

Lastiger was de vraag hoe omgegaan moest worden met landgoederen die uit verschillende complexen bestonden en dat waren er nogal wat. Uit de in de jaren vijftig gemaakte kaarten blijkt dat er zo'n honderd NSW-landgoederen waren die niet uit één aaneensluitend complex bestonden, maar een onderverdeling kenden naar a, b, c, etc. Sommige NSW-landgoederen bestonden zelfs uit vijf of zes complexen. Omdat niet alle landgoederen in hun geheel onder de wet werden gebracht, maar alleen bepaalde percelen, kon de situatie ontstaan dat kleine delen van het landgoed in juridische zin gescheiden raakten van het hoofdcomplex. Na wat gesputter was Financiën wel bereid zulke kleine complexen ook onder de wet te scharen, mits ze niet te ver uit elkaar lagen. Wat 'niet te ver' dan betekende moest maar ter plaatse worden bekeken. Maar wat Financiën niet wilde was dat het tweede complex ook onder de wet kon vallen als zich tussen het hoofdcomplex en een erg klein tweede complex het terrein van een andere eigenaar bevond. Fraaie voorbeelden van zulke innig verstrengelde landgoederen zijn bijvoorbeeld verschillende complexen van Het Scholtenhaer en Het Hulsbeek bij Oldenzaal (collectie NSW, 380). NSW-landgoederen konden waarlijk bizarre vormen op de kaart aannemen. Een mooi voorbeeld is Egheria (collectie NSW, 362), ook in de buurt van Oldenzaal. De rijke vorm- en kleurschakering op de kaart van de NSW-landgoederen rond Winterswijk doet zelfs denken aan *Bleu de Ciel* van Kandinsky (collectie NSW, 496). Bijzonder goed zichtbaar is hier dat de randen rond open terrein (vermoedelijk hakhout) onder de Natuurschoonwet konden worden gerangschikt. Dat de NSW zo werd opgerekt dat ook dat soort 'landgoederen' onder de wet vielen, was eigenlijk het gevolg van het uitblijven van een natuurbeschermingswet. Dat ook 'kleine objecten'¹⁵⁰ onder de NSW moesten kunnen vallen was duidelijk de wens geweest van Staatsbosbeheer. J.A. van Steyn voornoemd merkte in 1948 in een brief aan de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen op dat de laatste jaren de kleinere grondbezitters de voordelen van de NSW hadden ontdekt. Hij doelde dan op de scholtenboeren in de Achterhoek en met name dacht hij hierbij aan het landgoed Vriezenhuis ten zuiden van Winterswijk (collectie NSW, 496). 44 hectare van Vriezenhuis werd in het voorjaar van 1951 onder de NSW gebracht en bestond volgens de Landgoederenkaarten uit (de randen van) vijf, soms erg kleine, percelen.

Principieel van aard was de discussie over de vraag of eigenaren van verschillende stukken bosgrond gezamenlijk in juridische zin een 'landgoed' konden creëren om te kunnen profiteren van de NSW. Staatsbosbeheer ging hierbij uit van de gedachte dat het beschermen van

¹⁴⁹ *Landgoederen en wandelterreinen*, 63.

¹⁵⁰ Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr. 695. Afschriften van brieven van 14 november 1947 en 26 juli 1948

natuurschoon centraal stond, maar Financiën zag de NSW toch vooral als een regeling die een eigenaar van een (compleet) landgoed beschermde. Evenmin wenste het Ministerie daarom dat losse stukken bos, hoe groot of fraai ook, een landgoed in de zin van de NSW konden worden. De verbinding tussen natuurschoon en landgoed moest op de een of andere manier behouden blijven. Maar als het ging om natuurschoon rond oude boerderijen, zoals in Twente en de Achterhoek vaak te vinden was, was het Ministerie na aanvankelijke bezwaren weer redelijk inschikkelijk, ook al werden de boerderijen niet als een (weinig rendabel) landgoed geëxploiteerd maar als boerenbedrijf.

Ten slotte was ook onder Staatsbosbeheer nog steeds het probleem van de kleine landgoederen. Een klein complex dat aansloot op een groter landgoed, kon niet onder de wet worden gebracht volgens Financiën, tenzij die twee vroeger tot één landgoed hadden behoord. Het Ministerie stond er op dat terreinen die kleiner waren dan vijf hectare niet onder de wet zouden vallen. Dat was tot dan toe in zo'n tien gevallen gebeurd. In de praktijk is evenwel ook na een 'goed gesprek' in april 1949 nog wel eens een kleinere buitenplaats van minder dan vijf hectare onder de wet gebracht, zoals Sorghvliet in Den Haag in 1951 (collectie NSW, 439) waarvan volgens de beschikking 2,4 hectare onder de NSW viel. Ook bij 4,1 hectare van de voormalige buitenplaats en het in 1928 door J. van Hoey Smith gestichte arboretum Trompenburg (collectie NSW, 502) in Kralingen (Rotterdam), waar een fraai (land)huis bij hoorde, bleek dat mogelijk. Dat was toch in conceptuele zin zacht gezegd wel erg dubieus. Is een collectie bomen een landgoed of een bos? Een laatste opmerking hierover, alhoewel daar geen debat over was, betreft het veiligstellen van bomen langs wegen en paden of lanen. Op de NSW kaarten is op veel plaatsen zichtbaar dat er vanuit het centrum van het NSW-landgoed een gekleurde lijn uitsteekt. Dat is bijvoorbeeld goed te zien bij het NSW-landgoed Putten (collectie NSW, 336). In veel gevallen zal het hier gaan om de lanen met opgaande bomen die bij uitstek tot het natuurschoon werden gerekend. Maar bij het NSW-landgoed Helenaveen (collectie NSW, 711) had die werkwijze absurde proporties aangenomen en is een kilometerslange bomenrij langs het kanaal van Deurne tot het NSW-'landgoed' gerekend.

Al met al waren dus na twintig jaar uitvoeringspraktijk de grenzen nog steeds niet scherp getrokken. Betrokken partijen bekeken, alle pogingen om tot afbakening te komen ten spijt, uiteindelijk toch steeds weer van geval tot geval of een landgoed of buitenplaats onder de Natuurschoonwet zou kunnen vallen.

2.2 Bestemmingswaarde en verkoopwaarde

De wetgever wilde in de Natuurschoonwet het woord 'bestemmingswaarde' expliciet niet gebruiken; de wet draaide om het verschil tussen verkoopwaarde zonder meer en verkoopwaarde als het landgoed 25 jaar lang als landgoed beheerd zou worden. In de praktijk is echter uiteindelijk toch het begrip bestemmingswaarde in de juridische literatuur beklijfd. Toen de wet er eenmaal was, moesten regels worden opgesteld hoe die bestemmingswaarde vastgesteld moest worden. In zijn toelichting heeft de minister in het Kamerdebat in 1927 twee richtlijnen genoemd. Het uitgangspunt was het bedrag dat een koper van het landgoed zou neerleggen voor een bezit dat 25 jaar als landgoed geëxploiteerd zou worden. Er moest daarbij reke-

ning worden gehouden met het feit dat de NSW de landgoedeigenaar beperkte in zijn exploitatiemogelijkheden. Bij een landgoed in de Bollenstreek moest worden verdisconteerd dat een landgoedeigenaar zichzelf benadeelde door geen bollen te telen. Verder moest het verschil zichtbaar worden tussen de inkomsten uit de exploitatie van een landgoed met houtopstanden en de rente die beleggingen in vaste goederen over het algemeen opbrachten.¹⁵¹ Aanvankelijk was de kritiek op de wet wat dat betreft niet mis. Bergsma, voorzitter van de ANWB zei in 1928: 'Er is geen leidraad voor de schatting der goederen, er is door Financiën geen vaste lijn, geen gelijkmatige, soepele toepassing, over het geheele land gelijk, uitgestipeld noch vastgelegd'.¹⁵² Er is wel getracht tot een vrij strikte formule te komen om die bestemmingswaarde vast te leggen, maar dat is in de praktijk niet gebeurd.¹⁵³ Maar dat wil niet zeggen dat er sprake was van willekeur. De taxateurs stelden zowel de bestemmingswaarde (die gold voor een geheel landgoed) als de verkoopwaarde (die gold voor de optelsom van de losse, te koop aangeboden percelen) vast op basis van twee door de minister genoemde criteria: de verkoopwaarden van vergelijkbare bezittingen en, zeker als die niet beschikbaar waren, de rentabiliteit van het landgoed of de losse percelen. Maar eenvoudig was dat niet. Landgoederen onder de NSW zullen er niet vaak verkocht worden, aldus Klein in 1931.¹⁵⁴ De vrije verkoopwaarde van een landgoed viel nog wel te bepalen aan de hand van prijzen van vergelijkbare percelen in de naaste omgeving. Als met het landgoed niet veel anders aan te vangen viel dan een gewone exploitatie, drukte dat de prijs. Maar die prijs schoot omhoog als de grond van het landgoed interessant was als bouwterrein, en dat is waarvoor, na de uitspraak van de Hoge Raad uit 1918 (zie par. 1.1), een oplossing moest worden gevonden.

Met het bepalen van de bestemmingswaarde lag dat anders omdat landgoederen onder de NSW in de eerste plaats zelden ter verkoop aangeboden werden en in de tweede plaats in ieder geval voor 25 jaar uit de aard der zaak geen bestemming als bouwterrein hadden. Het gevolg was dat als het ging om de bestemmingswaarde de taxateurs geen vergelijkingsmateriaal hadden en moesten afgaan op de rentabiliteit. Maar daarmee was het probleem nog niet opgelost. In de aanschrijving van de minister van Financiën in november 1928 over de taxatie van landgoederen onder de NSW kwam wat dat betreft geen eenduidige oplossing. De rentabiliteit van een landgoed vergelijken met die van normale beleggingen in onroerend goed en het verschil kapitaliseren was eigenlijk niet voldoende want wie een landgoed (al dan niet onder de NSW) kocht, wist dat landgoederen weinig rendabel waren, en dat drukte natuurlijk de waarde.

Wat konden de eigenaren die hun landgoed onder de NSW wilden brengen nu verwachten? Niet zoveel, volgens Klein. Hij dacht niet dat er vaak een lage bestemmingswaarde uit de taxatie zou rollen. Gebleken was, maar dat was pas in 1931, dat de NSW 'bij vele landgoederen' weinig invloed op de bestemmingswaarde had gehad aangezien de meest NSW-landgoederen tot dan toe niet in binnen het bereik van de verstedelijking lagen. Kwam de sombere voorspelling van Klein uit? Zeker in de eerste vijftien jaren van de NSW (1929-

¹⁵¹ Schuttevâer, *De Nederlandse successiewetgeving*, 536.

¹⁵² 'Een belangrijke rede', 308.

¹⁵³ Schuttevâer, 'Een kwart eeuw fiscale bescherming van natuurschoon', 11, noot 6.

¹⁵⁴ Klein, 'Verkoopwaarde volgens de Natuurschoonwet', 477-479.

1943) golden tussen individuele NSW-landgoederen forse verschillen tussen de verkoop- en bestemmingswaarde. Twee extremen waren Hoog Buurlo (collectie NSW, 411, 431) in Beekbergen waarvan de bestemmingswaarde 19,5% bedroeg van de verkoopwaarde en Het Teesink in Lonneker waar bestemmingswaarde en verkoopwaarde even hoog waren. Men vergete niet dat ook in dat laatste geval rangschikking onder de NSW interessant was omdat de fiscus bij openstelling de waarde voor de vermogensbelasting halveerde.

Bij meer dan de helft van de NSW-landgoederen die in de eerste vijftien jaar van het bestaan van de NSW vererfd, lag de bestemmingswaarde tussen de 50 en de 75% van de verkoopwaarde, slechts bij een kleine 30% was dat verschil minder. Bij een kleine 20% lag de bestemmingswaarde zelfs onder de 50% van de verkoopwaarde. De stelling van Klein dat de NSW in veel gevallen maar weinig invloed op de taxatie zou hebben was dus te pessimistisch gebleken.

J.F. baron van Haersolte, eigenaar van het landgoed Gerner in Dalfsen (collectie NSW, 305), volgde in datzelfde jaar 1931 een andere redenering dan Klein. Hij verwachtte dat de bestemmingswaarde vooral bij grote landgoederen, los van hun ligging, belangrijk lager zou komen te liggen dan de verkoopwaarde. De verkoopwaarde van een landgoed was de optelsom van de waarden van de verschillende percelen die vele kopers trokken die niet het gehele landgoed wilden kopen. Maar een NSW-landgoed werd als één geheel getaxeerd en als één geheel verkocht. Het aantal kopers van grote NSW-landgoederen was uiteraard gering en dat drukte de waarde, en hoe groter het landgoed, hoe lager de prijs per hectare, zo redeneerde hij.¹⁵⁵

De bestemmingswaarde kon dus belangrijk lager uitvallen dan de verkoopwaarde. Maar wat betekende dit nu voor de eigenaren? Het landgoed was niet hun enige bezit en niet hun enige bron van inkomsten. Effectenbezit was zoals gezegd vaak belangrijker. Door middel van een selectie van twintig grootgrondbezitters die een NSW-landgoed nalieten in de periode 1928-1935, kan daarover meer worden gezegd (tabel 2.1).¹⁵⁶

Daaruit blijkt dat voor deze twintig eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen het NSW-landgoed *gemiddeld* maar een klein deel van hun vermogen uitmaakte, slechts 15%. Door toepassing van de Natuurschoonwet verminderde daarom de aanslag in de successiebelasting bij deze twintig eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen *gemiddeld* ook niet zoveel: slechts 7%. Op het eerste gezicht relateert dat de problematiek rond de teloorgang van de NSW-landgoederen nogal. Maar het probleem zat hem in de erfenissen die voor 30, 45 of in een enkel geval voor bijna 80% (zoals Velderden in Noord-Brabant) bestonden uit een landgoed. Twee uiteenlopende en daarom illustratieve voorbeelden zijn in dit verband het hiervoor al aan de orde gestelde landgoed Ampsen en de landgoederen van de familie Van Heek in Lonneker en Haaksbergen. Ampsen maakte bijna de helft uit van het netto-vermogen van

¹⁵⁵ 'Verslag van de 43ste Algemene Vergadering', 339-340.

¹⁵⁶ Het betreft twintig memories van aangifte uit de periode 1928-1935. Zij zijn verzameld in samenwerking met dhr. J Kroes, Medewerker kwaliteit, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Lokatie Apeldoorn. Memories van aangifte pas na verloop van tijd jaar openbaar, dus memories van na 1935 waren (nog) niet te raadplegen.

Tabel 2.1. Het minimale belastingvoordeel in de successiebelasting zoals berekend voor de erfgenamen van 20 landgoedeigenaars die een of meer NSW-landgoederen bezaten in de periode 1928-1935

Landgoed	Gemeente	Bestemmings- waarde	Verk- oop- waarde	Erfenis	Aanslag	Aanslag zonder NSW*	Verschil
Het Teesink	Lonneker	81.950	81.950	2.698.212	143.733	143.733	0
Schaepenburgh/ Kamphoeve	's Gravenland/ Bussum/ Hil- versum	106.000	164.000	2.451.468	149.520	153.058	3.538
Molenbosch	Zeist	125.000	262.500	5.418.099	352.449	361.393	8.944
Scherpenzeel e.a.	Scherpenzeel	100.000	131.375	1.114.962	67.175	69.065	1.890
Gunterstein	Breukelen	123.700	155.000	995.373	274.750	283.390	8.640
Staverden, Beilen	Ermelo/ Nun- speet/ Apel- doorn/Ruinen	288.499	367.246	2.479.012	167.723	173.051	5.328
Drienerwold, Het Assink e.a.	Haaksbergen en Lonneker	153.736	489.603	7.032.320	485.806	509.008	23.202
Horte, de	Dalsen/ Zwollekerspel	37.630	47.038	176.666	9.676	10.191	515
Groot Spriel	Putten	20.000	64.000	698.638	257.842	274.081	16.239
De Duno	Renkum	79.000	175.000	1.421.976	153.835	164.221	10.386
Levenhorst	Ermelo/ Hard- erwijk/ Nun- speet	251.655	312.400	820.808	45.171	48.514	3.343
Keukenhof	Lisse	178.811	359.431	2.227.955	146.940	158.852	11.912
Duinvlief	Aagtekerke	70.250	137.300	716.061	46.884	51.274	4.390
Neppelenbroek	Raalte	40.000	70.000	291.951	17.012	18.760	1.748
Rosendaal	Rozendaal	541.036	971.230	3.436.676	213.390	240.102	26.712
Nieuw- Amelisweerd	Bunik/Houten	145.838	234.653	624.392	32.414	37.025	4.611
Brakel	Brakel	30.000	40.000	50.064	3.613	4.335	722
Almelo	Almelo /Tubbergen	381.000	972.752	2.208.559	142.019	180.071	38.052
Velderen	Liempde	65.635	93.750	90.087	20.013	26.259	6.246
Ampsen	Laren	256.878	707.916	1.091.087	73.589	104.010	30.421

*Deze 20 memories van aangifte uit de periode 1928-1935 zijn verzameld in samenwerking met dhr. J. Kroes, Medewerker kwaliteit, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Lokatie Apeldoorn. Een deel van het vermogen zou bij het niet-toepassen van de Natuurschoonwet wellicht in een hogere belastingsschijf terecht zijn gekomen. Hierdoor is het voordeel van het toepassen van de wet mogelijk onderschat en het hier berekende bedrag een minimum

anderhalf miljoen gulden van A. J. baron Van Nagell. Dankzij de natuurschoonwet streken zijn erfgenamen een belastingvoordeel op van minimaal f. 30.000. Voor dergelijke eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen was de NSW zonder meer een uitkomst. Dat gold niet voor vermogens zoals dat van de multimiljonair en fabrikant L. van Heek. De waarde van zijn

vier NSW-landgoederen in Lonneker¹⁵⁷ was slechts 6% van zijn totale vermogen van meer dan zeven miljoen gulden. Maar ook de belastingvermindering van circa minimaal *f.* 23.000 op een totale aanslag van minstens *f.* 510.000 was voor zijn erfgenamen nog altijd geen bedrag om te versmaden. De geselecteerde memories van aangifte brengen nog iets aan het licht. Bij zes van de erfenissen was namelijk de totale aanslag in de successiebelasting ongeveer even hoog als de waarde van het landgoed. Bij een dergelijke aanslag was de verleiding om zo'n onrendabel deel van het bezit maar te verkopen, zodat men in één keer de successierechten kon betalen, wel bijzonder groot. Die verleiding gold in het bijzonder voor eigenaren die niet op hun landgoed woonden (zie par. 1.3). Voor hen was de Natuurschoonwet, met zijn forse vermindering van de aanslag, een mooie stimulans om het goed te behouden voor het nageslacht.

2.3 Andere belastingvoordelen

In het begin van de Tweede Wereldoorlog kwam de bezetter met plannen voor het invoeren van een winstbelasting. Die zou ook moeten gelden voor de exploitatie van landgoederen en bossen. De Vereniging Het Grondbezit maakte in 1941 naar aanleiding daarvan in een rekenvoorbeeld inzichtelijk hoeveel belastingvoordeel een (groot) landgoed genoot als het onder de NSW was gebracht. Het voorstel diende er toe aan te geven dat NSW-landgoederen afhankelijk waren van een mild belastingregime, wilden de eigenaars het hoofd boven water houden. Uitgangspunt voor het rekenvoorbeeld was een landgoed met een verkoopwaarde van *f.* 250.000, een bestemmingswaarde van *f.* 150.000 en een eigenaar met een inkomen van *f.* 50.000 per jaar en een landhuis waarvan de huurwaarde *f.* 2.500 bedroeg. Het belastingvoordeel zou uitkomen op *f.* 1.340 per jaar;¹⁵⁸ een bedrag dat uiteraard niet zo hoog was als het voordeel uit de verlaging van de successierechten dat bij vererving in de rechte neerwaartse lijn zou uitkomen op *f.* 9.000. Maar aangezien het hier ging om een voordeel dat jaar in jaar uit genoten werd, was het zelfs vergeleken bij de successierechten zeker de moeite waard.

2.4 Adellijke landgoederen¹⁵⁹

Het verband tussen omvang en waarde blijkt interessant om de houding van de Nederlandse adel ten aanzien van de Natuurschoonwet te verklaren. De voormalige eerste stand was er snel bij toen de wet werd ingevoerd en was uiteindelijk sociaal gezien in ieder geval tot aan de Tweede Wereldoorlog de belangrijkste partij bij het beschermen van landgoederen via de NSW. Nu had de Nederlandse adel van oudsher iets met natuurbescherming. 'Edelen en zakenlieden konden hun maatschappelijke status vergroten door zich bezig te houden met het streven naar natuurbescherming' schreef Van der Windt.¹⁶⁰ Dat deden zij niet alleen binnen organisaties als Natuurmonumenten maar ook in hun persoonlijk leven door oog te hebben

¹⁵⁷ Het Assink (collectie NSW, 437), Drienerwold, Het Witte Huis en Campelhof (collectie NSW, 380, 395, 399).

¹⁵⁸ Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, natuurbeheer en visserij. Dienst Staatsbosbeheer. Toegang 2.11.50, inv.nr. 507. Brief van de Vereniging Het Grondbezit aan de Secretaris Generaal van het Departement van Financiën dd. 20 juni 1941.

¹⁵⁹ Deze paragraaf is een bewerking en gedeeltelijke herziening van het artikel Verstegen, 'Adel en Natuurschoon in Nederland 1928-1973'.

¹⁶⁰ Van der Windt, 'De totstandkoming van 'de natuurbescherming' in Nederland', 506, 507.

voor het in stand houden van het natuurschoon op hun landgoed. Beheer van een landgoed was (en is) voor hen méér dan het in stand houden van huis en park, meer dan het economisch rendabel maken van het voorouderlijk grondbezit. In de woorden van de Bosraad: 'Een zeer belangrijk gedeelte (van het natuurschoon) is in de loop der tijden ontstaan, dank zij het werken en streven van de grondbezitters, die vaak van geslacht op geslacht aan den opbouw van de thans met fraai geboomte bezette landgoederen hebben gewerkt'.¹⁶¹ De publieke opinie verwachtte van oude (al dan niet adellijke) geslachten ook een dergelijke houding, gezien de zorg die de *NRC* in 1924 uitsprak over de toekomst van landgoederen die steeds vaker in de 'weinig vaste handen' van de vele 'nieuwe rijken' kwamen.¹⁶² De vraag is interessant in hoeverre het beschermde natuurschoon in Nederland in de tijd na de totstandkoming van de wet gedomineerd werd door adellijk (groot)grondbezit. Het gaat hier dus niet om een reconstructie van het adellijk grootgrondbezit in het algemeen maar specifiek over de vraag welk aandeel de adel had in het landgoederenbezit dat onder de Natuurschoonwet viel. Daarbij moet onderscheid worden gemaakt tussen het procentuele aandeel op het totaal aan land dat onder de NSW werd gebracht en de vraag hoe groot de adellijke NSW-landgoederen waren in verhouding tot de niet-adellijke landgoederen.

Wanneer nu de gegevens uit de periode 1930-1940 op een rij worden gezet, is de aanwezigheid van de adel opvallend.¹⁶³ De gemaakte overzichten uit die jaren tellen 524 NSW-landgoederen met een gezamenlijke omvang van ruim 65.000 hectare waarvan er 180 oftewel een derde toebehoorden aan edelen; weliswaar een minderheid, maar deze minderheid was wel goed voor 54% van het aantal onder de NSW gebrachte hectare natuurschoon. Nog opmerkelijker wordt deze adellijke positie als we kijken naar de grootste NSW-landgoederen. Van de qua omvang tien grootste NSW-landgoederen die particulier eigendom waren, behoorden er maar liefst negen aan adellijke families. Die negen grote adellijke NSW-landgoederen, nog geen twee procent gerekend naar het aantal, waren goed voor maar liefst 20% van het onder de NSW gebrachte grondbezit (tabel 2.2).

Het waren ook de enige particuliere NSW-landgoederen met een omvang van meer dan 1.000 hectare. Dergelijke landgoederen werden door de Bosraad als bijzonder waardevol gezien. Over Ruurlo in de Gelderse Achterhoek, van J.C. barones van Heeckeren van Kell, oordeelde de raad bijvoorbeeld: 'Het betreffende landgoed ter grootte van pl. M. 1200 h.a. behoort tot de enkele zeer groote landgoederen van ons land(...) waarmede het natuurschoon der streek staat of valt' (collectie NSW, 454 en 455). Als we uitgaan van een iets ruimer genomen topcategorie van de 25 grootste particuliere landgoederen, blijft de adel overheersend: 17 daarvan waren in adellijke handen. Deze adellijke bezittingen waren goed voor bijna een derde (ruim 31%) van het onder de NSW gebrachte natuurschoon. Bij deze cijfers waant men zich even in het Ancien Régime.

¹⁶¹ Nationaal Archief (NA) Archief van jhr. Mr. Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck. Toegang 2.21.244. inv.nr. 45, notulen Boschraad dd. 6 juni 1931, 3e vervolg.

¹⁶² 'De dood onzer landgoederen', *NRC* dinsdag 26 augustus 1924 Avondeditie.

¹⁶³ In de berekening is uitgegaan van die personen die in de overzichten van een adellijke titel of predicaat waren voorzien aangevuld met de bezittingen van de erfgenamen van deze families.

Tabel 2.2 De tien grootste particuliere NSW landgoederen 1930-1940

Eigenaar	Titel	Landgoed	Kadastrale gemeente	Opp. in hectare
R.F. van Heeckeren van Wassenaar	Baron	Twickel	Delden	3.120
F.J.W. van Pallandt van Rosendael	Baron	Rosendael	Rozendaal	2.165
G.J.G. Ch. Aldenburg Bentinck,	Graaf	Amerongen, Zuylestein	Amerongen, Leersum	1.906
S.J van Tuyll van Serooskerken	Baron	heerlijkheid Heeze en Leende	Heeze, Zes Gehuchten	1.832
J.C. van Heeckeren van Kell	baronesse	Huize Ruurlo	Ruurlo	1.190
Ph. D. van Pallandt van Eerde	Baron	Eerde	Ommen, Den Ham	1.128
A.R.Z. van Rechteren Limpurg	Graaf	Rechteren	Dalfsen	1.088
W.F.C.H. Bentinck en Waldeck Limpurg	Graaf	Middachten	Dieren, Rheden	1.027
M.R. Bentinck tot Buckhorst	Baron	Junne en Beerze	Ommen	1.013
G.F.M. Pathuis	mr.	Vilsteren	Ommen	970

Bron: Nationaal Archief, Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a. Hier is uitgegaan van de grootte van de landgoederen op het moment dat zij werden erkend als NSW-landgoed. Eventuele tussentijdse wijzigingen in de periode 1930-1940 zijn hierin niet verwerkt.

Overigens is het beeld niet anders als we de gegevens uit de ANWB-wandelgids van 1946 nemen, waarin naast NSW-landgoederen allerlei andere, meestal voor het publiek toegankelijke, terreinen waren opgenomen. Ook in die gids overheerste de adel de top tien van particuliere landgoederen (tabel 2.3). Die wandelgids brengt ook aan het licht dat, voor zover valt na te gaan, openstelling van landgoederen tamelijk algemeen was en dat edelen niet meer of minder dan andere particulieren geneigd waren hun landgoed of buitenplaats open te stellen voor het publiek.¹⁶⁴

Het overgrote deel van het adellijk grondbezit onder de NSW lag, zoals te verwachten viel, in de oostelijke provincies Overijssel, Gelderland en Utrecht, namelijk voor meer dan 80%. De drie noordelijke provincies Groningen, Friesland, Drenthe en ook de provincie Zeeland kenden nauwelijks NSW-landgoederen en nog minder adellijke NSW-landgoederen. In Drenthe lagen alleen drie NSW-landgoederen van de familie De Vos van Steenwijk (Havixhorst, Dikninge en Voorwijk, collectie NSW, 255 en 272). Oranjewoud (60 hectare, collectie NSW, 165), De Slotplaats (237 hectare; collectie NSW, 130) Herema State (7 hectare) en Rinsma State (11 hectare; collectie NSW, 59) in Friesland waren de enige andere vier adellijke NSW-landgoederen in de andere drie perifere provincies die tussen 1930

Tabel 2.3 De tien grootste particuliere landgoederen in de ANWB gids van 1946

Naam	Kadastrale	Oppervlakte	Eigenaar
------	------------	-------------	----------

¹⁶⁴ 71% van de adellijke en 69% van de niet-adellijke particuliere landgoederen die in de ANWB *Wandelgids* uit 1946 worden genoemd, waren opengesteld voor het publiek. Omdat de gids in de eerste plaats bedoeld was als wandelgids en de herkomst van de gegevens onduidelijk is, zijn mogelijk de niet-opengestelde landgoederen ondervetegenwoordigd. Maar dat er weinig verschil valt te bespeuren in de mate waarin edelen en niet-edelen hun landgoederen open stelden is duidelijk.

	gemeente	in hectare	
Twickel	Delden	3.100	M. Bsse van Heeckeren van Wassenaer
Horn	Horn	2.450	R. Magnée de Horn
Deelerwoud	Hoenderloo	2.000	Douairière van Repelaer van Spijkenisse
Heerlijkheid Heeze en Leende	Heeze	1.700	S.J. baron van Tuyll van Serooskerken
Duingebied Van der Vliet	Overveen	1.320	erven Van der Vliet
Ruurlo, kasteel	Ruurlo	1.200	mr. W. baron van Heeckeren van Kell,
Rechteren	Rechteren	1.088	A.R.Z. Graaf van Rechteren Limpurg
Weldam, Wegdam, Wiene en Monte Bello	Goor	1.015	erven F.G.U.W. Graaf Bentinck,
Enghuizen	Hummelo	1.000	A.S.H. graaf van Rechteren Limpurg
Middachten	De Steeg	1.000	W.F.C.H. graaf Bentinck en Waldeck Limpurg,

en 1940 onder de NSW zijn gebracht. Daarbij vergeleken was het aantal adellijke NSW-landgoederen in het Zuiden (Noord-Brabant en Limburg) nog relatief hoog; hier lagen destijds twintig adellijke NSW-landgoederen. De meeste waren kleiner dan 150 hectare. De NSW-landgoederen in het westen (Noord- en Zuid-Holland) telden samen 28 adellijke NSW-landgoederen, meest buitenplaatsen langs de kust. De echte grote adellijke landgoederen onder de NSW van meer dan 400 of 500 hectare, vinden we bijna alleen in de oostelijke twee provincies Overijssel en Gelderland.

Tabel 2.4 De tien grootste NSW-landgoederen van jonkheren 1930-1940

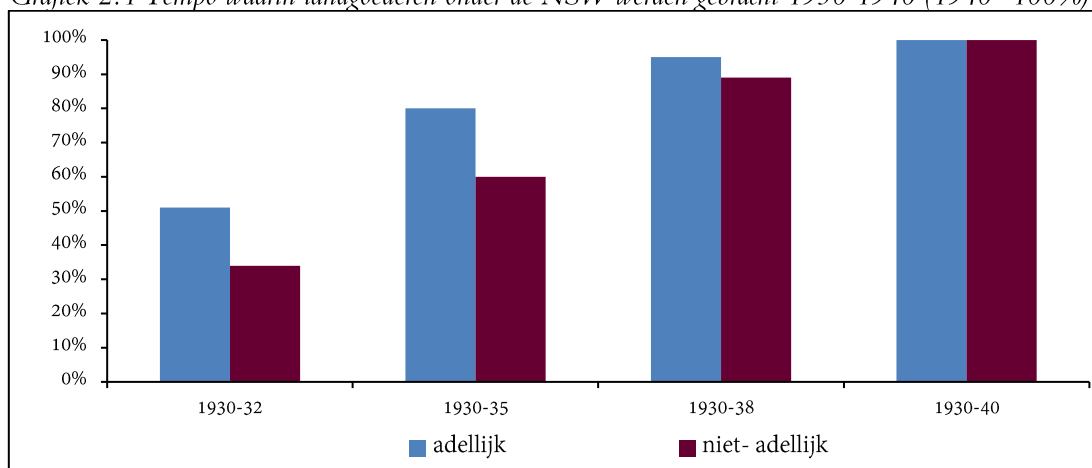
Eigenaar	Landgoed	Kadastrale gemeente	Hectare
P.J. Bosch van Drakestein	Drakestein	Baarn, De Bilt, Zeist	473
A.J.M.Ch. de la Court	Baest, de	Oirschot, Oostelbeers	472
L.M. van Reigersberg Versluys	Zwaluwenburg	Oldebroek	389
erven van L.H.J.M. van Asch van Wijck	Prattenburg	Rhenen en Veenendaal	368
Ridder Pauw van Wieldrecht	Broekhuizen	Leersum, Amerongen	336
erfgenamen G.S. Boreel	Westerhout	Wijk aan Zee, Heemskerk, Velsen	312
R.A.P. Sandberg tot Essenburg	De Bannink	Diepenveen, Bathmen	278
J.C. Martens van Sevenhoven,	Velhorst	Laren	270
E.E.L. Bosch van Drakestein	Zelle, 't	Hengelo	268
W.A.W. van Schuylenburch	Schuylenburch	Gendringen, Wisch	261

Bron: Nationaal Archief, Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a. Hier is uitgegaan van de grootte van de landgoederen op het moment dat zij werden erkend als NSW-landgoed. Eventuele tussentijdse wijzigingen in de periode 1930-1940 zijn hierin niet verwerkt.

Adellijke NSW-landgoederen waren doorgaans groter dan die van niet-edelen. Van de adellijke NSW-landgoederen was 42% groter dan 100 hectare. Onder de niet-adellijke NSW-landgoederen was dat percentage maar 21%. Een interessant onderscheid binnen de adel is nog dat tussen de jonkheren en vrouwen enerzijds en de getitelde adel anderzijds. Het grondbezit onder de NSW van de jonkheren kwam niet boven de 475 hectare uit (tabel 2.4). De 62 jonkheren en -vrouwen, een derde van de edelen op de lijst, waren goed voor slechts 20% van het adellijk bezit; de getitelde adel overvleugelde zowel getalsmatig als qua oppervlakte in het Interbellum het beschermde adellijke natuurschoon.

Het is duidelijk (grafiek 2.1) dat edelen wat sneller dan andere eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen besloten hun landgoed onder de NSW te brengen. Bij de helft van het aantal adellijke landgoederen die voor de Tweede Wereldoorlog onder de NSW kwamen, gebeurde dat binnen drie jaar. Van de andere eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen lag dat percentage ruim onder de 40%. Dit verschil kan worden geïnterpreteerd als een sterker streven naar continuïteit bij adellijke families omdat de NSW zo'n politiek faciliteerde. Dat het absentisme bij adellijke bezitters van NSW-landgoederen niet minder was dan bij andere

Grafiek 2.1 Tempo waarin landgoederen onder de NSW werden gebracht 1930-1940 (1940=100%)

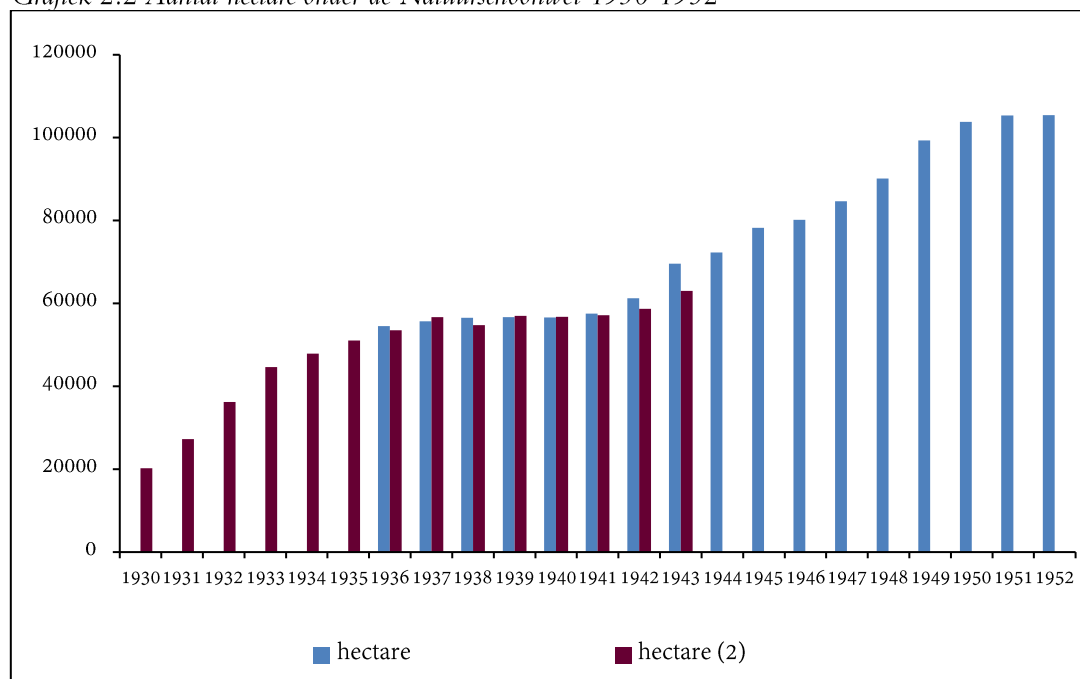
bezitters,¹⁶⁵ wijst evenwel niet in de richting van een grotere liefde voor het voorouderlijk bezit. Een minstens zo plausibele verklaring is de verhouding tussen bestemmingswaarde en verkoopwaarde. Hoe groter het landgoed, hoe groter het verschil tussen die twee, en juist de edelen hadden de grootste landgoederen. Het is daarom niet verbazend dat zij er relatief het snelst bij waren om fiscaal voordeel te behalen: zij hadden het meeste te winnen.

Wat betreft de vertegenwoordiging van de adel onder de NSW-landgoederen valt verder nog op te merken dat die sterke positie niet bepaald snel is verdwenen. Dit kan worden nagegaan aan de hand van de waarde die taxateurs toekenden aan NSW-landgoederen in memories van aangifte. Deze waarden zijn overgeleverd voor de periode 1928-1942 in archieven van het Ministerie van Landbouw, over de jaren 1943-1954 in die van Financiën en voor de jaren 1969-1973 in die van Staatsbosbeheer. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat als toevalligerwijs in een bepaalde periode veel edelen overlijden die in bezit zijn van uitgestrekte en waardevolle landgoederen, het beeld vertekend kan raken. De resultaten van het onderzoek in deze memories van aangifte geven dus slechts een globale indicatie van het gewicht van adellijke NSW-landgoederen in het Nederlandse beschermde natuurschoon. In de

¹⁶⁵ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.0.3, inv.nr. 994a.

eerste vijftien jaar van het bestaan van de NSW (1929-1942) vertegenwoordigden de vererfde adellijke NSW-landgoederen maar liefst 61% van de waarde van alle vererfde NSW-landgoederen. In de periode daarna, tot 1955, was dat percentage aanzienlijk lager, namelijk

Grafiek 2.2 Aantal hectare onder de Natuurschoonwet 1930-1952

Bronnen: Blauw: (hectare) 1936-1952: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, archief contact commissie natuur- en landschapsbescherming. Stukken betreffende de natuurschoonwet 1928, inv. nr. 111;

Rood (hectare 2): medio 1930-1940: Nationaal Archief Toegangsnummer 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a; ; medio 1941-1946: Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv. nr. 3241.

Toelichting: de bronnen in het Nationaal Archief (rood) bevatten *alle* opgaven van nieuwe landgoederen onder de NSW alsmede *alle* wijzigingen. Bovendien is de datum waarop de meting werd afgesloten bekend. Alleen over de jaren 1944-46 bevatten zij geen cijfers voor de hoeveelheid ha. die aan NSW-landgoederen werden *onttrokken* zodat het totaal voor 1944-46 niet te berekenen is. Met uitzondering voor het jaar 1943 (10%) bedraagt de onderlinge afwijking van de reeksen rood en blauw zelden meer dan 3 % en de tendens is dezelfde. Het jaar 1943 was een jaar waarin het aantal ha. onder de wet snel toenam. De meting gevonden in het Nationaal archief (rood) is van medio 1943. Die in het archief van de contactcommissie (blauw) stamde misschien uit het einde van het jaar en viel daarom (veel) hoger uit. De getallen die genoemd worden door de Contactcommissie zijn bijna dezelfde als die van de Jaarverslagen van Staatsbosbeheer zoals die genoemd worden in W.J. van de Kamp, *De ontwikkeling van de Nederlandse boswetgeving in de periode 1910-1961* (Wageningen 1998) 66.

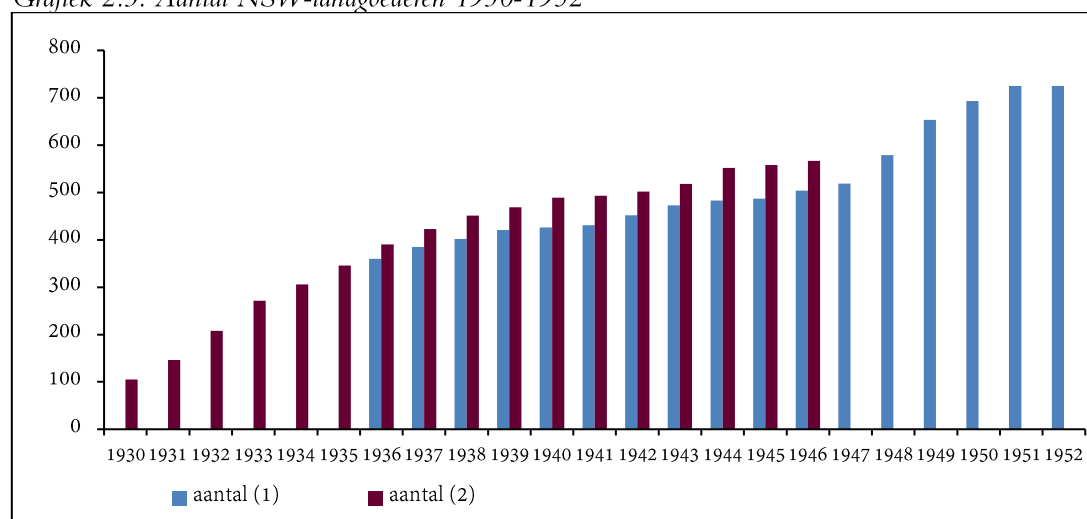
35%. Maar in de jaren 1969-1973 kwam het aandeel van de adel in de waarde van de vererfde NSW-landgoederen uit op 47% van het totaal. De adel was dus rond 1970 bepaald nog niet van het toneel verdwenen. Rond 1970 was de positie van de voorouderlijke landgoederen sowieso nog altijd sterk. In 1971 werd ruim 40%, misschien wel 45%, van de particuliere landgoederen bewoond door families die daar al langer dan een eeuw zaten. De 'nieuwe rij-

ken' hebben maar langzaam bezit van de Nederlandse landgoederen genomen.¹⁶⁶

2.5 Versnellingen en vertraging

In 1950 juichte de ANWB dat het totaal aantal hectare dat onder de NSW was gebracht, de 100.000 had bereikt, waarmee de Toeristenbond de NSW tot een succes bestempelde. Maar met die recht-toe-recht-aan constatering blijft veel onduidelijk over het tempo waarin het gebeurde de achterliggende motieven die daaraan ten grondslag lagen. In grafiek 2.2 en 2.3 is te zien in welk tempo hectaren en landgoederen onder de NSW waren gekomen.

Grafiek 2.3. Aantal NSW-landgoederen 1930-1952

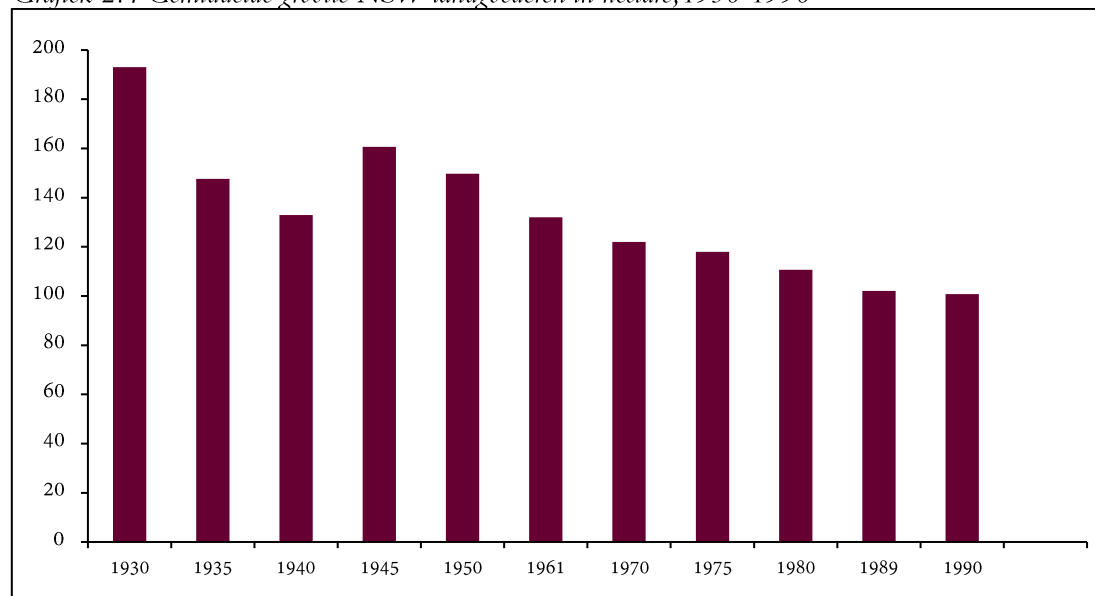
Bronnen: zie grafiek 2.2 De verschillen in het aantal landgoederen tussen de twee reeksen is hier groter dan de verschillen in het aantal ha. van de twee reeksen, namelijk 8 à 12%. Omdat in de reeks uit het archief van de Contact commissie natuur- en landschapsbescherming geen enkele toelichting is gegeven op de getallen is de reden van het verschil niet te achterhalen. De reeks uit het Nationaal Archief is betrouwbaarder omdat alle landgoederen die onder de wet werden gebracht of daaraan werden onttrokken stuk voor stuk staan vermeld. Voor deze grafiek zijn de gegevens uit het Nationaal Archief (rood) wèl te gebruiken tot en met het jaar 1946 om dat wel bekend is welke landgoederen aan de wet waren onttrokken, al is het aantal ha. dat daarmee aan de wet werd onttrokken dan niet genoteerd.

Aanvankelijk lag het tempo hoog. De Bosraad constateerde in juni 1931 dat er in het begin wel weerstanden waren tegen ambtelijke controle maar dat die dankzij een sfeer van vertrouwen vermoedelijk snel zouden verdwijnen. Dat bleek niets teveel gezegd. In de eerste drie jaren nadat de wet in werking was getreden deden honderden met succes een verzoek tot rangschikking. Edo Bergsma meldde al in de zomer van 1928 op een jaarvergadering van de ANWB, toen de wet dus nog maar net in werking was, dat er al van vijftig landgoederen en buitenplaatsen aanvragen in behandeling waren genomen, waaronder de grootste en meest

¹⁶⁶ De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 100. De Boer en Van de Kaa verwijzen hierbij naar een Statistische Inventarisatie Particuliere Landgoederen uit 1971.

waardevolle.¹⁶⁷

Grafiek 2.4 Gemiddelde grootte NSW-landgoederen in hectare, 1930-1990

Bron: zie grafiek 2.2 en 2.10

We zien deze uitspraak duidelijk bewaarheid in grafiek 2.4 waaruit blijkt dat rond 1930 de gemiddelde grootte van de landgoederen onder de NSW groter was dan ooit daarna. Hieronder bevonden zich drie bekende NSW-landgoederen die zelfs groter waren dan 1.000 hectare: Amerongen (collectie NSW, 467, 487), Rechteren (collectie NSW, 488, 305, 321) en Middachten.

Na deze snelle start vertraagde in de loop van de jaren dertig het tempo waarin de wet werd toegepast. Wie midden in de Tweede Wereldoorlog terugkeek, had kunnen constateren dat er in het aantal beschermde hectare al sinds 1936-1937 geen vooruitgang meer zat. Dat aantal bleef steken op bijna 60.000. Ook het tempo waarin landgoederen onder de wet kwamen, was afgenomen. De gestage groei van de jaren dertig leek te stikken rond de 500 NSW-landgoederen. Maar nog in de oorlog zelf begon er tweede periode van groei. Die had aanvankelijk vooral te maken met het gebruik dat landgoed-NV's en enkele stichtingen maakten van de aanpassing van de NSW in 1932.

2.6 Landgoed-NV's en stichtingen onder de NSW

De aanpassing van de Natuurschoonwet die het mogelijk maakte dat ook landgoed-NV's een beroep op de wet konden doen, leidde aanvankelijk niet tot enthousiasme onder de aandeelhouders. Voor de Tweede Wereldoorlog was de belangstelling van deze NV's voor de

¹⁶⁷ Aangehaald in het artikel 'Een belangrijke rede', 305-309.

NSW minimaal. De voordelen waren kennelijk niet zo groot. De Vereniging Het Grondbezit schatte het totaal aantal landgoed-NV's in 1941 op circa 25, die samen zo'n 20.000 à 25.000 hectare beheerden.¹⁶⁸ Daarvan waren er toen nog maar drie onder de NSW gebracht. Daar zat opmerkelijk genoeg het landgoed van de NV van De Beaufort, de initiatiefnemer toch van dit idee, niet eens bij.

Een van de NV's die in de Tweede Wereldoorlog onder de NSW werd gebracht was het historische Den Aalshorst in Dalfsen (collectie NSW, 306) dat toen een omvang had van 291 hectare.¹⁶⁹ Een toelichting uit 1941 van de toenmalige directeur, A.C.A. baron van Dedem, zette duidelijk uiteen hoe zo'n landgoed NV functioneerde en waarom de NV was opgericht. Dat was, aldus Van Dedem, omdat het volgens het burgerlijk recht altijd mogelijk was dat één van de erfgenamen openbare verkoop van het onroerend goed zou eisen. Dankzij de NV waren grootschalige vellingen in de Eerste Wereldoorlog, met zijn hoge houtprijzen, uitgebleven waarmee de aandeelhouders zichzelf eigenlijk financieel hadden benadeeld. Na de Eerste Wereldoorlog waren de boerenbedrijven opgeknapt en hersteld in oude stijl ('met ouden handvormsteen, riet en oude roode pannen'). De pacht was laag. Bij het oprichten van de NV waren de aandeelhouders voor de waardebepaling uitgegaan van de opbrengsten van het landgoed, niet van de verkoopwaarde. De NV keerde zuinig dividend uit (3,5%), leningen waren er niet en men was er in 1939 in geslaagd een reserve van f. 52.000 op te bouwen. De bedreigingen die het landgoed in de Tweede Wereldoorlog moest trotseren waren de in 1940 ingevoerde winstbelasting van 10%¹⁷⁰ en de schatting van de verkoopwaarde als uitgangspunt voor de verhoogde grondbelasting. Voor Den Aalshorst kwam bovenop deze dreiging nog een vordering van 1.120 m³ mijnhout en een onteigening van veertien hectare ten behoeve van de aanleg van een spoorwegemplacement. Daarbij zou een weiland verloren gaan dat voor de exploitatie dringend noodzakelijk was. De opsomming eindigde met een verzoek het natuurschoon van de NV onder de Natuurschoonwet te rangschikken, hetgeen in 1943 geschiedde. Het landgoed overleefde de oorlog, want in 1946 besloeg het volgens de wandelgids van de ANWB nog altijd 291 hectare.

Aanvankelijk leken de Landgoed-NV's in de oorlog dus in zwaar weer te komen door de invoering van de winstbelasting. Uit een brief van 20 juni 1941 van de Vereniging Het Grondbezit blijkt nog iets gedetailleerder waarom die winstbelasting zo 'stak'. De staat was eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen tegemoet gekomen door de registratierechten voor landgoed-NV's onder de Natuurschoonwet fors te verlagen, maar wilde nu wel winstbelasting heffen over het bescheiden dividend dat de NV's uitkeerden. De inkomsten waaruit het dividend betaald werd, waren de inkomsten uit de exploitatie van de bossen. Dat was een ongerijmdheid volgens de Vereniging omdat natuurlijke personen sinds 1926 geen inkom-

¹⁶⁸ Nationaal archief, Ministerie van Landbouw, natuurbeheer en visserij. Dienst Staatsbosbeheer. Toegang 2.11.50., inv.nr. 507. Brief van de Vereniging Het Grondbezit aan de Secretaris Generaal van het Departement van Financiën dd. 20 juni 1941, pag. 3. De ANWB noemt in de wandelgids van 1940 in totaal 25 landgoederen die eigendom waren van NV's, dus deze schatting zal niet ver bezijden de waarheid zijn. *Landgoederen in Nederland*.

¹⁶⁹ Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv.nr. 3242.

¹⁷⁰ *Staatsblad* 405, 26 juli 1940. Besluit op de Winstbelasting.

stenbelasting hoefden te betalen over hun inkomsten uit bosexploitatie.

Dit probleem is opgelost in mei 1942. Toen besloot de bezetter dat landgoed-NV's vrijgesteld zouden worden van vennootschapsbelasting als hun landgoed onder de NSW werd gebracht.¹⁷¹ Het resultaat was een plotselinge toeloop van landgoed-NV's die een beroep deden op de wet. In 1946 bedroeg het door NV's bestuurde aantal landgoederen onder de NSW 33. Door deze maatregel was het aantal hectare onder de NSW flink gestegen, met meer dan 10.000 hectare. Ook de NV van De Beaufort hapte toen toe. 1.087 ha, vermoedelijk het gehele landgoed Den Treek (collectie NSW, 428, 447) werd een NSW landgoed (grafieken 2.5 en 2.6).

Grafiek 2.5 Aantal Landgoed NV's dat onder de NSW werd gebracht tussen 1936 en 1946

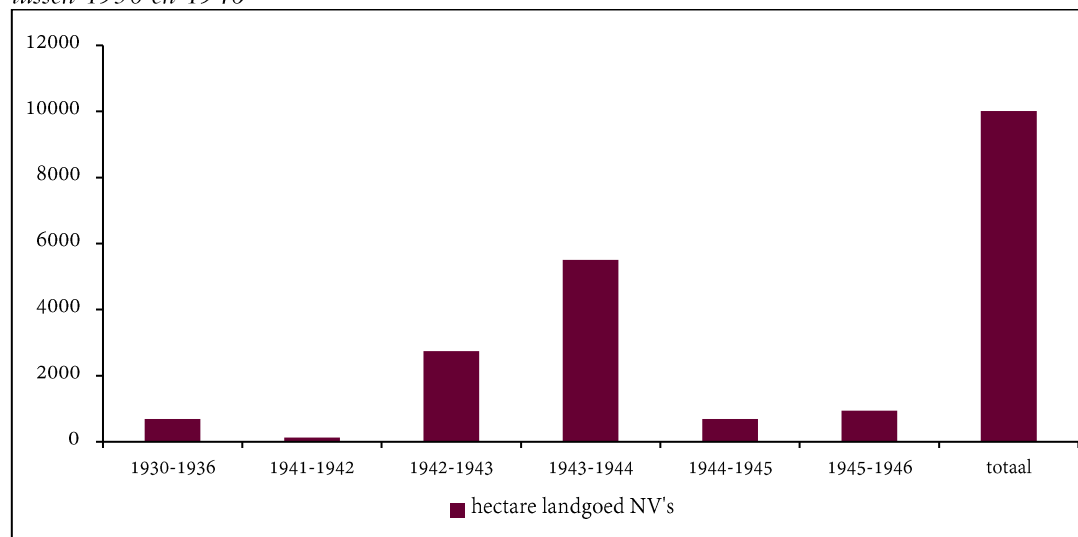
Bronnen: medio 1930-1940: Nationaal Archief Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a; medio 1941-1946: Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv. nr. 3241.

De ANWB-wandelgids van datzelfde jaar noemde in zijn lijst met wandelterreinen en landgoederen in totaal 59 landgoederen die eigendom waren van NV's. De Vereniging Het Grondbezit kwam in 1941 op 25, dus het ziet er naar uit dat het aantal landgoed-NV's tijdens de oorlog meer dan verdubbelde. De wandelgids maakt duidelijk dat er ook na afloop van de oorlog nog altijd enige tientallen landgoed-NV's waren die de mogelijkheden die de NSW bood, links lieten liggen. In de Tweede Wereldoorlog kwam ook nog een aantal landgoederen die toebehoorden aan een zestal stichtingen met een gezamenlijke oppervlakte van

¹⁷¹ *Het Vaderland* 5 mei 1942. Het artikel in *Het Vaderland* verwijst naar de *Staatscourant* van 4 mei 1942.

tegen 6.500 hectare onder de NSW (tabel 2.5) Die stichtingen profiteerden net als landgoed-NV's van verlaagde registratierechten.

Grafiek 2.6 Aantal hectare land in eigendom van landgoed NV's dat onder de NSW werd gebracht tussen 1930 en 1946

Bronnen: medio 1930-1940: Nationaal Archief Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a; medio 1941-1946: Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv. nr. 3241.

De grootste van deze stichtingen was De Hooge Veluwe (collectie NSW, 431, 450, 469), die tegen het einde van de oorlog een gebied van 5.000 hectare toevoegde aan de terreinen onder de NSW. De Stichting Het Geldersch Landschap was de Stichting De Hooge Veluwe voorgedaan en bracht in 1941-42 vijf landgoederen onder de NSW, samen goed voor ruim 1.000 hectare Deze bezittingen waren in de jaren 1929-1940 door aankoop en schenking in handen van Het Geldersch Landschap gekomen. Een *cause celebre* hierbij was de verwerving van landgoed Warnsborn (collectie NSW, 469,490). In 1929 kwam De Warnsborn in handen van de NV Thorhem in Doorn, die tevoren ook Vijverberg had aangekocht. Deze maatschappij wilde de terreinen verkavelen tot villaterrein. Daarom wilde de juist opgerichte Stichting Het Geldersch Landschap deze gebieden aankopen, maar de vraagprijs was veel te hoog. De daarop volgende bezwaarprocedure leidde tot een unieke overwinning voor de natuurbescherming, namelijk onteigening ten behoeve van het behoud van natuur en landschapsschoon. Dankzij de krachtige verdediging door de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw, jhr. mr. Ch. Ruijs de Beerenbrouck, kwam de speciale onteigeningwet met één stem meerderheid door de Eerste Kamer.¹⁷²

¹⁷² Informatie: www.mooigelderland.nl.

Tabel 2.5 NSW landgoederen in eigendom van Stichtingen 1940-1946

Eigenaar	Landgoed (aankoop)	Gemeente	Provincie	Hectare
Het Rijsterbosch	Het Rijster Bosch	Balk	Friesland	126
Het Geldersch Landschap	De Dellen (1929)	Epe, Heerde	Gelderland	395
Het Geldersch Landschap	Warnsborn en Vijverberg ¹⁷³ (1932)	Arnhem, Oosterbeek	Gelderland	325
Het Geldersch Landschap	Lichtenbeek (1940)	Arnhem, Oosterbeek	Gelderland	91
Het Geldersch Landschap	De Lochemsche berg (schenking 1934)	Laren	Gelderland	64
Het Geldersch Landschap	Mariëndaal (1936)	Arnhem, Oosterbeek	Gelderland	141
Gebroeders van den Bosch	De Hantert	Cuijk	Noord- Brabant	19
Het nationale park de Hooge Veluwe	De Hooge Veluwe	Arnhem, Ede, Apeldoorn, Rozendaal	Gelderland	5000
Baron van Ittersum Fonds	Baron van Ittersum Fonds	Heino en Wijhe	Overijssel	143
Rustoord	Heemstra State	Giekerk	Friesland	122

Bron: Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv. nr. 3241

Dergelijke landgoederen genoten uiteraard geen fiscale voordelen voor wat betreft de successierechten, terwijl het (nog) niet uitmaakte voor de vermogensbelasting of het landgoed van de stichting wel of niet werd opengesteld. Het voordeel was gelegen in de verminderde vennootschapsbelasting en personele belasting. Die laatste steunde deels op de huurwaarde van landhuis en eventuele andere gebouwen.¹⁷⁴ Deze NSW-landgoederen bleven voornamelijk uitzonderingen want in de ANWB-wandelgids van 1946 staan nog vijftien andere stichtingen die landgoederen beheerden maar zij hadden deze niet onder de NSW gebracht.

¹⁷³ In 1929 kwam Warnsborn in handen van de N.V. 'Thorhem' te Doorn, die tevoren ook De Vijverberg had aangekocht. Deze maatschappij wilde deze terreinen verkavelen tot villaterein. Daarom wilde de juist opgerichte Stichting Het Geldersch Landschap deze gebieden aankopen, maar de vraagprijs was veel te hoog. De daarop volgende bezwaarprocedure leidde tot een unieke overwinning voor de natuurbescherming, namelijk onteigening ten behoeve van het behoud van natuur en landschapschoon. Dankzij de krachtige verdediging door de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw, jhr. mr. Ch. Ruijs de Beerenbrouck, kwam de speciale onteigeningswet met één stem meerderheid door de Eerste Kamer. Informatie: www.mooigelderland.nl

¹⁷⁴ Bij de beschikking om de Kennemerduinen onder de NSW te brengen stond genoteerd 'Maakt voor de Stichting (Het Nationale Park Kennemerduinen WV) geen verschil uit of de toeg. reg. (toegangsregeling WV) niet of wel zou worden opgenomen; valt namelijk buiten de vermogensbelasting. In 1952 werd in het dossier over de Hooge Veluwe opgemerkt: '... te bepalen, dat voor zover de onder I bedoelde aanmerking als landgoed fiscale gevolgen heeft, deze gevolgen zullen ingaan t.a.v. de vennootschapsbelasting (en)... t.a.v. de personele belasting'.

2.7 Na de Tweede Wereldoorlog: opnieuw belastingverzwaring

De bevrijding betekende dat het eigendom van een aantal bekende kastelen, buitenplaatsen en landgoederen overging naar de Staat en vervolgens onder beheer van de eind 1945 opgerichte Nederlandse Kastelenstichting kwam. Het ging hier om bezittingen die hadden toebehoord aan Duitsers en collaborateurs.¹⁷⁵ De ANWB schreef in maart 1946 naar aanleiding hiervan: ‘Natuurlijk interesseert het iedere toerist, of door de werkzaamheden van de stichting, speciaal dan voorloopig ten aanzien van de voormalige bezittingen van NSB-ers en Duitsers, meer kasteelen dan tot dusverre zullen worden opengesteld voor het publiek’.¹⁷⁶ Een aantal van die landgoederen viel onder de Natuurschoonwet. Dit waren Slangenburgh (collectie NSW, 493 en 494) en Cannenburgh (collectie NSW, 374) in Gelderland, Weldam (collectie NSW, 397 en 416) in Overijssel, Amstenrade (collectie NSW, 759) en Well (collectie NSW, 633) in Limburg en Amerongen (collectie NSW, 467, 487, 488) in Utrecht. Deze gang van zaken is aanleiding geweest voor diverse soms langslappende en pijnlijke conflicten.¹⁷⁷ De landgoederen bleven evenwel onder de wet gerangschikt en zijn allemaal terug te vinden in de NSW kaartenverzameling uit de jaren vijftig.

De groei van het aantal hectare onder de NSW van minder dan 60.000 voor de oorlog tot 100.000 begin jaren vijftig kan niet alleen worden verklaard uit de toeloop van landgoed-NV's en stichtingen, want zij waren bij elkaar goed voor maar circa 16.500 hectare. Ook het aantal particulieren dat een beroep deed op de wet nam plotseling toe.

In de naoorlogse jaren zien we ook hoe de gemiddelde grootte van een NSW-landgoed duidelijk was toegenomen. De reden was dat er in de jaren rond 1945 een aantal zeer grote landgoederen van meer dan 1.000 hectare onder de NSW kwam. De Hooge Veluwe (5.000 ha) is al genoemd (collectie NSW, 431, 450, 469). Ook het landgoed rond Huis Bergh, in bezit van een NV met dezelfde naam, met een omvang van bijna 1.600 ha (collectie NSW, 514, 536) mag hier worden genoemd. De oorzaak was tweemaal. In de eerste plaats waren in 1947 voor het eerst sinds 1921 de tarieven van de successiebelasting fors verhoogd. Ter illustratie dient grafiek (2.7) van de belastingtarieven over schijf van 100.000 tot 200.000.

De tarieven kwamen zoals te zien is toen zelfs nog hoger uit dan na de Eerste Wereldoorlog. *L'histoire se répète* en een reactie bleef niet uit: het aantal hectare onder de NSW sprong omhoog. Maar de verhoging van de successierechten in 1947 was niet de enige reden landgoederen alsnog onder de NSW te plaatsen. Mogelijk net zo belangrijk was de vermogensaanwasbelasting van 1946. De belasting was ingevoerd om extra winsten, in de oorlog gemaakt, af te romen. Zij werd geheven over de tussen 1 mei 1940 en 31 december 1945 toegenomen waarde van vermogens. De wet trof niet alleen de vermogensaanwas die voortvloeide uit zwarte handel en/of samenwerking met de bezetter – hiervoor was het tarief 90% – maar ook alle andere vermogensaanwas met een aanslag van 50% van de waarde. Omdat ook in de oorlog de grondprijzen waren blijven stijgen, dreigden de landgoederen hiervan het

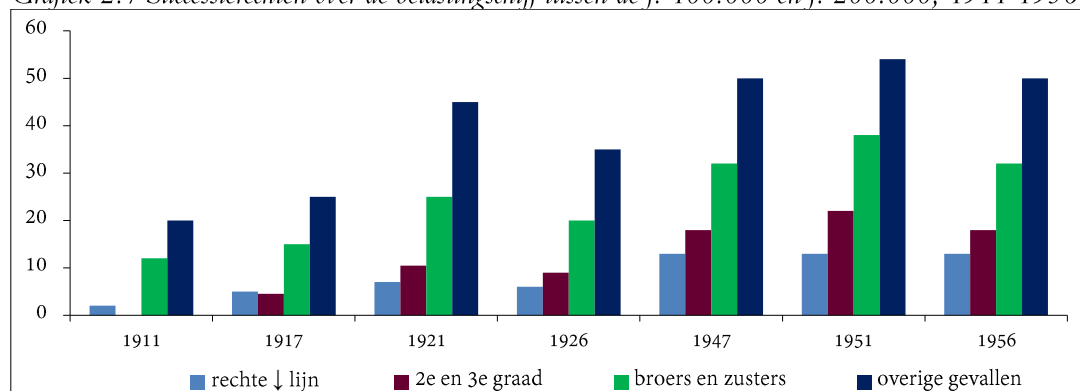
¹⁷⁵ Nationaal Archief, Archief Nederlands Beheersinstituut. Toegang 2.09.16, Hoofdkantoor inv.nr. 426, Stukken betreffende het medebeheer van de Nederlandse Kastelenstichting over kastelen en de daarbij behorende landgoederen, alsmede de beëindiging van de werkzaamheden van de stichting, 1945-1951.

¹⁷⁶ *De Kampioen*, 61-3 (maart 1946) 9-11.

¹⁷⁷ Bakker, Kastelen in oorlogstijd. Geschiedenis, 24-25, 98-99.

slachtoffer te worden: 'voor iedere gulden aanwas confisqueerde Vadertje Staat 50 tot 70 cent (en) deed vele boseigenaren de verzuchting slaken: "viel mijn bezit maar onder de N.S.W."' ¹⁷⁸

Grafiek 2.7 Successierechten over de belastingschijf tussen de f. 100.000 en f. 200.000, 1911-1956

Bronnen: J.P. Sprenger van Eyk, B.J. de Leeuw, *De wetgeving op het recht van successie van overgang en van schenking* (Den Haag 1930) 951, 952, 1019. *Staatsblad* 6 juni 1947. E. de Bruyne, G.B.J. Hiltermann, H.R. Hoetink (eds.), *Winkler Prins Encyclopaedie*, 17 SPR-VEL (Amsterdam 1953) 200. H. Schuttevâer, *Handboek inzake de wetgeving op de rechten van successie van overgang en van schenking* (Arnhem 1956) 26.

Voor landgoederen kon met terugwerkende kracht een regeling worden getroffen. Tot in 1947, later tot 1 januari 1948, konden eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen die het verzoek indienden hun landgoed onder de NSW te laten vallen, gebruik maken van de voor de NSW-landgoederen geldende bepaling dat niet de verkoop, maar de bestemmingswaarde uitgangspunt was van de belastingaanslag. De regeling bepaalde daarbij nog expliciet voor NV's dat in de oorlog gemaakte winsten door buitengewone houtvellingen dan wel gebruikt moesten worden voor herbebossing. Toen duidelijk werd dat die herbebossing door gebrek aan arbeidskrachten en plantmateriaal vertraagde, meldde Staatsbosbeheer de termijn nog verder te verlengen, namelijk tot 1 januari 1953.¹⁷⁹ Na de oorlog maakten zo velen gebruik van de belastingvoordelen die de NSW bood dat er in de woorden van de minister van Landbouw, Sicco Mansholt, inmiddels sprake was van een 'opstopping' bij het behandelen van de aanvragen.¹⁸⁰

Overigens bereikte het aantal hectare onder de wet niet toevallig in 1952 zijn 20-eeuwse hoogtepunt: 106.000 hectare. In 1951 had de Tweede Kamer bij de verhoging van de tarieven van de successiewet namelijk besloten dat NSW-landgoederen hiervan gevrijwaard zouden blijven en dat had eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen aangemoedigd een beroep op de NSW te doen.

¹⁷⁸ Schiethart 'Enkele opmerkingen met betrekking tot de vermogensaanwasbelasting, 105.

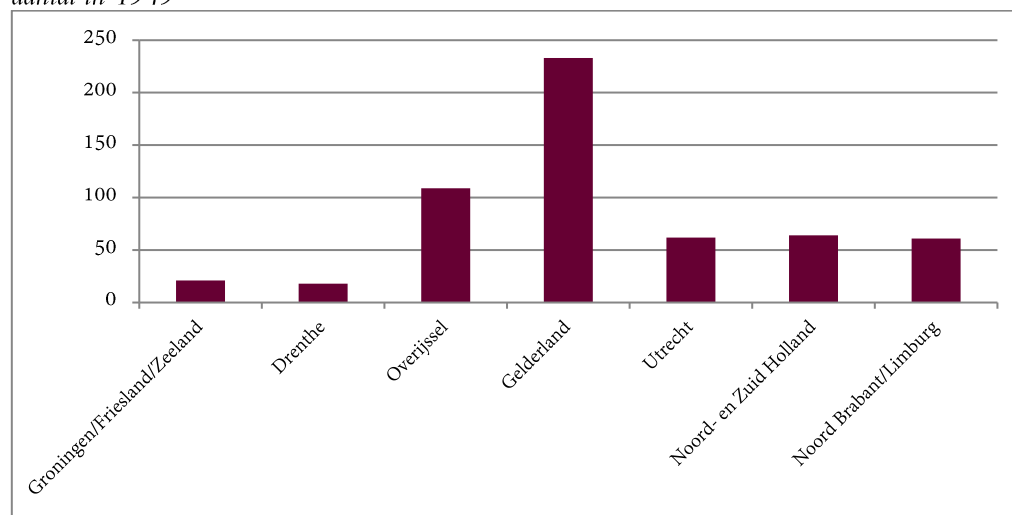
¹⁷⁹ Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, natuurbeheer en visserij. Dienst Staatsbosbeheer. Toegang 2.11.50, inv.nr. 507 Natuurschoonwet, brief dd. 1 september van het Staatsbosbeheer aan de houtvesters.

¹⁸⁰ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, Bijlagen 1947-1948, 483-5.

2.8 Opnieuw de lijst van landgoederen en buitenplaatsen

Heeft de wet bijgedragen aan het in stand houden van de landgoederen en buitenplaatsen op de hiervoor besproken lijst uit 1925? Ten dele, is het antwoord. De lijst bevatte een aantal terreinen die landgoed noch buitenplaatsen waren: de Loenense bossen bij Apeldoorn, de Pietersberg en wat stukken bos hier en daar. Van de 67 op de lijst met name genoemde landgoederen en buitenplaatsen, inclusief die op verzoek van de minister van Landbouw door de ANWB waren aangedragen, stonden achttien op de NSW kaarten uit de jaren vijftig. Daaronder bevonden zich een aantal waarvan ANWB en Natuurmonumenten de toekomst in de jaren twintig echt somber inzagen, zoals de buitenplaats Groenevecht (collectie NSW, 405) ten noorden van Utrecht ('grotendeels geveld'), de leegstaande landhuizen Deurne (collectie NSW, 672) en Hardenbroek in de provincie Utrecht (collectie NSW, 465), Wooldrik (collectie NSW, 399) ten zuiden van Enschede ('bestemd voor bouwterrein') en Zorgvliet (collectie NSW, 439) ('kaalgekapt in de oorlogsjaren'). Het merendeel van de volgens deze lijst bedreigde bezittingen viel dus in de jaren vijftig van de vorige eeuw (nog) niet onder de NSW, hetgeen niet wil zeggen dat zij verloren zijn gegaan. Buiten de landgoederen die onder de NSW vielen blijken maar liefst nog 36 van de bedreigde landgoederen en buitenplaatsen nog voor te komen in de ANWB-gids van wandel terreinen van 1958. Zij konden als privébezit, al dan niet na inkrimping van het landgoed, overleven zonder de NSW of kwamen in handen van gemeenten, zoals het Echobosch bij Muiden. Andere waren met succes omgevormd tot NV's maar kwamen niet onder de wet. De Natuurschoonwet was dus waarlijk niet de enige mogelijkheid om landgoederen en buitenplaatsen voor het nageslacht te behouden.

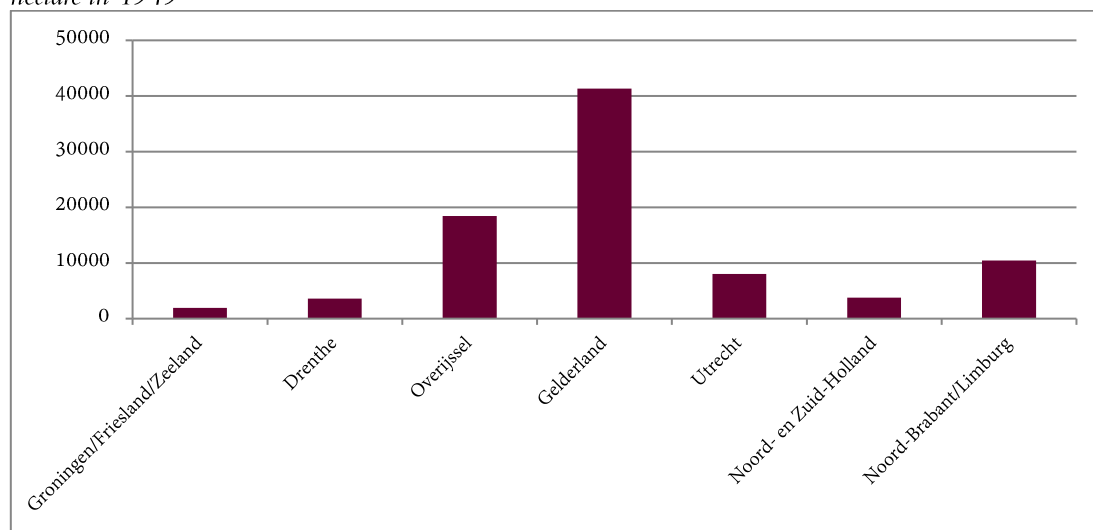
Grafiek 2.8 Verdeling van de NSW-landgoederen over de verschillende provincies van Nederland naar aantal in 1949

Bron: *Handelingen der Staten-Generaal*, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1949 1000 XI 6, p. 25.

Veel opmerkelijker is dat de landgoederen die tot het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw onder de NSW waren gekomen, voor het overgrote deel helemaal niet in het en midden van het land lagen waar de fiscale druk het grootst was. De beschermde landgoederen lagen vooral in het oosten: in Gelderland en Overijssel (grafieken 2.8 en 2.9).

Grafiek 2.9 Verdeling van de NSW-landgoederen over de verschillende provincies van Nederland naar hectare in 1949

Bron: *Handelingen der Staten-Generaal*, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1949 1000 XI 6, p. 25.

De taxaties van de waarden van de NSW-landgoederen in de periode 1930-1943 in verband met de heffing van successierechten laat wel zien dat de Natuurschoonwet het meeste voordeel bood aan NSW-landgoederen in de dichtst bevolkte delen van het land: de provincies Utrecht, Noord- en Zuid-Holland (tabel 2.6). De bestemmingswaarde bedroeg in het midden en westen van het land namelijk maar 59% van de verkoopwaarde tegen bijvoorbeeld 64% in Overijssel en Gelderland en nog een paar procent meer in de rest van het land.

Toch maakten in de dichtstbevolkte provincies minder eigenaars van landgoederen of buitenplaatsen gebruik van de wet. Daar zijn verschillende redenen voor aan te voeren. Bijvoorbeeld dat het belastingvoordeel voor eigenaars van landgoederen en buitenplaatsen in de westelijke provincies minder gunstig uitviel omdat de druk van het publiek er groter was. Met andere woorden: de eigenaars van landgoederen en buitenplaatsen in het westen zullen minder geneigd zijn geweest hun landgoed voor het publiek open te stellen omdat het risico van vernieling groter was. En dat betekende weer dat zij niet volledig profijt trokken van de NSW, die immers voorzag in een halvering van de aanslag bij een voor het publiek opgesteld NSW-landgoed. Een belangwekkende aanwijzing daarvoor is op te maken uit de al eerder genoemde ANWB-wandelgids uit 1946. Hierin staan 725 particuliere landgoederen en wandel terreinen beschreven. Hiervan waren er 222 niet voor het publiek toegankelijk. Het is

opvallend dat maar liefst 43% van de *niet* voor het publiek toegankelijke particuliere landgoederen en wandel terreinen in de westelijke drie provincies lagen (tabel 2.7). Daarmee overvleugelde de Randstad zelfs de oostelijke provincies alhoewel daar meer dan de helft van de wandel terreinen lag.

Tabel 2.6 De gebruikswaarde van de onder de NSW gebrachte landgoederen als percentage van de verkoopswaarde volgens de aangiften in de memories van successie 1930-1943

Regio	Aantal	%	Gebruikswaarde als % van de verkoopswaarde
Periferie (Friesland, Drente, Zeeland)	6	4%	68%
Oost (Overijssel en Gelderland)	96	63%	64%
West (Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht)	37	24%	59%
Zuid (Noord-Brabant, Limburg)	13	9%	67%
Nederland	152	100%	62%

Bronnen: Nationaal Archief, Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a; Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Financiën: Verbaal Archief Belastingen Administratie, 1936-1950. Toegang 2.08.69, inv.nr. 1348, Financiële gevolgen van de toepassing van de Natuurschoonwet 1928.

Dit onthult een zwakke plek van de NSW. De bepaling dat het grootste belastingvoordeel toeviel aan hen die hun landgoed voor het publiek openstelden, benadeelde relatief die categorie die de meeste ondersteuning behoefde: de particuliere buitenplaatsen en landgoederen in de dichtbevolkte Randstad. Zij die het meeste profiteerden van de Natuurschoonwet waren de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen in de wat dunner bevolkte provincies, omdat zij het zich beter konden veroorloven hun bezit open te stellen waardoor hun belastingvoordeel het hoogst uitviel.¹⁸¹

Tabel 2.7 Niet-toegankelijke particuliere landgoederen volgens de ANWB-wandelgids van 1946

Regio	(1) Totaal particuliere landgoederen	% van het totaal	(2) Waarvan niet toegankelijk (NT)	als % van totaal (2) (=222)	NT als % van (1)
Periferie	63	9%	13	6 %	21%
Oost	376	52%	72	32%	19%
West	167	23%	96	43%	58%
Zuid	119	16%	41	19%	35%
Nederland	725	100%	222	100%	31%

Bron: Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB, *Landgoederen en wandel terreinen in Nederland* (z.p. 1946).

Een andere zwakte van de NSW was dat de kleine landgoederen en buitenplaatsen minder profiteerden dan de grote. De opmerking van J.F. baron van Haersolte uit 1931 bleek te kloppen. Bij NSW-landgoederen met een waarde van meer dan f. 50.000 kwam de bestemmingswaarde gemiddeld uit op nog geen 60% van de verkoopswaarde, bij die onder de f. 50.000 lag dat percentage boven de 75%.

¹⁸¹ Schuttevâer, *De Nederlandse successiewetgeving*, 260-261.

2.9 De lange termijn: Groeneveld, Ampsen, Rosendael en Drakestein

Om meer *en detail* de lotgevallen van NSW-landgoederen inzichtelijk te maken, is het goed te kijken naar de geschiedenis van vier hiervan: de burgerlijke buitenplaats Groeneveld bij Nunspeet en de adellijke landgoederen Ampsen bij Lochem, Rosendael bij Arnhem en Drakestein bij Lage Vuursche.

Groeneveld

Zoals in par. 1.3 is beschreven werd in de jaren twintig van de vorige eeuw met name in de NRC met enige scepsis gekeken naar landgoederen en buitenplaatsen die in handen waren gekomen van ‘nieuwe rijken’ die de verbondenheid met de voorouderlijke grond misten. Omdat Groeneveld in de twintigste eeuw dikwijls van eigenaar wisselde, kan deze opvatting aan de hand van zijn geschiedenis getoetst worden. Groeneveld is ook een nadere korte beschouwing waard. Het was een voorbeeld van een buitenplaats waarvan de eigenaar klaagde over wat de Vereniging Het Grondbezit de ‘ultra fiscaal aangelegde belastingambtenaren’ noemden (par.1.4), die de buitenplaats bijna fataal geworden waren als we de eigenaar mogen geloven.

De buitenplaats Groeneveld (niet te verwarren met het landgoed van die naam bij Baarn) is een niet al te klein buiten (iets meer dan 16 ha), dat stamt uit de negentiende eeuw. Het wordt voor het eerst onder die naam genoemd in 1843.¹⁸² Het is onder andere eigendom geweest van de letterkundige Johannes van Vloten (1818–1883).¹⁸³ De buitenplaats heeft tot op heden de omvang en de structuur die het in de jaren twintig van de vorige eeuw had, goeddeels behouden. Het monumentenregister meldt dat de huidige buitenplaats bestaat uit een landhuis in eclectische stijl (dat stamt uit 1869), met daar omheen een historisch park en wandelgebied. Via twee gebogen oprijlanen die gemarkeerd worden door stenen muren met toegangshekken, komt de bezoeker bij het hoofdgebouw. Dit ligt iets verhoogd waardoor men in zuidelijke richting een mooi uitzicht heeft over het gazon en de vijver. Deze karakteristieke serpentinevijver in het park lag er al in 1872, maar is in de twintigste eeuw verlengd. Aan de noordkant van het huis liggen nog een boomgaard en een moestuin.

In 1925 werd Groeneveld gekocht door de kunsthandelaar Christiaan van der Feer Ladèr (1886–1951), getrouwd met de in Duitsland geboren kunstschilderes Elizabeth Lohmann (1897–1984).¹⁸⁴ Aan de hand van zijn briefwisseling met de fiscus en Natuurmonumenten in 1929 krijgt men een goed idee van de nijpende situatie waarin dergelijke buitenplaatsen toen verkeerden. Van der Feer Ladèr dreigde destijds de buitenplaats te verkopen en de opgaande bomen te kappen maar deed dat op de valreep niet en kon Groeneveld in 1930 onder de Natuurschoonwet brengen. Maar voor het zover was, had Van der Feer Ladèr steen en been geklaagd over de zware belastingdruk op de buitenplaats. Pieter van Tienhoven, directeur van Natuurmonumenten, had zijn klachten gelezen en schreef daarover in november 1929 aan de

¹⁸² Deze informatie is ontleend aan monumentenregister, monumentnummers 530985 tot en met 530989, te raadplegen op <http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl>.

¹⁸³ *Nederlands Dagblad*, 16 augustus 1984, p. 6.

¹⁸⁴ <http://redeenportret.nl/portret/82a1f2de-60b6-11e2-8677-003048976c14> en <http://www.geni.com/people/Christiaan-van-der-Feer-Lader/6000000026506877592> (beide geraadpleegd op 2 februari 2016).

directeur van Staatsbosbeheer Etienne van Dissel: ‘De heer Van der Feer is wel zeer warm geloopt en ik hoop dat wij hem tot kalmere inzichten kunnen brengen’. Maar hij beval Van Dissel ook aan de tijd te nemen de inhoud van de brief goed tot zich door te laten dringen omdat er ‘toch wel veel waarde ligt in hetgeen hij mededeelt(...) Zend mij dus den brief terug, indien u in een rustig avonduurtje hem hebt kunnen lezen’.¹⁸⁵

Waarvoor was Van der Feer Ladèr nu zo ‘warm gelopen’? In een bijzonder lange brief van vier dicht getypte pagina’s die Van der Feer Ladèr in het najaar van 1929 verstuurde aan het Ministerie van Financiën lichtte hij toe waarom Groeneveld behouden zou moeten blijven (zie Bijlage 1).¹⁸⁶ Hij stelde dat in tegenstelling tot grote landgoederen Groeneveld geen beleggingsobject was, maar echt een stukje natuurschoon. Hij prees zijn buitenplaats aan vanwege de vele opgaande en soms ook zeer oude en exotische bomen, en de ‘zorg en smaak’ waarmee negentiende-eeuwse bezitters de buitenplaats hadden ingericht. Hij roemde de reputatie van de buitenplaats die (zelfs) samen met paleis Het Loo op blikken en dozen voor bonbons was vereeuwigd. Omdat er veel natuur in de omgeving in voorgaande jaren was vernietigd, was Groeneveld een toevluchtsoord geworden voor vele vogelsoorten, waaronder nachtegalen, goudvinken en uilen. Van der Feer had zich sinds de aankoop van de buitenplaats met grote ijver op het herstel van een verwaarloosd deel van het park gestort en het resultaat was er (volgens hem) naar. Groeneveld had voor hij het aankocht nog een jaar leeg gestaan en zou, als hij het niet had gekocht, al zijn gesloopt. Groeneveld was verder niet alleen mooi, het was ook populair bij de lokale bevolking. De plaatselijke boeren, die ‘samengegroeid’ waren met Groeneveld, konden vrij over het terrein lopen naar hun landerijen als hen dat zo uitkwam. Toeristen waren welkom en Van der Feer werd er door de omwonenden om geprezen dat hij ‘hun’ buitenplaats weer zo verfraaid had. Hij liet niet na te vermelden dat hij in de winter de lange vijver openstelde voor schaatsenrijders. Na deze reclame voor zijn werk en zijn bezit kwam hij te spreken over zijn problemen. Het leven op Groeneveld was nog primitief: geen elektriciteit, geen gas, geen straatverlichting.¹⁸⁷ ’s Winters zat men na vier uur in de middag ‘opgesloten’. De onderhoudskosten, met name aan het zinken dak, waren hoog en hij hield veel arbeiders aan het werk om de buitenplaats in goede staat te houden. Als Groeneveld verloren zou gaan, kwamen die op straat te staan ‘en [zouden] in de armen van het communisme gedreven worden’. Hij speelde nogal op het gemoed van de belastinginspectie door de positie te schetsen van een kleine pachtboer en zijn vrouw die hun boerderijtje op Groeneveld zouden moeten verlaten bij verkoop: ‘Deze menschen is daardoor de verdere illusie van het leven ontnomen want zij hebben geen geld de boerdery te koopen(...) noch (om) een ander bedrijf te kunnen huren...’.

Wat de NSW betreft valt op dat Van der Feer daar eigenlijk maar weinig vertrouwen in had. Waren de opgaande bomen bij het nabij gelegen Essenburgh niet onlangs ‘voor de voet

¹⁸⁵ Nationaal Archief, Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, afdeling Oudheidkunde en Natuurbescherming, nummer toegang 2.14.73. Archiefcode 53.211.21. Dossier 133 Groeneveld.

¹⁸⁶ Ibid., dd. 20 november 1929.

¹⁸⁷ Opmerkelijk is dat Van der Feer er zorg voor heeft gedragen dat het dorp Hulshorst in die tijd van elektriciteit werd voorzien. Zie het voornoemde monumentenregister 539088, dat beschrijft een transformatorhuisje uit die jaren met monumentale status dat bij het complex Groeneveld hoort.

op' afgehakt vanwege de belastingdruk en dat nadat de NSW al in werking was getreden? Hij onderschreef ook de sceptische reacties dat de NSW vooral de grote landgoederen zou beschermen die niet reëel bedreigd werden met opsplitsing; een goed punt, zo zou later blijken.

Slingervijver op de buitenplaats Groeneveld bij Nunspeet. Ansichtkaart jaren twintig van de 20^e eeuw. (Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij: Staatsbosbeheer toegang 2.11.5102, inventarisnummer 240)

Dat speculanten landgoederen opkochten en de grond met winst verkochten, dat kon hij zich nog wel voorstellen, maar dat de fiscus dat in feite in de hand werkte, vond hij erger. De minister van Financiën mocht dan een voorstander zijn van het behoud van natuurschoon, bij zijn ambtenaren was daar soms weinig van te merken. Het 'individuele optreden' (hij spreekt ook over 'chicaneren') van belastinginspecteurs zorgde er althans voor dat collega's van Van der Feer de handdoek in de ring gooiden. Hijzelf stond in 1929 eigenlijk ook al op het punt om dat te doen. De arbeiders was al te verstaan gegeven dat zij hun werk zouden verliezen, er waren landmeters geweest, een notaris, belangstellende kopers (die Groeneveld 'een sprookje' noemden), enzovoorts. Hij had in een volgende brief van 11 november 1929 twee harde eisen aan de fiscus gesteld voor wat betreft de hoogte van zijn belastingaanslag. Hij wilde jaarlijks *f.* 500 en een deel van de onderhoudskosten voor het park voor de belasting van zijn inkomen kunnen aftrekken en de huurwaarde van de woning moest worden gehalveerd. De fiscus was er tot zijn grote ergernis niet op ingegaan. Van der Feer en zijn vrouw konden het echter toch niet over hun hart verkrijgen hun bezit te veilen. Zij hadden toen eind 1929 de hulp van Natuurmonumenten ingeroepen en daar vonden zij, in tegenstelling tot bij de belas-

tingdienst, 'wel gehoor'. Zoals gezegd sprong Van Tienhoven toen voor hen in de bres en wist hen over te halen een verzoek in te dienen om Groeneveld onder de NSW te brengen. Dat was aan het einde van 1929. Op 15 december had Van der Feer eigenlijk zekerheid moeten hebben omdat hij al bezig was de veiling van de buitenplaats en het vellen van de bomen in het voorjaar van 1930 te organiseren. Hij maakte echter pas op de plaats, zegde op 21 december zijn voorgenomen vakantie naar Zwitserland af en wachtte de afhandeling van zijn verzoek af. Dat werd in het volgende jaar al gehonoreerd. Dat de buitenplaats zonder problemen onder de NSW werd gebracht, was geen verrassing. Deze werd namelijk in de volgende bewoordingen aangeprezen:

'Het voorste gedeelte, het huis met het park is heel mooi en ligt prachtig aan den Straatweg. Het geboomte vormt een heel mooie omzooming van den weg... Het achter gedeelte is bouw- en weiland, boomgaard, een en ander met hakhoutwallen. Heel mooi geboomte komt er op voor en ook een aardige waterpartij. Een ansicht sluit ik hierbij in',¹⁸⁸

Misschien wel met het oog op de rangschikking onder de NSW blijkt het lanenpatroon van Groeneveld in 1932 te zijn veranderd, onder andere door een wandelroute rond de vijver. Ondanks de rangschikking van zijn geliefde buitenplaats onder de NSW verkocht Van der Feer Ladèr kort daarna Groeneveld.¹⁸⁹ Hij had vermoedelijk (toch?) financiële problemen want zijn 'deftige inboedel' werd na zijn vertrek in januari 1934 geveild.¹⁹⁰ Hij vestigde zich in Baarn en begon daar in 1941 een kunsthandel.¹⁹¹ Groeneveld kwam in 1933 in handen van mevrouw Johanna Henriëtte van Osselen-Spakler, buiten gemeenschap van goederen getrouwd met Jan Rudolph van Osselen.¹⁹² Het echtpaar Van Osselen-Spakler heeft bij zijn aantreden het landhuis laten verbouwen door de architect F.A. Eschauzier. In 1938 werd een kleine hectare van Groeneveld afgesplitst en verkocht aan hun dochter om er een landhuisje op te zetten.¹⁹³ In 1940 meldt het ANWB-tijdschrift *De Kampioen* dat op het landgoed gekampeerd kon worden.¹⁹⁴ In 1949 werd Groeneveld opnieuw verkocht, nu aan de Rotterdamse reder Willem Hugo de Monchy, eveneens een kunstkenner en -verzamelaar.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij; Staatsbosbeheer toegang 2.11.5102, inventarisnummer 240. Brief uit december 1929 gericht aan de toenmalige directeur van SBB, E.D. van Dissel. Wie de auteur is van deze brief is niet duidelijk. Gezien de manier waarop het natuurschoon wordt beschreven kan het afkomstig zijn van de Bosraad.

¹⁸⁹ Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij; Staatsbosbeheer toegang 2.11.5102, inventarisnummer 240. Brief van het kantoor van de registratie van Domeinen te Harderwijk aan Staatsbosbeheer, 26 april 1934. De verkoop vond plaats op 19 oktober 1933.

¹⁹⁰ *De Telegraaf*, 11 januari 1934, Avondblad, eerste blad, p. 15.

¹⁹¹ Meer informatie over Christaan van der Feer Ladèr is te vinden op <http://blog.bibliotheque.inha.fr/fr/posts/fonds-van-der-feer-lader.html> (geraadpleegd op 2 februari 2016). Hij ontpopte zich tijdens de oorlog als pro-Duits en speelde daarin een nogal dubieuze rol, zie Adriaan Venema, *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie*, deel 3, Vestdijk (Amsterdam 1991), 207-216.

¹⁹² Zie hiervoor o.a. <http://home.planet.nl/~conter/delden1.htm>.

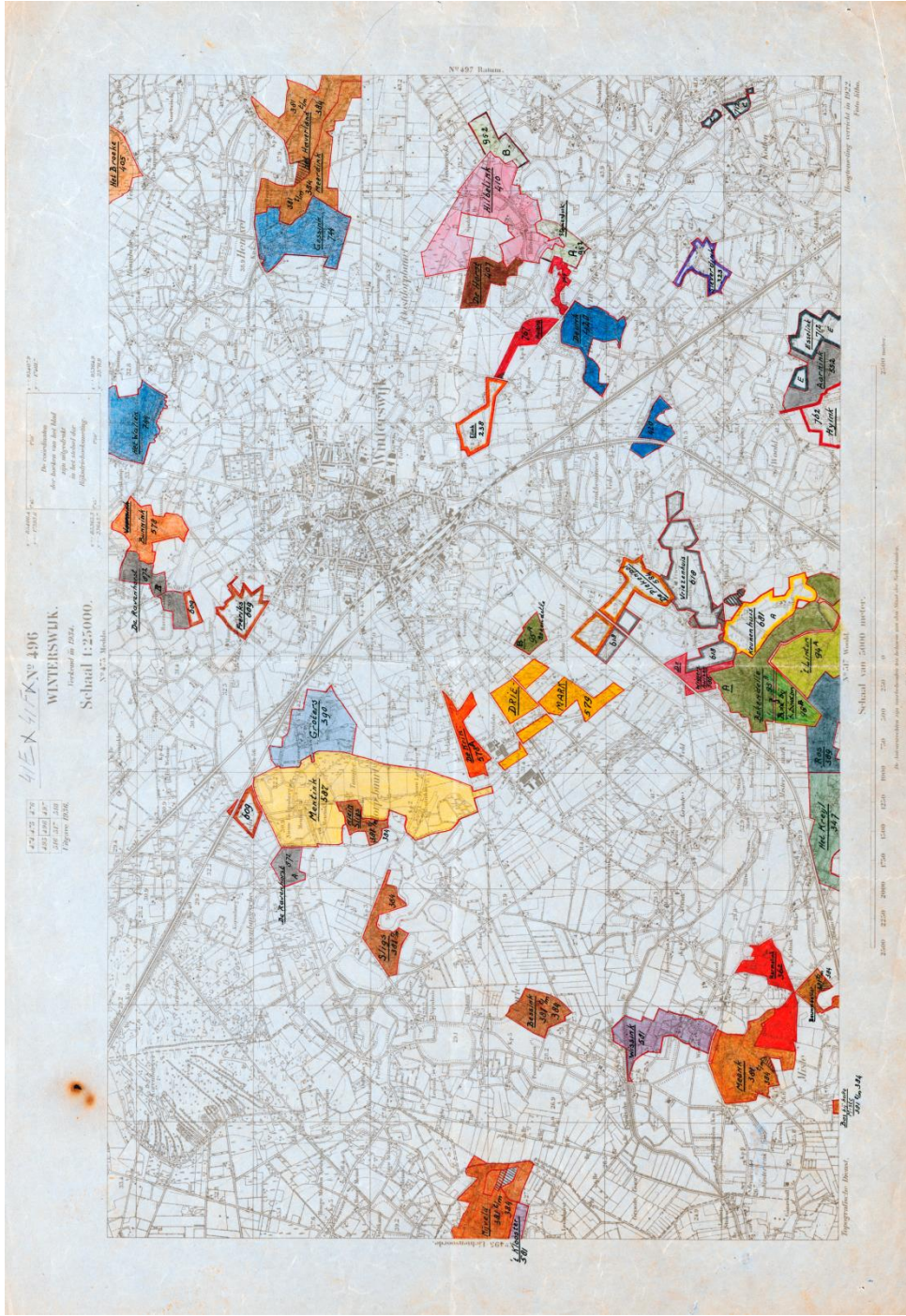
¹⁹³ Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij; Staatsbosbeheer, nummer toegang 2.11.5102, inventarisnummer 240. Brief van notaris J.H.E. Meesters te Nunspeet aan Staatsbosbeheer 23-9 1938.

¹⁹⁴ *De Kampioen*, 17 augustus 1940, p. 258.

¹⁹⁵ Een biografie is te vinden op <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/monchy> (geraadpleegd op 3 februari 2016).

Ligging en begrenzing van het NSW-landgoed Groeneneld (groen ingetekend als nr. 125), situatie jaren vijftig van de 20 eeuw. Beeldbank bibliotheek Vrije Universiteit, LK.11659qk:162/od. NSW- kaartencollectie Staatsbosbeheer.

NSW-landgoederen rond Winterswijk met enkele door houtwallen omgeven percelen die vielen onder de Natuur-
 schoonwet. Situatie jaren vijftig van de 20e eeuw. Beeldbank bibliotheek Vrije Universiteit, LK.11659gk:162/od.

Blijkens zijn correspondentie werd Groeneveld toen al vier jaar verhuurd en verkeerde de buitenplaats in verwaarloosde staat.¹⁹⁶ De Monchy zocht de oorzaak daarvan in het feit dat de eigenares wegens een ernstige ziekte reeds jaren aan haar stoel gekluisterd was en dat de huurders weinig aan onderhoud hadden gedaan.

De Monchy en zijn vrouw hebben zich in de daarop volgende jaren serieus ingezet voor het herstel en aanpassing van de buitenplaats. Daarbij werd onder andere de bekende tuinarchitect Mien Ruys ingeschakeld. Om de buitenplaats onder de NSW te kunnen houden heeft het echtpaar De Monchy haar plannen ter goedkeuring voorgelegd aan Staatsbosbeheer. Die plannen voorzagen onder andere in de aanleg van fraaiere doorkijkjes op dichtgegroeide plaatsen met behoud van de alleenstaande bomen, en het uitbaggeren en verbeteren van de vijver. De buitenplaats werd door de aankoop van enkele stukken grond met ongeveer een hectare uitgebreid. Alsof iemand daaraan zou twijfelen meldde De Monchy bij het overleggen van zijn plannen: ‘Het betreft hier geen vandalisme en ook geen geldmakerij’. Voor De Monchy was verder het reguleren van de bezoekersstroom naar dit goed toegankelijke stuk natuurschoon een punt van zorg. Hij klaagde over:

‘de grote moeilijkheid, speciaal in juli tot eind augustus, de talloze dagjesmensen (en stadse logeergasten, onderdak gebracht bij enkele boeren) uit de grote steden afkomstig en die steeds veel kwaad doen, toe te laten’.¹⁹⁷

In 1951 stelde hij daarom voor dat alleen leden van Natuurmonumenten en donateurs van Het Gelders Landschap toegangskarten konden krijgen. Verder wilde hij wat wandelroutes veranderen om meer privacy te verkrijgen zodat zijn kinderen en kleinkinderen in de vijver konden zwemmen. Het park kreeg toen nieuwere en strengere toelatingsoepalingen en Groeneveld werd om die reden daarna opnieuw onder de NSW gebracht. De Monchy verkocht het in 1967, een jaar voor zijn overlijden, aan zijn familielid René Antoine de Monchy. In 1980 werd de buitenplaats voor ruim f. 2 miljoen overgedragen aan de BV Nieuw Groeneveld maar De Monchy bleef er wonen.¹⁹⁸ De buitenplaats is later gesplitst in Oud-Groeneveld I en II maar is nog altijd gerangschikt onder de NSW.¹⁹⁹ Groeneveld I en Groeneveld II worden gezamenlijk beheerd door de Stichting Oud-Groeneveld.²⁰⁰ In 2009–2011 is het landhuis opnieuw gerestaureerd.²⁰¹

De geschiedenis van Groeneveld loochenstraft dus het vooroordeel dat een snelle wisseling van de wacht zou leiden tot een situatie waarbij de eigenaars geen binding met hun buitenplaats of landgoed zouden kunnen opbouwen. Opvallend is juist dat nieuwe eigenaars steeds

¹⁹⁶ Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij: Staatsbosbeheer, Toegang 2.11.5102, inventarisnummer 240. Brief van W.H. de Monchy aan Staatsbosbeheer dd. 1 november 1949.

¹⁹⁷ Nationaal Archief, Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, afdeling Oudheidkunde en Natuurbescherming, nummer toegang 2.14.73 inventarisnummer 4392.W.H. de Monchy aan het Ministerie van Financiën, dd. 15 maart 1951.

¹⁹⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk: Beleidsterrein Recreatie. Toegang 2.27.5215, inventarisnummer 1266. Brieven aan CRM dd. 17 januari 1968 en 1 april 1980.

¹⁹⁹ Rijksdienst voor ondernemend Nederland, *Overzicht opengestelde NSW-landgoederen* per 1 maart 2015, noemt Oud Groeneveld I en II als NSW-landgoederen in Nunspeet, adres: Harderwijkerweg 390 (het landhuis) en 388.

²⁰⁰ <https://www.raadvanstate.nl/uitspraken/zoeken-in-uitspraken/tekst-uitspraak.html?id=68745>.

²⁰¹ http://www.52n.nl/index.php?page=verborgen&sub=132mm_groeneveld_hulshorst.

de charme van het ensemble hebben ingezien. Zij gingen direct na aankoop aan de slag om de buitenplaats te restaureren en waren bereid veel tijd en energie te steken in het behoud. Groeneveld heeft zich dus dankzij hun inzet vanaf het ontstaan van de natuurschoonwet weten te handhaven als NSW-landgoed.

Ampsen

Financiële problemen van de eigenaars van buitenplaatsen en landgoederen lagen ten grondslag aan de komst van de Natuurschoonwet. Concreet roerden de bij de totstandkoming van de NSW betrokken partijen naast de opstelling van de fiscus nog twee problemen aan. Het eerste was dat volgens Van Lonkhuyzen en de Vereniging Het Grondbezit de landgoederen wel meer rendement konden opbrengen. Ook later, tijdens de discussie over de mogelijke invoering van een National Trust in Nederland, werd gesteld dat Nederlandse landgoedeigenaars niet commercieel genoeg dachten en (bijvoorbeeld) hun grond verpachtten in plaats van die zelf te exploiteren. Het tweede probleem was wat de Vereniging Het Grondbezit in 1925 het ‘debacle van nagenoeg alle buitenlandsche staatsfondsen’ noemde. Volgens de modelberekening van Staasbosbeheer uit het Interbellum waren landgoedeigenaars voor hun inkomen in de twintigste eeuw al lang niet meer uitsluitend op hun grondbezit aangewezen maar ook op inkomsten uit beleggingen. De inkomsten daaruit waren in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog sterk gedaald.

Deze twee problemen kunnen concreet worden toegelicht en op hun waarde beoordeeld aan de hand van de geschiedenis van het landgoed Ampsen bij Lochem, waarna ter vergelijking ook naar het bezit van de familie Van Pallandt kan worden gekeken. Door het overlijden van de eigenaars van beide landgoederen rond de tijd van de totstandkoming van de NSW en de afwikkeling van hun erfenissen is het mogelijk een gedetailleerd beeld te krijgen van de financiële situatie van beide heren. Ampsen is één van de grote traditionele adellijke landgoederen in het oosten van het land en werd bij aanvang van het Interbellum al sinds generaties bewoond door het geslacht Van Nagell. Ten tijde van de totstandkoming van de Natuurschoonwet was het landgoed in bezit van Assueer Jacob baron van Nagell (1853–1928); onder andere oud-burgemeester van Laren, lid van de Eerste Kamer en Commandeur van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht. Hij bezat naast Ampsen in de stad Utrecht nog een herenhuis aan de Nassaustraat 27. Het landgoed staat bekend om zijn fraaie bossen die al in de negentiende eeuw een zekere populariteit genoten onder wandelaars. Bij het kasteel hoort vanouds een fraai park dat in de tweede helft van de negentiende eeuw in landschapsstijl werd aangepast. Het grondbezit bij Ampsen telde in eind jaren twintig van de vorige eeuw 1.420 hectare en was getaxeerd op *f.* 1,5 miljoen. Het effectenbezit van de toenmalige eigenaar bedroeg ruim *f.* 420.000. Van die effecten was 46% belegd in binnenlandse, 26% in buitenlandse en nog eens 28% in koloniale papieren.²⁰² Het grote bezit werd in 1929 gesplitst waarna 707 hectare overbleef.²⁰³ In 1930 werd hiervan 670 hectare onder de

²⁰² Memorie van aangifte voor het recht van successie betrekkelijk de nalatenschap van den Hoogwelgeboren heer meester Assueer Jacob van Nagell van Ampsen, overleden te Deventer den 20 april 1928. Bij raadpleging in 2012 aanwezig in het depot van het Nationaal Archief in Apeldoorn.

²⁰³ Olde Meijerink noteert een omvang 1300 hectare. Olde Meijerink, *Ampsen*, 47.

NSW gebracht. Vlak na de Tweede Wereldoorlog noteerde de ANWB een omvang van 750 hectare. De huidige omvang van het landgoed bedraagt 680 hectare.²⁰⁴ Sinds 1981 is het niet meer in bezit van het geslacht Van Nagell. Het vererfde toen op de familie Van Weede. Ampsen is altijd onder de NSW gebleven en bezet al lange tijd een belangrijke plaats in de natuurbescherming in de regio.²⁰⁵

Assueer Jacob baron van Nagell (1853-1928) in 1924. Baron van Nagell was onder andere burgemeester van Laren, lid van de Eerste Kamer en Commandeur van de Ridderlijke Deutsche Orde Balije van Utrecht, tevens eigenaar van het landgoed Ampsen bij Lochem (Nationaal Archief: fotocollectie Elsevier)

Bij het overlijden van A.J. van Nagell bestond Ampsen uit het kasteel van die naam met het koetshuis, de stallen, erf en tuin. Dat er aparte woningen waren voor zowel de ‘werkbaas’, de jachtopziener, de timmerman, de verver als de veldwachter, zegt veel over wat er kwam kijken voor het in stand houden van een dergelijk landgoed. Gezien de achterstallige lonen die nog uitbetaald moesten worden telde Ampsen minstens tien personeelsleden: vier dienstboden, een chauffeur, een huisknecht, een tuinbaas, een ‘bosbaas’, een jachtopziener en een

²⁰⁴ Federatie Particulier Grondbezit, *Lanenland goed met eigen stijl: Ampsen*, 4 september 1913: http://www.grondbezit.nl/files/opg_pdfs/08_Ampsen.pdf geraadpleegd op 19-2 2016.

²⁰⁵ O.a. Silve/Delta, Intermediair Ecologie en Milieu, *Duurzaam beheer van natuur & bos op Ampsen*, Gemeente Lochem, *Bestemmingsplan Hooislagen 7 Lochem*.

staljongen. Hoezeer Ampsen was ingebed in de lokale gemeenschap blijkt uit het gegeven dat maar liefst 64 kerkenbanken in de hervormde kerk toebehoorden aan de baron. Ook waren de heren van Ampsen collator en beheerder van de vicarie (in honorem) Petri en Pauli van de gemeente Lochem. Het pachtboek over de jaren 1914-1958 meldt dat ook nog de molen in het nabijgelegen Exel werd verhuurd, maar deze werd in 1929 bij de opsplitsing geveild.²⁰⁶ Het door de grootvader van Assueer Jacob gebouwde hotel 'Het Wapen van Ampsen' werd ook nog in de Eerste Wereldoorlog verhuurd, maar in 1917 verkocht.²⁰⁷ Grootvader Jacques Adriaan Christiaan van Nagell (1784-1883) kan samen met zijn zoon Justinus Egbert Hendrik (1825-1901) gelden als de grondlegger van het bos. In 1945 bestond dit bos voor twee derde uit naaldhout, een vijfde uit loofhout en voor de rest uit hakhout en voor bosbouw bestemd terrein. Behalve de bossen behoorde tot Ampsen na de splitsing in 1929 zestien boerderijen.²⁰⁸ Deze varieerden in grootte van circa 15 tot circa 50 hectare. Bij de boerderijen werd in het Interbellum standaard nog een aantal hectare heide verpacht.²⁰⁹

Het Ministerie van Financiën sprak bij het vaststellen van de waarde van het landgoed met zoveel woorden uit dat de pachtinkomsten 'te laag' waren geraamd en dat die pachtinkomsten eigenlijk met 20% verhoogd moesten worden om een meer realistische waarde van het bezit vast te stellen (bijlage 3). Dat strookt met de hiervoor gemaakte opmerkingen dat de Nederlandse landgoedeigenaars weinig commercieel dachten. Dit geldt ook voor het feit dat op Ampsen de grond niet zelf werd geëxploiteerd maar verpacht (bijlage 3). Aan de hand van de geschiedenis van de grote boerderij De Reube, gelegen aan de zuidwest zijde van het landgoed, kan worden beoordeeld of voor de periode 1914-1958 de pachten inderdaad te laag waren en bleven. Het boerenbedrijf De Reube telde bijna 39 hectare bouw- en weiland en 9 hectare heide. Bij aanvang van het pachtboek in 1914 bedroeg de pacht *f.* 775 per jaar. In het pachtboek stonden nog de rubrieken 'eieren' en 'kippen' voorgedrukt. Bij De Reube ging het officieel om leveranties van 8 kippen en 40 eieren jaarlijks, maar of die in de praktijk ook betaald werden, valt te betwijfelen. Zij werden in ieder geval in het pachtboek niet bijgehouden. Wat wel werd bijgehouden was de pacht die werd betaald in de vorm van diensten. Het ging hier om transporten voor het landgoed met wagens en karren. Dat leverde dan een bescheiden pachtvermindering op die maar zelden de *f.* 10 per jaar te boven ging. In 1930 bedroeg de pacht voor De Reube inmiddels *f.* 1152. Onder de zojuist overleden Assueer Jacob van Nagell mogen de pachten dan te laag zijn geweest, ze liepen sinds de Eerste Wereldoorlog met enige vertraging wel gelijk op met de inflatie (tabel 2.8). De erfgenaam en opvolger van Assueer Jacob van Nagell, Frederik Alexander Carel graaf van Lynden van Sandenburg (1873-1932), vicepresident van de Raad van State en opperkamerheer van koningin Wilhelmina, droeg het beheer over het landgoed op aan de N.V. 't Schoutenhuis in Woudenberg.²¹⁰

De nieuwe beheerder joeg de pachten van alle boerderijen snel omhoog. Die verhoging

²⁰⁶ Gelders Archief, toegang 0657 Huis Ampsen 3, inventarisnummer 40; Olde Meierink, *Ampsen*, 46.

²⁰⁷ Frank, *Hartelijke Groeten uit Lochem* (5), http://www.hglochem.nl/editor_documents/lvl%202003-03%2025-26.pdf geraadpleegd op 18-2-2016.

²⁰⁸ Olde Meierink, *Ampsen*, 71.

²⁰⁹ Zie noot 25.

²¹⁰ Olde Meierink, *Ampsen*, 47.

gold ook voor boerderij De Reube, waar de pacht in 1931 in een keer steeg van *f.* 1.152 tot *f.* 2.040. Na het overlijden van Van Lynden een jaar later werd het pachtrecht onder zijn opvolgsters, zijn dochter Maria Jacqueline gravin van Lynden van Sandenburg (1903-1981) en haar tante Johanna Maria van Nagell (1888-1971), evenwel onmiddellijk versoepeld, al werden de pachten formeel niet verlaagd. De pachters kregen jarenlang forse reducties van 20 tot 30%. Zo ook bij De Reube, hier werd de pacht in feite verlaagd tot circa *f.* 1.350. Na de Tweede Wereldoorlog kwam iedere paar jaar weer een verhoging. Als we de hoogte van de pacht afzetten tegen de jaarlijkse inflatie gerekend over de gehele periode 1914-1958 blijkt dat tot circa 1925 de pachten te langzaam stegen, daarna (veel) te snel en eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog gelijke tred hielden met de inflatie. De laatst bekende pachtverhoging van 1956/57 doet evenwel vermoeden dat de verpachter net als in 1930 mogelijk zijn hand overspeelde. In ieder geval is duidelijk geworden dat het verwijt van een weinig zakelijk beheer van de verpachte bouw- en weilanden bij het kasteel al vanaf het midden van de jaren twintig van de vorige eeuw niet terecht is.

Tabel 2.8 De contractuele pachtinkomsten uit boerderij De Reube bij het landgoed Ampsen 1914-1958 vergeleken met de inflatie van de gulden over de periode 1914-1958 (1914=1.00)

Jaar	Inflatie	Pacht
1914	1.00	1.00
1917	1.35	1.03
1920	1.93	1.24
1925	1.43	1.49
1931	1.25	2.63
1941	1.50	1.90
1947	2.23	2.23
1951	2.93	3.07
1954	3.05	2.86
1957	3.38	4.28

Bron: Gelders Archief, toegang 0657 Huis Ampsen 3, inventarisnummer 40, pachtboek 1914-1958.

De taxatie van het landgoed Ampsen maakte nog iets duidelijk dat in de literatuur over de NSW niet aan de orde komt. Het was zonneklaar dat de eigenaresse er zuiver economisch gezien veel beter aan had gedaan Ampsen te verkopen. Het landgoed zou volgens de taxateurs een vrije verkoopwaarde hebben van maar liefst ruim *f.* 700.000 (omgerekend zou dit tegenwoordig een bedrag zijn van circa € 10,5 miljoen). Als de eigenaresse dat geld tegen 4% belegde zou dat het interessante inkomen hebben opgeleverd van *f.* 28.316 per jaar. Deze gemiste inkomsten waren de prijs die eigenaren betaalden voor het behoud van een dergelijk landgoed. Een kanttekening is bij de berekening wel op zijn plaats. Naar zeggen van de latere eigenaar, Rudolf baron van Weede, was Ampsen destijds een belangrijke casus bij de toepas-

sing van de Natuurschoonwet.²¹¹ Het was ook tweede NSW-landgoed waarvan de waarde werd getaxeed. Opmerkelijk is nu dat bij de berekening van de waarde van het NSW-deel van de erfenis door een onbekende hand van een ambtenaar in de zijlijn de woorden ‘berekening m.i. minder juist’ staan geschreven. Het verschil nu tussen verkoop- en bestemmingswaarde was bij Ampsen erg laag uitgevallen. Financiën accepteerde weliswaar de berekening maar heeft dergelijke lage taxaties daarna niet meer toegestaan. Sedertdien bedroeg de bestemmingswaarde van een NSW-landgoed in het Interbellum namelijk 60% van de verkoopwaarde terwijl de taxateurs bij Ampsen op ongeveer een derde daarvan uit waren gekomen.

Vervoer van hout met paard en wagen op de laan naar Huis Ampsen bij Lochem, 1928. (Nationaal Archief: fotocollectie Elsevier)

Ook de vraag of het verlies aan inkomsten uit buitenlandse beleggingen heeft bijgedragen aan de zwakke financiële positie van de landgoedeigenaars in het Interbellum kan aan de hand van het landgoed Ampsen nader worden geanalyseerd. Die verliezen waren vooral het gevolg van de Russische revolutie en het uiteenvallen van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. De waarde van dergelijke beleggingen was in het Interbellum gekelderd naar 3%, 4% of

²¹¹ Mededeling van M.A. baron van Weede, voorzitter van de Van Nagell van Ampsen Stichting, september 2016.

zelfs minder dan 1% van de nominale waarde. Van minder gewicht waren de tegenvallende rendementen van een aantal Amerikaanse beleggingen in de Verenigde Staten, Mexico en Argentinië. Al met al viel het verlies voor de erfgenamen van Assueer Jacob van Nagell in de praktijk echter nogal mee. Slechts een klein deel van het vermogen dat hij had gestoken in effecten was vrijwel waardeloos geworden. Uitgaande van de aandelen waarvan de taxatiewaarde gedaald was tot onder de 50% ging het om de volgende buitenlandse beleggingen waarbij het opvallend is dat de Russische beleggingen tien jaar na de revolutie volgens de fiscus überhaupt nog enige waarde vertegenwoordigden (tabel 2.9).

Tabel 2.9 De omvang van het waardeverlies van de beleggingen van A.J. van Nagell die in 1930 getaxteerd werden op minder dan 50% van de nominale waarde

Naam	Nominale waarde in f.	Waarde geschat op %	Taxatie-waarde in f.	Waarde-verlies in f.
Compania Mercantil Argentina	4.000,00	2,5%	100,00	3.900,00
Wladikawkas Spoorweg	18.000,00	3,25%	585,00	17.415,00
Hongaars Boden Credit Instituut	1.000,00	1,25%	12,50	987,50
Hongaarse hypotheek bank	1.500,00	0,75%	11,25	1.488,75
Woronesk Spoorweg	1.500,00	2,75%	41,25	1.458,75
Internationale My. Occi- dent	1.000,00	0%	nihil	1.000,00
Internationale bemidde- lings- en handels My.	1.000,00	0%	nihil	1.000,00
Buitenlandse goudlening Verenigde Staten van Mexico	7.200,00	44%	3.168,00	4.032,00
Totaal	35.200,00		3.918,00	31.282,00

Bron: Memorie van aangifte voor het recht van successie betreffende de nalatenschap van den Hoogwelgeboren heer meester Assueer Jacob van Nagell van Amspen, overleden te Deventer den 20 april 1928. Bij raadpleging aanwezig in het depot van het Nationaal Archief in Apeldoorn.

Op het totale vermogen dat Van Nagell aan effecten bezat, namelijk ruim f. 400.000, was dit verlies van ruim f. 30.000 wel overkomelijk. Bovendien blijkt dat zijn verlies meer dan goedgeemaakt werd door de stijging van de waarde van zijn koloniale effecten. Die werden gemiddeld getaxteerd op 180%, terwijl sommige effecten taxatiewaarden bereikten van boven de 200 of zelfs 400%. De waarde van deze koloniale effecten lag meer dan f. 58.000 boven hun nominale waarde van ruim f. 65.000 waarmee de hiervoor berekende verliezen meer dan vergoed werden.

Rosendael

Andere grootgrondbezitters waren minder gelukkig. Veel groter bijvoorbeeld was het waardeverlies van de effecten van de in 1932 overleden Frederik Jacob Willem van Pallandt (1860-1932), eigenaar van het beroemde prachtige kasteel Rosendael bij Arnhem en verder onder andere kamerheer in bijzondere dienst van de koningin. De eigenaren van Rosendael

behoorden al generaties lang tot de absolute top van Nederlandse grootgrondbezitters. Hun uitgestrekte bezit werd tot 1932 als één geheel beheerd. Daarna viel het bezit in grote delen uiteen en de opbrengsten van het landgoed waren daarna niet meer voldoende om landgoed, park en huis in goede staat te houden.²¹² Van Pallandt bleef na de Eerste Wereldoorlog weliswaar multimiljonair, maar – wederom uitgaande van effecten die meer dan de helft van hun waarde hadden verloren – hij had in en na de Eerste Wereldoorlog circa f. 430.000 verpeeld.²¹³ Koloniale effecten compenseerden dit verlies niet. Hij bezat er maar weinig, en wat hij bezat was doorgaans ook in waarde gedaald. De gang van zaken bij Rosendael na zijn overlijden was mede daarom tamelijk dramatisch. Het laat zien dat de NSW niet altijd de meest geëigende oplossing was als families hoge successierechten moesten opbrengen. In 1932 was 2.162 hectare van het bezit bij Rosendael onder de Natuurschoonwet gebracht. Het gehele bezit van Van Pallandt, waartoe bijvoorbeeld ook de Imbosch (1.451 hectare; collectie NSW, 451, 470) en Planken Wambuis (2.007 hectare) en het landgoed Keppel tussen Doesburg en Doetinchem behoorden, was nog groter.²¹⁴ Zijn oudste zoon, Reinhard Jan Christiaan baron van Pallandt van Rosendael (1888-1938), richtte zich in september 1933 direct tot het Ministerie van Defensie. Hij bood toen Planken Wambuis te koop aan als militair oefenterrein voor de prijs van f. 450.000 (nu € 3,7 miljoen).²¹⁵ Het ging om terreinen in Otterloo die voor dat doel toch al kosteloos door Defensie konden worden gebruikt. Expliciet meldde Van Pallandt dat de verkoop nodig was om successierechten te betalen. Zijn brief was meer dan zakelijk. Het heeft meer weg van een noodkreet. Het bevat een beschrijving van het natuurschoon dat ‘door duizenden te voet en per rijwiel bezocht [wordt]en bij het natuurminnend publiek van Nederland bekend [is] om zijn fauna en flora, om zijn wildstand en om zijn idyllische plekjes’. Planken Wambuis is in 1934 inderdaad verkocht, zij het niet aan het Ministerie van Defensie maar aan de beleggingsmaatschappij Unitas NV te Rotterdam.²¹⁶ Sinds 1974 is het in bezit van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer.²¹⁷ De Imbosch was al in 1938 aangekocht door Natuurmonumenten en kwam in het jaar daarop onder de NSW. Ook De Planken Wambuis verwierf later de status van NSW-landgoed. Deze geschiedenis laat zien dat land dat werd afgestoten door grootgrondbezitters niet noodzakelijkerwijs verloren ging als natuurschoon. Van het landgoed Keppel kwam in 1939 na de dood van Reinhard overigens 130 hectare onder de NSW.

Rosendael en omgeving waren bij de verdeling van de erfenis in 1932 toegefallen aan de derde zoon, Willem Frederick Torck, baron van Pallandt (1892-1977). Het NSW-landgoed bij Rosendael zelf is in de jaren dertig van de twintigste eeuw fors geslonken: van zijn grootste omvang in 1936 van 2.245 hectare naar 812 in 1938 en daarna nog verder tot nog maar

²¹² Bierens de Haan, *Rosendael, Groen Hemeltjes op Aerd*, 238.

²¹³ Memorie van aangifte voor het recht van successie betreffende de nalatenschap van nu wijlen den Hoogwelgeboren heer Frederik Jacob Willem van Pallandt van Rosendael, overleden den 14 april 1932. Bij raadpleging in 2012 aanwezig in het depot van het Nationaal Archief in Apeldoorn.

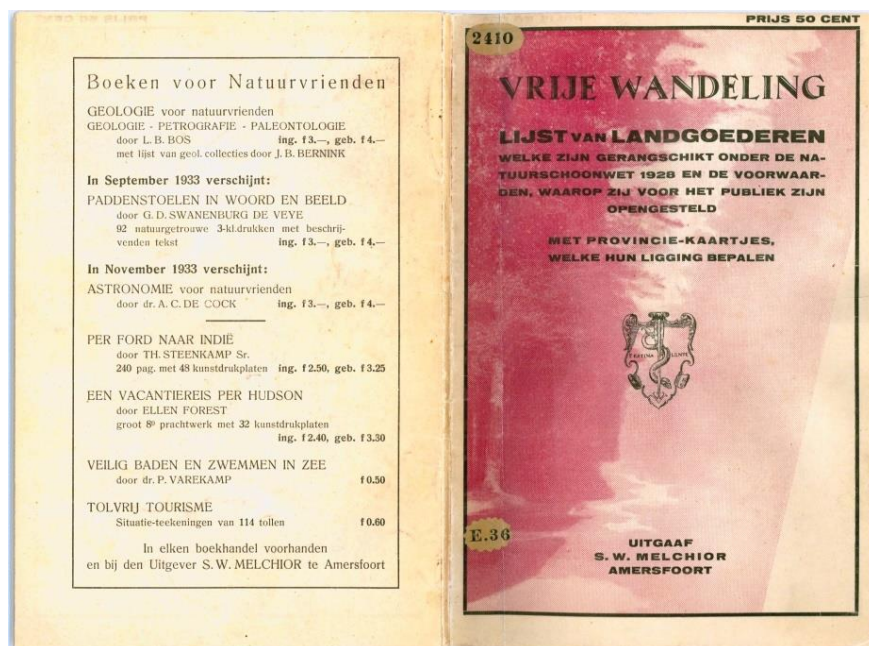
²¹⁴ Volgens de ANWB gids van 1946 had het landgoed een omvang van 76 hectare.

²¹⁵ Nationaal Archief, Archief Directie van de Landbouw; Domeinen Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische Zaken, 1863-1947. Toegang 2.11.03, inv.nr. 3. Brief dd 7-9 1933.

²¹⁶ Bierens de Haan, *Rosendael*, 238.

²¹⁷ Vereniging Natuurmonumenten, *Natuurvisie Planken Wambuis* (2008).

735 hectare in de jaren vijftig. Het kasteel Rosendael en zijn naaste omgeving kwamen in 1978 in bezit van de Stichting Het Geldersch Landschap. De grote tegenstelling tussen de lotgevallen van het bezit van de families Van Nagell van Ampsen en Van Pallandt van Rosendael maakt duidelijk dat het in zijn algemeenheid niet zo duidelijk te stellen is dat landgoedeigenaars gedupeerd waren door het 'debacle' van de val van de monarchieën in Oost-Europa tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. Die verliezen liepen daarvoor van familie tot familie te veel uiteen.

Drakestein

Het landgoed Drakestein maakt deel uit van het bosgebied bij De Vuursche ten zuiden van Baarn en ten oosten van de lijn Utrecht-Hilversum. Dit populaire wandelgebied rond het dorpje Lage Vuursche bestond in de woorden van een beschrijving begin jaren zestig van de vorige eeuw uit een mooie afwisseling van loof- en naaldhoutbossen (dat gold in het bijzonder voor Drakestein) die 'op fraaie wijze' worden onderbroken door bouw- en weiland, heide en stuifzand. In het noordelijke deel van het landgoed, ten westen van het park bij Soestdijk, bevinden zich de bij wandelaars geroemde Stulpse heide en een oligotroof, dat wil zeggen 'voedselarm', heideven; het laatst overgebleven heideven van de streek.²¹⁸ Drakestein

²¹⁸ 'Beschrijving van het bosgebied te Lage Vuursche in het bijzonder van het landgoed Drakestein'. Anoniem en ongedateerd schrijven, vermoedelijk opgesteld door Staatsbosbeheer aangezien vergelijkbare bewoordingen worden gebruikt in een beschrijving in het *Jaarverslag over 1964* (p.36) van Staatsbosbeheer in. De beschrijving is opgenomen in Nationaal Archief, Tweede Kamer der Staten Generaal (1849) 1945-1989 (1994) Toegang 2.02.28, inventarisnummer 2467. Onteigening in het belang van

ontstond uit de samenvoeging en daarna de verdeling langs andere grenzen van twee landgoederen: in 1860 werd de voormalige ridderhofstad Drakenburg gekocht door jhr. mr. Frederik Lodewijk Herbert Jan Bosch van Drakestein (1799-1866). Zijn gelijknamige kleinzoon (1871-1911) erfde in 1894 van zijn vader Drakestein. Hiermee kwamen Drakestein en Drakenburg in één hand.²¹⁹ In de jaren dertig van de twintigste eeuw werd dit bezit verdeeld tussen twee zoons. Het landgoed genaamd 'Drakestein en de Vuursche' (kortweg Drakestein) kwam in handen van jhr. Paulus Jan Bosch van Drakestein (1901-1955). Dit was het gedeelte rond het huidige kasteel Drakestein; het bekende uit de zeventiende eeuw stammende achthoekige huis in een slotgracht dat vroeg in de negentiende eeuw in bezit kwam van de familie Bosch waarvan de leden zich sindsdien Bosch van Drakestein noemden. Het andere deel, genaamd 'Groot Drakestein en Drakenburg', kwam in bezit van zijn broer, de diplomaat jhr. mr. Herbert Paulus Josephus Bosch van Drakestein (1903-1965).²²⁰ Grote delen van beide landgoederen kwamen in 1933 op advies van de Bosraad onder de Natuurschoonwet. Het NSW-landgoed Drakestein van Paulus Jan had een omvang van 473 hectare, van Groot Drakestein van Herbert Paulus Josephus werd 190 hectare onder de NSW gebracht. Beide landgoederen werden evenwel binnen korte tijd aan de NSW onttrokken. Dat gebeurde bij Groot Drakestein al in 1937. Herbert Bosch van Drakestein verkocht in 1938 in het kader van een werkverschaffingsproject zijn landgoed, groot 236 hectare, voor f. 210.000 aan Staatsbosbeheer. Deze koop was onderdeel van een groter project van Staatsbosbeheer dat vele honderden hectare bos en verscheidene landgoederen in de noordelijke Utrechtse heuvelrug omvatte, waaronder Groeneveld bij Baarn, Wallenburg in Zeist, De Hooge Vuursche bij Baarn en boscomplexen bij Austerlitz. De eigenaars van deze bossen beschikten naar eigen zeggen niet over voldoende middelen om ze goed te beheren en zagen het niet graag gebeuren dat het bos gekapt en de grond verkaveld zou worden. Het werkverschaffingsproject zou moeten zorgen voor groot onderhoud en voor het zodanig bewerken van de grond dat het eenzijdige dennenbos zich kon ontwikkelen naar een 'gemengd bestand', wat het natuurschoon in het gebied ten goede zou komen.²²¹

Het landgoed Drakestein van jhr. Paulus Jan Bosch van Drakestein bleef hier buiten. Zijn landgoed zou enige jaren later, in 1942, de status van NSW-landgoed ook verliezen maar nu vanwege verondersteld wanbeheer. Het landgoed werd beheerd door de firma Asch en Schaap en daarmee kwam Staatsbosbeheer geregeld in conflict. Drakestein is daarmee een goed voorbeeld van de beperkingen van de Natuurschoonwet. De korte NSW-geschiedenis

de natuurbescherming van o.a. percelen in de gemeenten Baar, De Bilt en Zeist en in of nabij de buurtschap Lage Vuursche 1960-1963.

²¹⁹ Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995), 172.

²²⁰ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Toegang 2.11.03, Doos 994a, dossiers nr. 227 en 242. In de bronnen is veel verwarring over de benaming Groot Drakestein. In sommige stukken wordt het juist Klein Drakestein genoemd, het is een verwarring die destijds al voor misverstanden zorgden waar met name de weduwe van jhr. P.J. Bosch van Drakestein zich erg over kon opwinden. Met het landgoed 'Groot Drakestein' is hier het landgoed bedoeld dat in bezit was van jhr. mr. H.P.J. Bosch van Drakestein. Met het landgoed Drakestein het landgoed van P.J. Bosch van Drakestein.

²²¹ Nationaal Archief, Landbouwkundig adviseur voor werkverschaffing en steunverlening. Toegang 2.11.114, brieven dd. 24-7 1937 en 11-1938.

van Drakestein bevestigde de veronderstelling van Henri Polak en anderen dat uiteindelijk de overheid met lege handen zou staan als een eigenaar van een NSW-landgoed zich niet veel aan de regels gelegen liet liggen. De staat kon dan niet meer doen dan de belastingvoordelen die de eigenaar genoot teniet doen door het bezit aan de Natuurschoonwet te onttrekken. Uiteindelijk was dan het opkopen van het landgoed, als het landgoed niet bij een stichting of natuurbeschermingsorganisatie kon worden ondergebracht, de enige reële optie om het natuurschoon te behouden. Maar zover was het in 1942 nog niet.

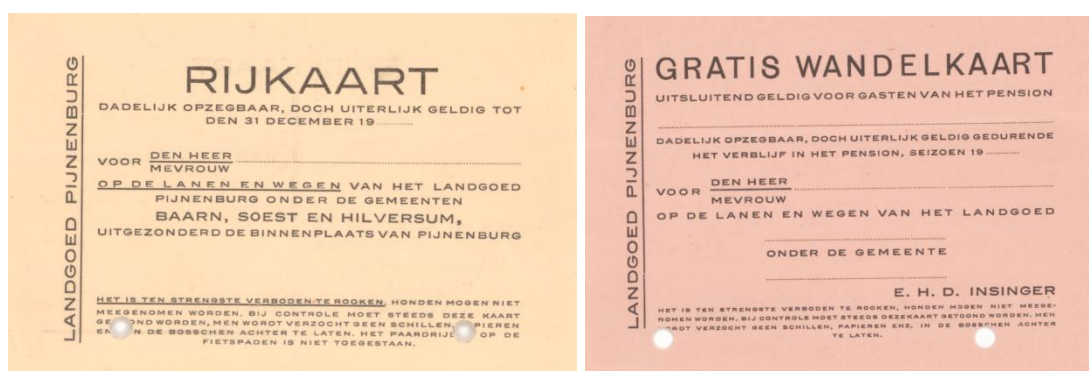

LAGE VUURSICHE, Omgeving Pluismeer
Omgeving van het Pluismeer bij Lage Vuursche. Ansichtkaart. Jaartal onbekend. (Collectie auteur)

Anderhalf jaar nadat Drakestein onder de NSW was gekomen, kwam Staatsbosbeheer in het geweer tegen het vellen van bomen zonder dat daar aangifte van was gedaan.²²² Driemaal werd daar bij Asch en Schaap tegen geprotesteerd. In 1936 speelde hetzelfde probleem. Een vergunning uit 1938 tot dunning van het bos en het vellen van zwaar hout was misbruikt door fraaie vliedenden te kappen en sterker in te grijpen dan was afgesproken. Een schikking die Staatsbosbeheer enkele malen overeengekomen was, namelijk overgaan tot herbebossing, werd tot tweemaal toe niet uitgevoerd. Staatsbosbeheer constateerde in 1941 dat op de Stulp-

²²² De lijst met klachten van Staatsbosbeheer is te vinden in een kort rapport gedateerd 24 oktober 1941. Het heeft betrekking op de jaren 1935 tot en met 1941. Het is opgesteld door W.G. van Nierop, houtvester van Staatsbosbeheer in de houtvesterij Utrecht. De titel luidt 'Landgoed Groot Drakestein. Lage Vuursche', maar bedoeld is Drakestein. Het rapport duikt op verschillende plaatsen op en is o.a. te vinden in Nationaal Archief, Tweede Kamer der Staten Generaal (1849) 1945-1989 (1994). Toegang 2.02.28, inventarisnummer 2467. Onteigening in het belang van de natuurbescherming van o.a. percelen in de gemeenten Baar, De Bilt en Zeist en in of nabij de buurtschap Lage Vuursche 1960-1963.

se heide illegaal (wederom) zeer zwaar hout werd gekapt. Staatsbosbeheer was te laat met ingrijpen zodat 'noodgedwongen 12 ha voor kaalslag moest worden vrijgegeven'. In de zomer van 1941 meldde Staatsbosbeheer de firma Asch en Schaap dat dit niet zonder gevolgen zou blijven. In oktober van dat jaar was de maat vol. Staatsbosbeheer meldde dat het landgoed slecht werd beheerd: 'het landgoed wordt meer en meer uitgesloopt', constateerde de houtvester van Staatsbosbeheer. De laatste misstap die hij constateerde was dat er zieke bomen zonder vergunning waren gekapt en tot brandhout waren verzaagd terwijl het nog geschikt was als mijnhout; geen geringe kwestie in oorlogstijd. Hij had de heer Bosch van Drakestein gebeld, maar die was 'onhebbelijk' en vroeg 'wat dat nu allemaal te betekenen had en of hij onder curatele stond'.

Wandelkaarten voor bezoekers en passanten van het landgoed Pijnenburg bij Soest. (Nationaal Archief, Archief Directie van de landbouw van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Landbouw. Toegang 2.11.03 Doos: Landgoederen algemeen 997, dossier 37)

De eigenaar 'trekt zich van niemand iets aan en stoort zich aan geen enkele maatregel'. De 'welwillendheid' van Staatsbosbeheer had geen enkel effect gehad. Het was dan ook weinig verrassend dat het deel van het landgoed dat onder de Natuurschoonwet was gebracht, daaraan in 1942 werd onttrokken. Het besluit daartoe werd gesteund door jhr. W.H. De Beaufort van de Bosraad en door de Natuurbeschermingsraad. De eigenaar kreeg te horen dat in beroep gaan tegen het besluit een landgoed aan de NSW te onttrekken niet mogelijk was. Het landgoed bleef daarna voor houders van een toegangsbewijs overigens wel toegankelijk. Het drama rond het natuurschoon op Drakestein was daarmee echter nog niet ten einde. Enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog, in 1947, diende jhr. Paulus Bosch van Drakestein namelijk opnieuw een verzoek in om zijn landgoed, groot 500 hectare, onder de NSW te brengen.²²³ Hij vond geen welwillend oor voor zijn verzoek. Niet alleen had hij zijn landgoed verwaarloosd, hij had in de oorlog tientallen hectare bos deels zonder vergunning geveld en later nog een 'omvangrijke dunning uitgevoerd', wederom zonder vergunning. Dat het land-

²²³ Nationaal archief Inventaris van het archief van de Afdeling Oudheidkunde en Natuurbescherming en taakvoorgangers, (1910) 1923-1965) 1981 van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Toegang 2.14.73, inventaris nummer 4029.

goed niet onder de NSW kwam te vallen, en de eigenaar dus niet in aanmerking kwam voor vermindering van successierechten en andere belastingen, had ernstige consequenties. Begin jaren vijftig werd het kasteel Drakestein opgeknapt maar kort daarop overleed in 1955 Paulus Bosch van Drakestein.

Wandelkaarten voor bezoekers en passanten van het landgoed Pijnenburg bij Soest.

Het bezit werd verdeeld onder zijn twee kinderen: jhr. Frederik Lodewijk en jvr. Diana Bosch van Drakestein met de verplichting voor hun Spaanse moeder te zorgen.²²⁴ De erfgenamen moesten een fors bedrag aan successierechten betalen. Het zou om meer dan f. 100.000 gaan. Om het landgoed rendabel te houden of te krijgen wilde Frederik Lodewijk motorcrosses organiseren, kampeerterreinen aanleggen, de zondagsluiting van zijn winkels in Lage Vuursche opheffen en zwaar geboomte kappen. Zijn zuster wilde een cementfabriek toestemming geven het Pluismeer te ontzanden. De jonkheer was zeer uitgesproken over het motief achter zijn handelwijze: ‘van natuurschoon alleen kan ik niet leven’, zei hij in de *Haagse Post* in 1958.²²⁵

Het landgoed viel dan niet onder de Natuurschoonwet, maar met name de gemeente Baarn wilde het er niet bij laten zitten dat er rond Drakestein allerlei zaken plaatsvonden die het natuurschoon niet ten goede kwamen en ging dwarsliggen: er werd bezwaar gemaakt tegen de motorcross, van kamperen kon geen sprake zijn en Baarn wilde een kapverbod. De jonkheer van zijn kant dulde deze inmenging niet. Als de gemeente het hem onmogelijk maakte aan zijn landgoed goed geld te verdienen, zag hij niet in waarom hij zijn landgoed voor het publiek open zou stellen en hij besloot in 1958 dan ook het publiek de toegang tot zijn bezit te ontzeggen. Hij koketteerde daarbij met zijn adellijke status en zei over de burgemeester van Baarn, Frans van Beeck Calkoen: ‘vroeger zou ik hem de handschoen hebben toegeworpen- ik heb nu publiciteit gegeven aan mijn besluit mijn landgoed af te sluiten voor het publiek’.²²⁶ Het werd een echte rel toen ook de Spaanse douairière zich in het conflict mengde. Zij nam het op voor haar kinderen, was er bij toen de gemeente Baarn ‘in het veld’ het kappen van bomen wilde voorkomen, schreef geïrriteerde brieven in het Frans naar de burgemeester en raadsleden van Baarn en liet zelfs op een toegangsweg naar het landgoed overdwars een greppel graven en die afzetten met prikkeldraad om het publiek te weren. Bij

²²⁴ Volutit jhr. Frederik Lodewijk Maria de la Conception Bosch van Drakestein (1930-2008) en Maria Theresia Carmen Diana Catharina Bosch van Drakestein (*1932).

²²⁵ *Haagse Post* 6 december 1958.

²²⁶ *Algemeen Dagblad* 7 april 1959.

dat laatste beriep zij zich (ten onrechte) op tolrechten uit 1853. Het kwam haar op een maand voorwaardelijk en een boete van *f.* 1.000 te staan.²²⁷ Om zijn financiële problemen te verlichten besloot Frederik in 1959 vervolgens om het huis Drakestein met daarbij 20 hectare te verkopen aan Prinses Beatrix.²²⁸ De douairière trok zich vervolgens noodgedwongen terug in hotel Trier te Soestdijk. Er bleven nog altijd een kleine 500 hectare van het landgoed over en de conflicten met de overheid waren niet voorbij.

Het beheer van Drakestein was voor de staat een dusdanige steen des aanstoets dat de staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in 1963 een wetsvoorstel indiende om over te gaan tot onteigening.²²⁹ De onteigening had betrekking op 139 hectare rond kasteel Drakestein en 208 hectare bij de Stulpse heide. De Memorie van Toelichting meldt dat de eigenaars bosstrooisel verkochten, (nog steeds) illegaal bomen kapt en niet voldeden aan de eis tot herbeplanting. Het plan tot het oprichten van de cementfabriek werd ook gememo-reerd.²³⁰ Van onteigening is het echter niet gekomen. De vaste Kamercommissie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was aanvankelijk over de zaak verdeeld. Onteigening vond men een wel erg zwaar middel. Van belang daarbij was een advies van de Vereniging van Boseigenaren. Die meende niet alleen dat het Ministerie niet heel sterk stond omdat het met het wanbeheer wel mee viel, maar vooral dat als een recreatierrein onteigend zou kunnen worden, eigenaren zich wel tweemaal zouden bedenken alvorens hun landgoed open te stellen voor het publiek. Drakestein zou met andere woorden een gevaarlijk precedent scheppen.

Na een bezoek aan het landgoed van Kamerleden in november 1963 oordeelde de commissie negatief.²³¹ Curieus genoeg is de onteigeningswet daarna jarenlang blijven liggen. Deze werd pas in 1971 ingetrokken.²³² De zaak zelf was in de tussentijd in der minne geschikt waarbij een belangrijk deel van het natuurschoon kon worden gered.²³³ Zonder dat daar ruchtbaarheid aan werd gegeven werd in 1964 een gebied bij de Stulpse heide, groot 101 hectare, waaronder ook het Pluismeer, en in 1967 een deel rond kasteel Drakestein, groot 105 hectare, verworven door Staatsbosbeheer, waarmee de boswachterij De Vuursche een omvang kreeg van in totaal 722 hectare.²³⁴ Het voorbeeld van Drakestein maakt duidelijk dat de wet geen soelaas bood tegenover een eigenaar die op alle mogelijke manieren zijn landgoed wilde exploiteren en de regels van de NSW negeerde en dat onteigenen de enige manier was het natuurschoon veilig te stellen. De NSW functioneert dus alleen bij de gratie van eigenaars van landgoederen en buitenplaatsen die het in stand houden van het natuurschoon

²²⁷ NRC 25 oktober 1959. Het krantenknipsel is te vinden in Nationaal Archief Inventaris van het archief van de Afdeling Oudheidkunde en Natuurbescherming en taakvoorgangers, (1910) 1923-1965) 1981 van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Toegang 2.14.73, inventaris nummer 4029.

²²⁸ *Nieuwe Leidsche Courant* 6 juni 1959. De verkoopprijs bedroeg *f.* 300.000. *Leeuwarder Courant* 3 mei 1963.

²²⁹ Handelingen der Staten Generaal, Zitting 1962-1963, 7180 Nr. 2. *Ontwerp van wet. Onteigening in het belang der natuurbescherming van percelen, erfliedenstbaarheden en andere zakelijke rechten in de gemeenten Baar, De Bilt en Zeist of nabij de buurschap De Lage Vuursche*. Nr. 3 Memorie van Toelichting, nr. 4 Voorlopig verslag.

²³⁰ Zie hiervoor ook *Het Vrije Volk* van 16 juni 1960.

²³¹ *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 november 1971.

²³² Handelingen der Staten Generaal, zitting 1971-1972, 7180.

²³³ *Nieuwsblad van het Noorden*, 10 november 1971.

²³⁴ Staatsbosbeheer, *Informatie betreffende boswachterij 'De Vuursche'*, 11. Zie ook Staatsbosbeheer *Jaarverslag 1964*, 36 en Staatsbosbeheer, *Jaarverslag 1967*, 46.

ter harte gaat. De uitspraak van Klaus-Dieter Hupke dat privé-eigendom en natuurbescherming elkaar uitsluiten, lijkt terecht als we naar de ontwikkelingen bij Drakestein kijken. Maar in de geschiedenis van de NSW was die ongelukkige gang van zaken eerder uitzondering dan regel. Hupke's uitspraak verdient een toetsing die zich niet beperkt tot één voorbeeld. In de geschiedenis van de NSW waren wel meer NSW-terreinen die aan de wet werden onttrokken, maar dan zonder dat het tot een dramatisch conflict kwam.

2.10 Spijtoptanten

Uit de bespreking van de Natuurschoonwet in het parlement was gebleken dat bij sommige Kamerleden, met name Van Braambeek, scepsis bestond over het vrijwillige karakter van de wet. Zou het niet zo zijn dat vele eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen na verloop van tijd de wet toch als een blok aan het been zouden ervaren en hun bezit, ondanks bijvoorbeeld naheffingen van successierechten, alsnog van de hand zouden doen? Zolang het ging om gehele landgoederen viel dat nogal mee, leerde de praktijk. In de periode 1930-1940 waren er honderden nieuwe opgaven van landgoederen en buitenplaatsen die onder bescherming van de wet waren gekomen. Het aantal (nieuwe) opgaven bedroeg 524 en in diezelfde periode was het maar 34 maal voorgevallen dat een landgoed zijn status van NSW-landgoed verloor, dat is 6,5%. Het ging in totaal om een oppervlakte van bijna 4.000 hectare, dat is 6% van de oppervlakte van de nieuwe opgaven. Het grootste landgoed dat in die jaren die status verloor, was Junne in Overijssel, van M.R. baron Bentinck tot Buckhorst, met een oppervlakte van bijna 850 hectare. Dat statusverlies gebeurde in 1940. In de daarop volgende oorlogsjaren tot en met 1946 waren er 89 nieuwe opgaven en waren er acht NSW-landgoederen aan de wet onttrokken, dat is 9%. Het meest tragische geval was wellicht Ruitenhoven bij Maartensdijk, vanwege 'vellingen' in de Tweede Wereldoorlog, zoals het persbericht meldde.²³⁵ In de eerste twee decennia van het bestaan van de NSW werd het aantal spijtoptanten dus ver overtroffen door nieuwe aanmeldingen. In de volgende tien jaar tot en met 1957 was het aantal onttrekkingen wel substantieel, namelijk 57, maar op een totaal van rond de 750 NSW-landgoederen onder de NSW was dat nog altijd niet verontrustend.

Een ander, niet voorzien, maar eveneens belangrijk probleem was dat van de tussentijdse wijzigingen. Een gedeeltelijke onttrekking kon een fors gat slaan in een NSW-landgoed. De afsplitsing van 400 hectare van het landgoed Amerongen van G.J.G.Ch. graaf van Aldenburg Bentinck (collectie NSW, 488) voor de bouw van woningen in 1935 is hier een voorbeeld van. De Bosraad vreesde 'dat die bouwerij in alle opzichten het product zou worden dat de gruwelkamer niet zou ontsieren'.²³⁶ In 1936 is door de eigenaar het NSW-gedeelte van Amerongen ingekrompen met maar liefst 1.400 hectare: van 1.905 naar 482 hectare. Maar het gehele landgoed bij Amerongen telde in 1946 bijvoorbeeld volgens de reisgids van de ANWB nog altijd 700 ha, dat is 300 hectare meer dan onder de NSW viel. In de periode 1930-1940

²³⁵ Hier en daar blijkt de nadelige invloed van de Tweede Wereldoorlog op de landgoederen. Zo werd in het landgoed Grootte Meer in Noord-Brabant in de periode 1943-1945 gesloten wegens 'oorlogshandelingen en daarna ten gevolge van mijnengevaar'. Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr. 528.

²³⁶ Nationaal archief, Archief van jhr. mr. C.J.M. Ruijs de Beerenbrouck. Toegang 2.21.244, inv.nr.45. Notulen Boschraad 18-12-1935.

verminderde de oppervlakte van land onder de NSW door honderden kleine en een paar forse wijzigingen met nog eens een 6.680 hectare. Dergelijke aderlatingen ten spijt zijn zelfs deze tussentijdse onttrekkingen teniet gedaan door de stevige aanwas van nieuwe NSW-landgoederen. Deze tussentijdse veranderingen illustreren evenwel dat zo op het oog het bezit onder de NSW in zijn totaliteit toenam en later stabiliseerde, maar ook dat achter die getallen een dynamische ontwikkeling schuilgaat die vanuit het standpunt van de *natuurbescherming* minder gunstig is, ook al kon er dan steeds meer gewandeld worden. Bij de honderdduizend hectare van 1990 gaat het niet om niet dezelfde honderdduizend hectare die in 1950 onder de NSW vielen. Het is ondoenlijk om de lotgevallen van al die onttrokken percelen na te gaan. Al die tussentijdse wijzigingen onthullen toch een zwakte in de wet: het voortbestaan van het door de NSW beschermde bezit was op de lange termijn niet zeker. De sceptici in het parlement hebben wat dat betreft toch wel gelijk gekregen. Op de lange termijn kon het beschermen van natuurschoon niet zonder landgoed-NV's, stichtingen en verenigingen zoals Natuurmonumenten. Deze organisaties waren echter in het Interbellum nog geen sterke spelers. Ledenaantallen en financiële middelen waren veel beperkter dan nu. Geen wonder dat juist een organisatie als Natuurmonumenten zich sterk maakte voor de Natuurschoonwet. Het maakte de bescherming van natuurschoon mogelijk op een schaal waar de Vereniging zelf bij lange na nog niet toe in staat was. Bescherming van natuurschoon in particulier bezit was dus door toepassing van de NSW toch ten minste tijdelijk een goede oplossing gebleken.

2.11 De controle

In oktober 1940, toen inmiddels ruim 500 landgoederen onder de NSW vielen, is vanuit het Ministerie van Financiën een tamelijk uitvoerig schrijven uitgegaan van het waarnemend hoofd van het Ministerie naar de directeurs van de belastingdienst in het land.²³⁷ Er was enige zorg te bespeuren dat de controle op de naleving van de bepalingen van de Natuurschoonwet weinig consistentie vertoonde. De controle dreigde te globaal te worden, te onregelmatig en weinig systematisch, waarbij tijdgebrek zeker een rol speelde. Het was ook lastig. Er waren belastingressorts waar maar weinig landgoederen lagen, of slechts kleine NSW-landgoederen, terwijl het elders ging om bijzonder grote complexen. Aanleiding om de controle te verbeteren waren houtvellingen in het belastingressort Almelo die in strijd waren met de NSW. In Almelo, waar toen zestien NSW-landgoederen lagen met een gezamenlijke oppervlakte van 5.000 hectare, bleek dat de naleving van de NSW nog nimmer tegen het licht was gehouden.²³⁸ Ten einde lijn te brengen in het toezicht op de werking van de NSW moest om te beginnen jaarlijks half oktober verslag worden uitgebracht. In zo'n verslag moest worden vermeld volgens welk rooster welke NSW-landgoederen wanneer waren gecontroleerd, door wie en hoe. Bij het doorlezen van de richtlijnen valt op dat er uiteindelijk wel enige systematiek ontstond, maar dat de situatie per inspectie aanmerkelijk verschilde: 'het geven van voor alle kantoren gelijkelijk geldende voorschriften is niet mogelijk', het ging om alge-

²³⁷ Nationaal Archief, Centrale organisatie van Staatsbosbeheer 1945-1989. Archiefbloknummer 5144, inv.nr. 6380.

²³⁸ Nationaal Archief, Algemene Index Ministerie van Financiën inv.nr. 2148. Brief betreffende Toezicht op de naleving der Natuurschoonwet 1928, 12 april 1940.

mene richtlijnen. De kadasters waren een belangrijke steunpilaar, maar hadden ook veel beperkingen omdat, zeker bij grote NSW-landgoederen, het werk al snel onoverzichtelijk werd. Onderzoek ter plaatse was het motto, maar ook dat had z'n beperkingen. Zo was het bij grote NSW-landgoederen natuurlijk geen doen om alle percelen te bekijken, maar konden inspecties alleen globaal leiden tot een beoordeling of de wet werd nageleefd. Inspecteurs moesten ook afgaan op hun eigen 'plaatselijke bekendheid' of hun informatie betrekken bij mensen, in het bijzonder de belastingambtenaren, die de streek goed kenden. Krantenberichten moesten worden nagezocht op houtvellingen. Verkoopingen van grond moesten zéker worden bijgehouden, wat dat betreft waren de kadasters uiteraard onmisbaar. Als hulpmiddel konden de chromo-topografische kaarten op de schaal van 1: 25.000 worden gebruikt. Hierop zouden aan de hand van de gegevens in het kadaster de grenslijnen op de kaarten worden getrokken zodat de inspectie beschikte over een middel om snel een globaal overzicht ter plaatse te hebben. Op die kaarten kon men dan door arcering of op andere wijzen de veranderingen 'omtrent den cultuurtoestand e.d.' aanbrengen.

De NSW-kaarten uit de jaren vijftig vonden dus hun oorsprong in de gevoelde noodzaak bij het Ministerie van Financiën inzicht te krijgen in het naleven van de wet. Of de controle nu in het decennium daarvoor daadwerkelijk te wensen overliet, valt trouwens te betwijfelen. De richtlijnen waren uitgegaan 'Aangezien, naar in een bepaald geval reeds is gebleken, het gemis aan voldoende toezicht kan leiden tot groote fiscaale nadelen'. Die 'fiscale nadelen' lijken evenwel niet het gevolg te zijn van fraude. Financiën bepleitte vooral waakzaamheid. De lijsten met wijzigingen die het Ministerie van Landbouw in de jaren dertig van de vorige eeuw jaarlijks opstelde, waren zéér gedetailleerd. Jaarlijks waren gemiddeld vele tientallen wijzigingen te melden en die zijn altijd op de centiare nauwkeurig genoteerd. Daarbij ging het niet alleen om percelen die waren verkocht of om andere redenen aan het natuurschoon waren onttrokken, maar vaak ook om correcties, omschreven als hermetingen, het herstel van fouten, vergissingen, telfouten, herstel van onnauwkeurigheden en herstel van een abus. Bij die honderden wijzigingen was er maar circa dertig maal sprake van een 'onjuiste' of 'foutieve opgave', soms ook ten nadele van de aanvrager.

Wie de fout had gemaakt is dan ook nog onduidelijk, laat staan of er sprake is geweest van moedwillige misleiding. De uitvoering van de Natuurschoonwet ademt in het decennium voor de Tweede Wereldoorlog vooral een sfeer van nauwgezetheid en ook tijdens de Tweede Wereldoorlog ging het vermelden van grote en kleine wijzigingen gewoon door.

2.12 Budgettaire gevolgen voor de staat

Vanaf 1930 verscheen jaarlijks een verslag van het Ministerie van Financiën over de waardebepalingen van de NSW-landgoederen in de memories van aangifte, zodat voor wat betreft dit meest gevoelige punt in de discussie over het teloorgaan van landgoederen en buitenplaatsen belangwekkende informatie bestaat. Op basis daarvan is in 1950 door de Stichting voor de Landbouw een schatting gemaakt van de inkomstenderving die het gevolg was van de verlaging van de aanslagen in de successiebelasting. De bestemmingswaarde bedroeg gemiddeld 60% van de verkoopwaarde. Absoluut bedroeg het verschil tussen de verkoopwaarden (ruim *f.* 40 miljoen) en de bestemmingswaarden (ruim *f.* 24 miljoen) van alle vererfde of geschon-

ken NSW-landgoederen f. 16 miljoen.²³⁹ Over een periode van twintig jaar (1928-1948) kwam dat neer op een verschil van f. 800.000 per jaar. De stichting stelde dat gemiddeld 20% van de waarde van een vererfd landgoed aan successierechten moest worden betaald. De staat was dus jaarlijks 20% van f. 800.000 (circa f. 160.000) aan successierechten misgelopen door de komst van de Natuurschoonwet. Dat is een schijntje wanneer men beseft dat de successierechten in het gehele land jaarlijks in totaal enige tientallen miljoenen guldens opbrachten.²⁴⁰

Wanneer we dit waardeverschil van 60% op basis van de gegevens uit de memories van successie als uitgangspunt nemen, kan ook iets gezegd worden over de inkomstenderving van de Staat voor wat betreft de vermogensbelasting. Stel dat alle landgoederen en buitenplaatsen in Nederland onder NSW vielen. In dat geval zou de inkomstenderving in plaats van f. 144.000 à f. 154.000 (zie par. 1.7) 60% daarvan hebben opgeleverd. Dat komt neer op een bedrag tussen de f. 86.000 à f. 92.500, oftewel een inkomstenderving van circa f. 60.000. Als alle landgoederen en buitenplaatsen in Nederland ook nog waren opengesteld voor het publiek, en dus nog minder vermogensbelasting zouden moeten betalen, dan loopt de inkomstenderving op tot f. 100.000. Dat is echt een maximum, want zoals gezegd deden lang niet alle eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen een beroep op de wet. Aangezien de totale opbrengst van de vermogensbelasting in het midden van de jaren twintig jaarlijks ruim f. 12 miljoen bedroeg²⁴¹, kunnen we opnieuw constateren dat de NSW voor de Staat bepaald geen aderlating betekend kan hebben. Dus het is niet verbazingwekkend dat Financiën in de jaren vijftig constateerde dat met de NSW 'geen grote fiscale belangen gemoeid waren'.²⁴²

2.13 Het publiek

Van meet af aan was de Natuurschoonwet gericht op het behoud van het natuurschoon ten behoeve van het publiek. Het feit dat eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen begin jaren twintig er toe neigden hun bezit af te sluiten voor wandelaars (zie par. 1.1 De aanloop) was een belangrijke stimulans voor de totstandkoming van de wet. De gegevens over de openstelling van de NSW-landgoederen geven inzicht in de vraag of de wet ook in dat opzicht een succes was. Om te beginnen was het duidelijk dat de toeristische sector gretig toehapte. De ANWB publiceerde in 1932 een *Lijst van landgoederen, bijzondere terreinen enz. waarvoor toegangskaarten verkrijgbaar zijn*.²⁴³ Een ander mooi voorbeeld van een vroege lijst was de gids *Vrije Wandeling* die, anders dan de gids van de ANWB, exclusief gericht was op de NSW-landgoederen. De gids kwam uit in 1933 en bevatte de globale gegevens over de landgoederen die onder de wet vielen. De tekst ging vergezeld van tamelijk grove kaartjes van alle provincies in Nederland waarop zeer globaal met de hand de plek was ingetekend waar de NSW-landgoederen lagen.

²³⁹ Nationaal Archief, Algemene Index Ministerie van Financiën, inv.nr. 2153.

²⁴⁰ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Jaarcijfers voor Nederland 1930-1946*.

²⁴¹ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Jaarcijfers voor Nederland 1924-1925*, 330 en 1925-1926, 307.

²⁴² Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en taakvoorgangers van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (1910) 1940-1965 (1966) (AAON), inv.nr. 3243, opmerking in een notitie van het Ministerie van Financiën in het kader van een discussie over de wenselijkheid van het wijzigingen van de NSW, 6 november 1951.

²⁴³ Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr. 2120.

Uitvoeriger waren de ANWB-gidsen met de titel *Landgoederen en wandelreinen* die vanaf 1934 regelmatig werden uitgegeven. Deze gidsen bevatten allerlei details: de naam van de eigenaar, de oppervlakte, het karakter van het landgoed, dikwijls de ligging op topografische kaarten en de openstelling voor het publiek. Vermeld is of ANWB-leden die over een wandelkaart beschikten of leden van natuurbeschermingsorganisaties hier korting konden krijgen op toegangsbewijzen. Een typische beschrijving van enkele landgoederen in Maarsbergen zag er als volgt uit:²⁴⁴

Maarsbergen (U.)

V r i j t o e g a n k e l i j k

Anderstein (216 ha). *eig*: H.A. van Beuningen; *lg*: ten w. van de weg Woudenberg-Leersum en ten n. van de spoorweg; *bijz.*: overwegend weiland afgewisseld door enig bos. Voor kamperen is beperkte gelegenheid. Melden bij de jachttopziener, de heer G. v.d. Lee, van Beuningenlaan te Maarsbergen.

N i e t t o e g a n k e l i j k

† **Maarsbergen** (850 ha). *eig*: Douair. jhr. J.W. Godin de Beaufort; *lg*: +/-3 km ten z.o. van Maarn; *ing*: bij palen Leersumse-, Maarnse- en Doornseweg; *bijz.*: overwegend naalddhout; ook beuken en eiken.

Bij het teken † meldde de gids op pag. 8: 'Van het met dit teken aangegeven landgoed komt van het kasteel, de havezathe, borg of stins enz., een uitvoeriger beschrijving voor in de Bondsuitgave: Kastelen in Nederland'.

Beide landgoederen vielen destijds onder de Natuurschoonwet maar waren dus niet allebei toegankelijk. Het kwam dikwijls voor dat bezoekers een toegangsbewijs moesten aanschaffen, van de ANWB of van Natuurmonumenten, of dat men toegangskarten moest kopen. De ANWB-wandelgids van 1946 meldt bij 352 van de 725 particuliere landgoederen in de gids (dat waren niet allemaal per se NSW-landgoederen) dat er betaald moest worden; vrij toegankelijk waren er maar 151. De prijzen voor dergelijke kaarten lagen bij de meeste particuliere landgoederen in de orde van grootte van 25 cent voor een jaarkaart en een dubbeltje voor een dagkaart. Bij het landgoed Pijnenburg bestonden diverse variaties op dit soort toegangsbewijzen. Ruiters, wandelaars en arbeiders die op weg naar hun werk of naar huis het landgoed doorkruisten, hadden allemaal een eigen type kaart. Voor pensionisten waren de wandelkaarten gratis. Net als jaarkaarten waren de gezinskaarten relatief goedkoop. Het ging ook voor die tijd om tamelijk symbolische bedragen. Omgerekend komt 25 cent uit circa 1950 op nog geen euro in het jaar 2008.²⁴⁵ Het doel noch het effect van de regeling was dat de kas van de landgoedeigenaar werd gespekt, daarvoor waren het bedrag en het aantal bezoekers te gering. Het ging er meer om dat de eigenaar er zicht op had wie zich allemaal op zijn terrein waagden. De kaarten waren normaal gesproken in de directe omgeving te krijgen: bij de jachttopziener, zoals op Anderstein, bij de rentmeester, de bosopziener, het naastgelegen hotel

²⁴⁴ *Landgoederen en wandelreinen*, 101.

²⁴⁵ <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>.

en de plaatselijke VVV. Er waren allerlei bepalingen denkbaar. Met een wandelbewijs van de ANWB kon een bezoeker bijvoorbeeld de sleutel van het hek van het landgoed De Mythstee in Nunspeet (collectie NSW, 354) ophalen aan de overkant van de straat. In sommige gevallen was het een moeizame procedure. Voor de toegang tot het landgoed Duin en Kruidberg (collectie NSW, 327, 328) moesten wandelaars eerst bij de jachtopziener of 'het hotel' een aanvraagformulier opvragen en opsturen naar of afgeven bij de rentmeester op de Herengracht in Amsterdam. Daarbij moesten zij het geld storten op de girorekening van de administrateur. Staatsbosbeheer vond overigens dat de in 1951 opgerichte *Stichting Het Nationale Park De Kennemerduinen* niet was opengesteld in de zin van de NSW omdat de toegangsprijzen te hoog waren.²⁴⁶

De omvang van de nadelen die eigenaren ondervonden van het openstellen van hun NSW-landgoed zijn moeilijk te peilen. In de dossiers van de verschillende landgoederen zijn sterke staaltjes te lezen over baldadigheid die er soms toe konden leiden dat eigenaren het NSW-landgoed toch maar tot verboden gebied verklaarden. Het door de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen gevoelde standsverschil met de bezoekers is daarbij soms wel erg fraai verwoord. Neem nu mr. A. C. van Daalen, de eigenaar van het NSW-landgoed Hullenberg in Bennekom (collectie NSW, 489) met zijn klachten over:

‘ongewenscht bezoek van rustverstoorders, de overstroming van zoogenaamde dagjesmensen en opgeschooten jongens, die tegenwoordig tegen geen uitgaven meer opzien en met geld gooien, waartoe de plotseling en steeds meer verhoogde loonen dan alle gelegenheid geven, daar sparen nu eenmaal bij die soort mensen een schande is’.²⁴⁷

Die jongens trokken op de zondagen ‘met troepen’ naar het landgoed alwaar zij ‘het de mensen, vooral jonge meisjes, waaronder ook mijn dochters, lastig maakten’.

De Bosraad zelf adviseerde in 1933 bij het landgoed De Haar omdat het dicht bij de stad (Utrecht) lag, te zorgen voor ‘bijzondere maatregelen voor bewaking’.²⁴⁸ Maar niet alleen bij de grote steden speelden dergelijke problemen. De weduwe Hendrika Lodewijka ter Meulen op het landgoed Klarenbeek bij Doornspijk op de Veluwe (collectie NSW, 336) meldde dat ‘de bevolking van Doornspijk alles behalve eerbied heeft voor andermans eigendommen waar tuinhuisen van obscene teekeningen en proza en boomen van initialen, harten e.d. werden voorzien’. Bij het NSW-landgoed Smaalbraak in de Achterhoek (collectie NSW, 475), ten noorden van Winterswijk, was bij de toegangsbepalingen expliciet vermeld dat het verboden was vuurwapens mee te nemen, vermoedelijk een waarschuwing tegen illegale jacht. De Bosraad ten slotte sprak bij het opstellen van een advies over de openstelling van Staelduyn bij 's-Gravenzande (collectie NSW, 479) over de nadelen van ‘de dichte bevolking en het gehalte

²⁴⁶ Nationaal Archief, Archief Ministerie van OCW afd. Oudheidkunde en Natuurbescherming en taakvoorgangers (1910) 1940-1965 (1966), inv.nr. 4080, 1951.

²⁴⁷ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941, Toegang 2.11.03 inv.nrs. 1002, dossier 123.

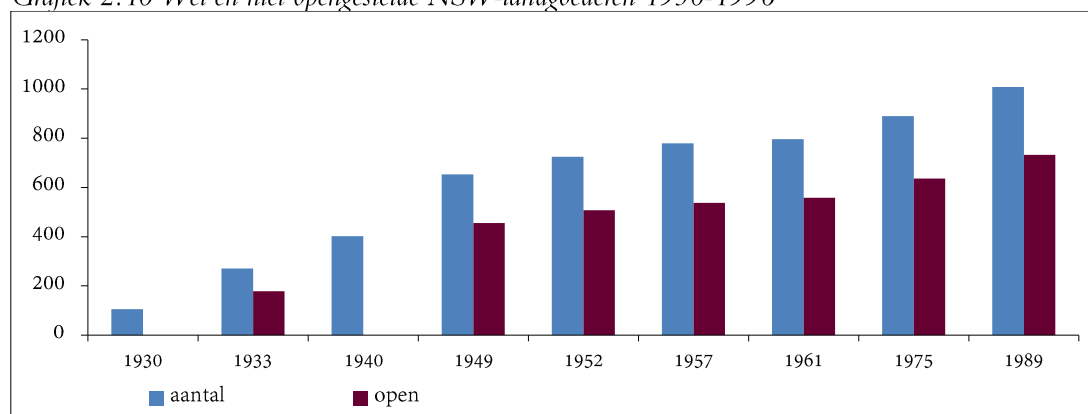
²⁴⁸ Nationaal Archief, Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941, Toegang 2.11.03 inv.nrs. 1010, dossier nr. 276.

van het publiek'.²⁴⁹

Inzicht hoe overlast, al dan niet effectief, bestreden werd, geeft een brief uit 1935 van W.E. van Dam van Isselt, eigenaar van Groot Moolenbeek (collectie NSW, 662) in de gemeenten Bergen op Zoom en Woensdrecht.²⁵⁰ Hij werd geplaagd door 'grove baldadigheid (zelfs tot boschbrand toe), gedurige stroperij, roof van hout enz'. Op advies van de directeur van Staatsbosbeheer is toen besloten wandelkaarten uit te geven aan belangstellenden 'met uitzondering evenwel van niet te goeder naam en faam bekend staande personen'.

In hoeverre voor- en nadelen van openstelling voor de eigenaren tegen elkaar opwogen, kan goed in beeld worden gebracht met behulp van statistische gegevens. Voor de Tweede Wereldoorlog was ruim tweederde van de NSW-landgoederen opengesteld, zij het onder verschillende voorwaarden. Na 1960 *steeg* dit aandeel geleidelijk en bedroeg in 1996 bijna driekwart. Die langzame, geleidelijke stijging van het aandeel van de opengestelde NSW-landgoederen stemt niet pessimistisch, zeker niet als men bedenkt dat ondertussen het aantal landgoederen onder de NSW op lange termijn bezien eveneens bleef stijgen (grafiek 2.10). De stijging van dat aandeel was niet alleen de verdienste van de NSW. Vanaf 1966 konden particulieren subsidie verkrijgen voor het onderhoud van hun bossen (de zogenaamde bosbijdrage, zie hierna) mits zij hun bos openstelden voor het wandelende publiek.

Grafiek 2.10 Wel en niet opengestelde NSW-landgoederen 1930-1996

Bronnen: zie ook grafiek 2.2; 1933: *Vrije Wandeling. Lijst van landgoederen welke zijn gerangschikt onder de natuurschoonwet 1928*; 1949: De Bruyne e.a., *Winkler Prins Encyclopaedie*, 14 MOO-ORL (Amsterdam 1952), 284; 1952: IISG, archief contact commissie natuur- en landschapsbescherming. Stukken betreffende de natuurschoonwet 1928, inv. nr. 111; 1957: Nationaal archief, Centrale organisatie van Staatsbosbeheer 1945-1989. Archiefbloknummer 5144, inv. nr. 6380. Geraadpleegd in het hoofdkantoor van Staatsbosbeheer in Driebergen; 1961: Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv. nr. 2379; 1975: *The Nature Scenery Act 1928*; 1989: De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 16, 19.

2.14 De eerste enquête

De tendens dat ondanks alle nadelen steeds meer eigenaren hun NSW-landgoed openstelden voor het publiek wordt goed zichtbaar in de resultaten van een in 1948

²⁴⁹ Nationaal Archief, Archief van jhr. Mr. Ch. J. M. Ruijs de Beerenbrouck. Toegang 2.21.244, inv.nr. 45.

²⁵⁰ Nationaal Archief, Verbaalarchief van de Administratie der Belastingen van het Ministerie van Financiën, 1936-1950 en het Directoraat-Generaal der Belastingen van het Ministerie van Financiën, 1950-1975. Toegang 2.08.69.

gehouden enquête. Aanleiding voor de enquête waren de plannen kort na de Tweede Wereldoorlog om te komen tot een nieuwe 'fiscale monumentenwet'.²⁵¹ Het zou een wet moeten worden waarin naar voorbeeld van de Natuurschoonwet fiscale voordelen zouden moeten leiden tot het behoud van monumenten, natuur en landschapsschoon op landgoederen. De wet is er niet gekomen, onder andere doordat de Natuurschoonwet niet alleen landgoederen met daarop een monumentaal gebouw beschermde, maar ook veel ruimer werd toegepast.²⁵² De wet is niet verder gekomen dan de tekentafel, maar levert wel inzicht in het functioneren van de NSW. In een beschouwing uit die jaren van de hand van het hoofd van de afdeling Natuurbescherming en Landschap van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen deed deze een aantal aanbevelingen: het beter toegankelijk maken van opengestelde landgoederen, meer duidelijkheid voor het publiek òf een NSW-landgoed opengesteld was, gestandaardiseerde toegangskaarten, eenduidige afspraken welk gedeelte in de onmiddellijke omgeving van het huis niet opengesteld was en een verruiming van de toepassing van de wet. Natuurwetenschappelijk belangrijke terreinen zouden onder de wet moeten kunnen vallen, evenals cultuurgronden die integraal deel uitmaakten van een landgoed, ook al waren die rendabel en behoefden zij minder fiscale voordelen. De beschouwing mondde uit in een voorstel voor een kleine enquête die in 1948 dus inderdaad gehouden is.

De enquête viel minder klein uit dan de bedoeling was. Er kwamen erg veel reacties, zóveel dat de verwerking van de antwoorden jaren op zich liet wachten. Veel eigenaren hadden namelijk allerlei (weder)vragen gesteld die Staatsbosbeheer eerst wilde afhandelen. De enquête geeft informatie over de hoeveelheid verkochte kaarten, over vrij toegankelijke landgoederen en over vandalisme, waar in de praktijk het vernielen van de natuur en het beschadigen van de eigendommen van de eigenaars mee werd bedoeld. Met behulp van deze enquête ontstaat enig zicht op het succes van de wet die verder gaat dan aantallen beschermde hectaren en landgoederen.

Er waren drie vragenlijsten gemaakt: voor eigenaren die hun NSW-landgoed hadden opengesteld voor houders van wandelkaarten (1), voor vrij toegankelijke (2) en voor niet-toegankelijke landgoederen (3). De eerste vragenlijst was beantwoord door 165 eigenaren, de tweede door 56 en de derde door 107. Dat betekent dat 328 eigenaren of meer dan 50% van de in totaal 579 NSW-landgoederen die er in 1948 waren, had gereageerd; een alleszins bevredigende respons.

Uiteraard kan alleen van de 165 landgoederen waar men op vertoon van kaarten toegang toe had iets zinnigs gezegd worden over het aantal bezoekers, en die cijfers zijn niet zo eenduidig. De vraagstelling was niet precies genoeg geweest om een onderscheid te kunnen maken tussen dag- en jaarkaarten bijvoorbeeld. Groepskaarten waren in het overzicht niet opgenomen. Het ging bovendien over een schatting voor de afgelopen twee jaren, dus 1946 en 1947 'en c.q. voor eenige jaaren voor 1940'. De interpretatie van de resultaten is nog

²⁵¹ Nationaal Archief, Archief Ministerie van OCW afd. Oudheidkunde en Natuurbescherming en taakvoorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv.nr. 6007. Het wetsvoorstel werd door jhr. Six van Hillegom getypeerd als 'het geheime voorontwerp van de Fiscale Monumenten- en Natuurschoonwet'.

²⁵² Nationaal Archief, Algemene Index Ministerie van Financiën. Toegang 2.08.78, inv.nr. 2153. Brief van 30 december 1949 inzake voorontwerp Fiscale Natuurschoon- en Monumentenwet.

lastiger omdat 72 van de 165 eigenaren meldden dat zij geen kaarten hadden verstrekt. Dat wil niet zeggen dat er geen bezoekers waren geweest, want bij meer dan twintig bleek dat hun NSW-landgoed in de praktijk vrij toegankelijk was. Verder wilden of konden sommigen geen volledige gegevens geven, bijvoorbeeld omdat het NSW-landgoed nog maar net was opengesteld. Wat overblijft na schifting is een antwoord van 54 eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen die opgave hadden gedaan over het aantal kaarten dat zij hadden uitgegeven sinds de openstelling; dat bleken er ruim 30.000 te zijn geweest.

Staatsbosbeheer heeft met deze cijfers twee tabellen opgesteld. De eerste tabel (tabel 2.10) laat zien op welke landgoederen sinds hun openstelling (dat kan variëren van 1930 tot 1946) meer dan 1.000 kaarten waren uitgegeven. Dat levert een lijst op van maar tien landgoederen die kennelijk de grootste publiektrekkers waren, met uitzondering, en dat is een zeer belangrijk terzijde, van de sowieso vrij toegankelijke landgoederen. Hoeveel bezoekers die trokken is uit de aard van de zaak onbekend. Genoemde tien waren goed voor méér dan 21.000, circa 70%, van alle uitgegeven wandelkaarten. Uitgesmeerd over een reeks van jaren komen deze landgoederen op 50 à 225 kaarten per jaar. Grote uitzondering was het NSW-landgoed De Haere in Doornspijk, waar de eigenaar naar eigen zeggen in 1946 en 1947 2.000 kaarten had verstrekt. Van belang is verder dat uit tabel 2.11 blijkt dat er überhaupt in de twee jaren 1946 en 1947 maar een tiental landgoederen te vinden was waar meer dan 250 kaarten per jaar waren uitgegeven.

Tabel 2.10 NSW-Landgoederen in 1948 met gereguleerde openstelling (wandelkaarten) waar meer dan 1.000 wandelkaarten zijn verkocht sinds de openstelling

Landgoed	Gemeente	Oppervlakte	Aantal kaarten	Jaar van openstelling	Kaarten per jaar
Molecaten	Hattem, Oldebroek	141	ca. 5.000	1930	ca. 275
Pijnenburg	Hilversum, Baarn, Soest	770	3.918	1930	218
Eikenstein	Maartensdijk	178	3.848	1937	350
De Haere	Doornspijk	127	ca. 2.000	1946	ca. 1.000
Mariënwaard	Moergestel	68	ca. 2.000	1932	ca. 125
Babberich	Zevenaar	25	ca. 1.200	1929	ca. 65
De Bijvanck en Bergerbos	's Heerenberg	204	1.127	1935	87
De Woldberg	Steenwijkerwold	122	1.107	1943	221
Leeuwenhorst	Noordwijk	163	1.068	1930	60
Duurswoude	Opsterland	214	1.004	1942	167

Bron: Nationaal Archief, Archief van de afdeling oudheidkunde en natuurbescherming en voorgangers (1910) 1940-1965 (1966). Toegang 2.14.73, inv. nr. inv. nr. 3245.

Volgens Staatsbosbeheer gold over het algemeen dat op NSW-landgoederen minder dan 150 kaarten per jaar waren afgegeven. De uitslag van de enquête geeft, dat mag toch wel geconcludeerd worden, niet de indruk dat het bezoek van landgoederen vóór 1950 *iets* te maken had met massatoerisme. Het wegblijven van bezoekers werd trouwens danig door de

eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen in de hand gewerkt omdat 139 van de 165 eigenaren wel bordjes met *Verboden Toegang* hadden geplaatst, maar niet de mededeling dat dit niet voor wandelkaarthouders gold. Daar zou dan ook aan gewerkt moeten worden. Dat gold nota bene ook voor 41 van de 56 eigenaren van de vrij toegankelijke landgoederen: er stonden wel bordjes met *Verboden Toegang* terwijl het NSW-landgoedvrij opengesteld was. Deze verwarring stichtende handelwijze had wellicht tot doel de bezoekersstroom in te dammen. Die opzet is wel begrijpelijk gezien de gegevens over vandalisme in die tijd. 57% van de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen meldde vandalisme, waarvan zelfs 11% door kaarthouders. Er was in 17% van gemelde gevallen van vandalisme proces-verbaal opgemaakt. Te weinig toezicht door de politie was dan ook klacht nummer één van de gedupeerden en de hoge kosten van toezicht nummer twee. Dat de eigenaren de toegangsprijzen te laag vonden, volgt daar logischerwijze uit.

Tabel 2.11 NSW-Landgoederen waar in 1946 en 1947 meer dan 250 wandelkaarten werden uitgegeven

Landgoed	Gemeente	Oppervlakte	Aantal kaarten	Jaar van openstelling
Heeze en Leende	Heeze en Zes Gehuchten	1.244	1.794	1926
Braamberg	Tubbergen	40	1.660	1946
De Gelderse Toren	Brummen	29	1.500	1936
Hagen	Hummelo	113	500	1931
Laag Wolfheze	Renkum	138	425	1932
Westerhout	Wijk aan Zee	298	420	1939
De Slotplaats	Duurswoude	237	350	1940
De Gelder	Wijhe	125	305	1929
Berkenheuvel	Diever	1.160	295	1943

Een blik op de uitslag van de enquête onder de eigenaren die hun NSW-landgoed officieel niet hadden open gesteld, en dus niet volledig profiteerden van de voordelen van de Natuurschoonwet, brengt aan het licht dat een afweging van de voor- en nadelen van de wet wel lastig was. Slechts 40% van de eigenaren was namelijk daadwerkelijk van plan af te zien van openstelling. De opgegeven reden was de angst voor vernielingen door de nabijheid van een stad of de uitgestrektheid van het bezit die toezicht bemoeilijkte. De andere 60% had zijn NSW-landgoed inmiddels al opengesteld of was van plan dat te gaan doen.

2.15 1928-1951: de balans

De totstandkoming van de Natuurschoonwet was het gevolg van veranderende prioriteiten. Aanvankelijk, aan het einde van de negentiende eeuw, beperkte de discussie in het parlement over behoud van natuurschoon zich tot buitenplaatsen. De houtschaarste tijdens de Eerste Wereldoorlog en de zorg om het behoud van houtopstanden veroorzaakten echter een belangrijke verschuiving. Bosbescherming ontwikkelde zich tot nieuwe prioriteit en daarmee verbreedde de discussie over natuurschoon zich aanmerkelijk. Landgoederen werden belangrijker. Kwantitatief gezien was de NSW een succes. Een bijzonder groot aantal landgoederen en een bijzonder groot aantal hectare natuurschoon konden worden beschermd.

De klachten over te hoge belastingdruk zouden in de volgende decennia bepaald niet verstommen, hetgeen steeds nieuwe aanpassing van de wet nodig maakte, maar in essentie is de wet gebleven zoals die was ontworpen. De NSW was ook een succes voor de staat: de inkomstenderving van de overheid was zonder betekenis. Een goedkopere vorm van natuur(schoon)bescherming was nauwelijks denkbaar.

Zonder aan dat succes te veel afbreuk te willen doen, moet een viertal kanttekeningen bij worden gemaakt. In de eerste plaats is het op grond van de verkoop van toegangskarten toch wel duidelijk dat de openstelling van de landgoederen nog geen massale toestroom van toeristen had veroorzaakt. Later veranderde dat. In de jaren zeventig schatte het Nederlands Economisch Instituut dat NSW-landgoederen gemiddeld zo'n 12.000 bezoekers per jaar ontvingen. Een wat slordige en onduidelijke toepassing van de toegangsregelingen was mede debet aan de geringe belangstelling na de Tweede Wereldoorlog, zo blijkt uit de enquête van 1948. 'Waar blijven de bezoekers', vroeg de ANWB zich naar aanleiding van die enquête af.²⁵³ Een andere reden voor het gebrek aan belangstelling, en dat is de tweede kanttekening, is dat de wet juist die landgoederen en buitenplaatsen beschermde die bescherming het minste nodig hadden: de grote, vaak adellijke landgoederen buiten de steden. Zij werden het minst bedreigd door stadsuitbreiding en hadden door hun ligging minder te lijden van vandalisme. Dat vandalisme was duidelijk een probleem. De landgoederen en buitenplaatsen op het platteland openstellen bracht voor de eigenaar relatief minder risico met zich mee, al kwam daar ook wel vandalisme voor. Die openstelling leverde zoals gezegd extra belastingvoordeel op. De buitenplaatsen in de buurt van de steden werden in verhouding minder vaak onder de NSW gebracht en werden minder vaak opengesteld, dus juist de categorie waar het meeste om te doen was in de aanloop naar 1928.

Een derde kanttekening is dat de continuïteit van de bescherming weliswaar heel redelijk was, maar dat door onttrekkingen van gehele en eigenlijk nog meer door onttrekkingen van (kleine) delen van NSW-landgoederen na het einde van de Tweede Wereldoorlog zo'n 10% van het aantal hectare die onder de wet vielen daar weer uit 'ontsnapt' was. Ten vierde moet worden opgemerkt dat met name Staatsbosbeheer de NSW steeds meer gebruikte voor andere doeleinden. Terreinen die bij onstentenis van een natuurbeschermingswet dreigden te verdwijnen, konden door de wet nogal ruim te interpreteren alsnog worden beschermd. Daardoor kwamen er steeds meer 'NSW-landgoederen' waarvan Financiën zich afvroeg of zij die naam wel verdienden.

²⁵³ Noë, 'Honderdduizend h.a. Natuurschoon', 230.

3.

Stabilisering 1951-1989

‘Een boom van de allure, voorkomende op de etsen van Seghers of Rembrandt of een schilderij van v.d. Sande van Bakhuyzen, is iets zeer bijzonders geworden. Daarvoor zal een Natuurschoonwet moeten dienen’.

Marien Geuze (CHU) 1961.²⁵⁴

3.1 Inleiding

Na de eerste enquête over het functioneren van de NSW begin jaren vijftig brak een lange periode aan van bijna veertig jaren waarin er in de grond van de zaak weinig veranderde. Het aantal hectare onder de wet bleef al die tijd stabiel op iets boven de 100.000 hectare. Wel nam het aantal landgoederen onder de NSW langzaam maar zeker toe. Misschien was het deze stabiliteit van het aantal hectare onder de wet die het Kamerlid Hendrik Kikkert van de CHU in 1961 de uitspraak ontlokte dat inmiddels alle landgoederen in Nederland onder de wet vielen: ‘ik geloof niet dat er één landgoed is, behalve misschien in Baarn, dat buiten deze Natuurschoonwet valt’.²⁵⁵ We mogen wel aannemen dat hij daarbij doelde op Soestdijk. Het valt overigens te betwijfelen of Kikkert gelijk had. In de jaren vijftig waren om te beginnen ruim 55 NSW-landgoederen aan de wet onttrokken.²⁵⁶ Het aantal hectare bos in Nederland in handen van particulieren in de jaren vijftig van de vorige eeuw bedroeg bovendien beduidend meer dan 100.000, namelijk ruim 150.000 hectare.²⁵⁷ In ieder geval was dus een derde van het particulier bosbezit om welke reden dan ook niet onder de NSW gebracht. Dit is lange tijd zo gebleven. Begin 21e eeuw oversteeg het totale particuliere bosbezit met 134.000 hectare ruim de 107.000 hectare die onder de NSW vielen.²⁵⁸ Daarbij is er dan nog niet eens rekening mee gehouden dat NSW-landgoederen niet alleen maar uit bos en houtopstanden bestaan maar voor een deel ook uit landbouwgronden en natuurterreinen.

Ook al leek de wet goed te voldoen, aanpassing van de Natuurschoonwet stond tot het einde van de jaren tachtig van de vorige eeuw af en toe op de agenda van de volksvertegenwoordiging. Het draaide in de volgende decennia, net als in 1951 toen NSW-landgoederen verschoond bleven van de verhoging van het successierecht, allemaal om belastingverlichting.

²⁵⁴ Handelingen der Staten Generaal, Eerste Kamer, 44^{se} vergadering 18 juli 1961, 3465. Zelden zal de relatie tussen kunst en landschap zó uitgesproken zijn verwoord. Zie ook Curré, ‘Levend landschap: een antropologische benadering’, 345.

²⁵⁵ Handelingen der Staten Generaal, Tweede Kamer, 67^{se} vergadering 16 mei 1961, 4002.

²⁵⁶ Nationaal Archief, Archief Ministerie van Onderwijs Cultuur en wetenschap, inv.nr. 4886.

²⁵⁷ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Staatsbosbeheer, De Nederlandse bosstatistiek*, deel 9, Nederland 1952-1963 (Den Haag 1966), 19.

²⁵⁸ *De openstelling van bos- en natuurterreinen van gemeenten en particulieren*, 14; Milieu & Natuur Compendium, september 2006, (geraadpleegd op 21 sept. 2009).

De volgende aanpassing, in 1956, behelsde dat de fiscus bij het heffen van successierechten de bestemmingswaarde nog eens halveerde bij openstelling van een NSW-landgoed.²⁵⁹ Vóór dat jaar gold die halvering alleen voor de vermogensbelasting. Vijf leden van de Eerste Kamer, Jetze Tjalma (ARP), Bob de Wilde (VVD), Theo Thurlings (KVP), Hein Vos (PvdA) en Jochum van Bruggen (CHU) waren een jaar later van mening dat het nog niet genoeg was en dat de belastingfaciliteiten weinig invloed hadden op het behoud van het natuurschoon. In deze discussie lag nog steeds de nadruk op het esthetische karakter van deze wet. Dat blijkt hieruit dat deze Kamerleden terloops de belastingvoordelen die de NSW bood als voorbeeld namen voor belastingfaciliteiten voor kunst in privébezit indien het publiek die, net als NSW-landgoederen, kon bezichtigen.²⁶⁰ Minister van Financiën Henk Hofstra (PvdA) wilde de belastingvoordelen niet verruimen en wees er op dat juist in de buurt van steden, dus daar waar de kloof tussen verkoop- en bestemmingswaarde het grootst was, de belastingvoordelen aanzienlijk waren.²⁶¹ Hij zag daarbij over het hoofd dat het openstellen van landgoederen in de buurt van steden problematisch was in verband met het grote aantal bezoekers en vandalisme. Ook verder bleek de minister te optimistisch. Telkens zou in de volgende jaren uit enquêtes blijken dat de staat verder moest gaan, hetgeen, zij het soms met vertraging, ook gebeurde.

3.2 Isaïc N.T. Diepenhorst en de National Trust

De volgende belastingherziening na die van 1956 werd van kracht in het midden van de jaren zestig. Dat was vanuit de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen gezien wel laat omdat al begin jaren zestig Natuurmonumenten en de ANWB, net als in de jaren twintig, alarm sloegen. Dit keer ging dat in de vorm van een enquête en een rapport. Het doel van de enquête was het verkrijgen van inzicht in de financiële problemen van de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen. Op deze enquête ging Kamerlid Isaïc N.T. Diepenhorst (CHU) in december 1961 dieper in.²⁶² Het ergerde hem dat de gegevens uit de enquête geheim werden gehouden en dat hij zich moest behelpen met het jaarverslag van 1960 van de in 1932 opgerichte Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming.²⁶³ De zorgelijke situatie was voor hem ondertussen wel aanleiding de vraag op te werpen of de NSW dan wel goed voldeed. Daarbij ging hij dieper in op de werking van de National Trust in Engeland. In 1946 opperde de ANWB nog dat de in 1945 opgerichte Kastelenstichting die functie zou gaan vervullen, maar daarvan is het niet gekomen.²⁶⁴ Het is de moeite waard wat meer uit te wijden over de ideeën van Diepenhorst. Niet alleen omdat het Country House Scheme van

²⁵⁹ Veraart, *Natuurbeschermingswet en Natuurschoonwet 1928*, 74.

²⁶⁰ Handelingen der Staten-Generaal, Eerste Kamer, zitting 1956-1957, Voorlopig verslag van de commissie van rapporteurs over het ontwerp van wet tot vaststelling van hoofdstuk VII B (*Departement van Financiën*) der Rijksbegroting voor het dienstjaar 1957, 18 april 1957, 8.

²⁶¹ Handelingen der Staten-Generaal, Eerste Kamer, zitting 1956-1957, nr. 105a, 4500, Memorie van Antwoord 9 mei 1957, 9.

²⁶² Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, zitting 1961-1962, 30^e vergadering, 19 december.

²⁶³ *Natuurbescherming in 1960*, Jaarverslag Contact-Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming, 26, 27, 36, 37, 39, 40.

Van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land*, 108. De in 1932 opgerichte commissie was, aanvankelijk onder de naam Contact Commissie inzake Natuurbescherming, een samenwerkingsverband van verschillende natuurbeschermingsorganisaties.

Zij was in de jaren dertig o.a. betrokken bij het opstellen van de inventarisatie van te beschermen natuurgebieden in Nederland.

²⁶⁴ *De Kampioen*, 61-3 (maart 1946) 9-11. Bakker, *Kastelen in oorlogstijd*, 24.

de National Trust enige verwantschap vertoont met de NSW, maar vooral omdat hij de situatie in Engeland beter geregeld vond dan in Nederland. Via de vergelijking met de National Trust komt de kritiek van Diepenhorst op het functioneren van de NSW rond 1960 uitstekend uit de verf.

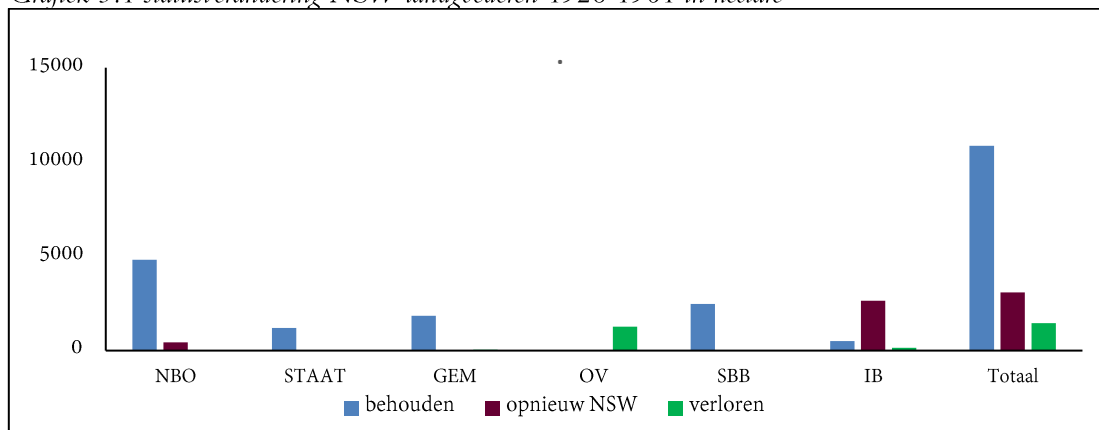
Welke problemen signaleerde hij nu in Nederland met betrekking tot de NSW? Dat waren er legio en het rijtje is ten dele inmiddels wel bekend: de rentabiliteit van de landgoederen was (te) laag, de lonen waren te hoog. De belastingfaciliteiten waren volgens hem gelijk gebleven – hij zag daarbij de versoepelingen van 1951 en 1956 over het hoofd – maar de onderhoudskosten gestegen. De eigenaren leefden sober op hun landgoed. Zeker bij een te snelle erfopvolging moesten delen van het landgoed noodgedwongen worden verkocht. Maar Diepenhorst noemde nog drie problemen buiten dit bekende rijtje, zoals het feit dat eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen mee moesten betalen aan ruilverkavelingen waar zij alleen maar nadeel van hadden. Ernstiger vond hij dat landgoederen in handen kwamen van ‘verpleeginrichtingen, opleidingsinstituten, kantoren, ja zelfs fabrieken waar het publiek geen toegang meer heeft en waar binnen korte tijd allerlei bijgebouwen verrijzen’. Als concrete voorbeelden noemde hij het in het voornoemde jaarverslag beschreven ‘drama’ met het landgoed Hartekamp in Heemstede, waar een uitbreiding van een verpleeginrichting was toegestaan, en de lotgevallen van Boekesteyn in ’s-Graveland (collectie NSW: 387). Hier dreigde een uitbreiding van het agrobiologisch laboratorium van Philips-Duphar.

Een onderzoek van Staatsbosbeheer uit 1961 heeft dat verschijnsel nauwkeurig in kaart gebracht. Daaruit blijkt dat tussen 1932 en 1961 47 NSW-landgoederen met een totale oppervlakte van ruim 3.300 hectare. in handen waren gekomen van institutionele beleggers zoals pensioenfondsen, verzekeringsmaatschappijen, ondernemingen en christelijke charitatieve instellingen. Op de vele honderden NSW-landgoederen en het totale aantal hectare dat onder de NSW viel was dat niet veel (respectievelijk 6% en 3%). Dus wat dit betreft was de ongerustheid van Diepenhorst niet terecht. Bovendien gingen deze landgoederen bij lange na niet allemaal verloren voor de NSW, dat gold voor maar 16 NSW-landgoederen (met een totale oppervlakte van 742 hectare). De meeste door dergelijke institutionele beleggers verworven landgoederen werden opnieuw onder de NSW gerangschikt. Wat er in het algemeen wel dreigde te gebeuren was dat door de gestegen vraag naar landgoederen de bestemmingswaarde steeds minder ging afwijken van de verkoopwaarde. Een derde nieuw probleem dat Diepenhorst constateerde was het toenemende toerisme. Hij doelde met name op kampeerb企业 in de naaste omgeving van het landgoed die de rust konden verstoren en op het toegenomen brandgevaar in de bossen door stijgende bezoekersaantallen.

Hij wilde alternatieven zien en kwam daarbij met het voorbeeld van Twickel. Dat landgoed van 4.000 hectare werd in 1954 aan de NSW onttrokken en ondergebracht in een stichting. Bij de overgang naar de stichtingsvorm was vrijstelling van schenkingsrecht verleend. Dat was de kant die Diepenhorst op wilde. Het was een richting die overigens, zo bekende hij zelf, natuurlijk al lang in gang was gezet in Nederland door organisaties zoals Het Utrechts Landschap (opgericht in 1927) en andere provinciale landschappen, maar dat was wat hem betrof nog niet voldoende. Daar had hij vermoedelijk wel gelijk in. Uit het voornoemde onderzoek van Staatsbosbeheer blijkt dat dergelijke natuurbeschermingsorganisaties tussen

1931 en 1961 gezamenlijk maar 26 NSW-landgoederen hadden verworven, meestal door aankoop, met een gezamenlijke oppervlakte van een kleine 2.200 hectare. Daar was een bedrag mee gemoeid van meer dan 3,65 miljoen gulden waar de staat via subsidies bijna de helft (47%) aan had meebetaald. De overdracht aan dergelijke organisaties liep dus inderdaad niet zo vlot en deze weg om NSW-landgoederen te behouden zette inderdaad te weinig zoden aan de dijk.²⁶⁵

Grafiek 3.1 statusverandering NSW-landgoederen 1928-1961 in hectare

Legenda: NBO= stichtingen en verenigingen gericht op Natuurbehoud; Staat= landgoederen verworven door het Ministerie van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen; GEM= verworven door gemeenten; OV= overige verloren gegane landgoederen; SBB= verworven door Staatsbosbeheer; IB= verworven door institutionele beleggers, inclusief NV's.

Vanwaar nu zijn enthousiasme voor de National Trust? De Engelse National Trust, stelde hij, beheerde 1.000 'eigendommen' (kastelen, reservaten, ruïnes, maar ook inboedels) en 70.000 hectare land. In Engeland waren twee zaken ('gevoelswaarden' noemde hij dat) beter geregeld dan in Nederland met zijn 'gebrekkige belastingfaciliteiten': het landgoed bleef zeker in stand en de directe band met de bewoners bleef mogelijk. Daarenboven was de National Trust een organisatie die onafhankelijk van de staat opereerde. De parallel met de NSW is er vooral omdat in Engeland ten aanzien van belastingen en dan met name weer successierechten voor eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen het een en ander viel te regelen.

Zoals eerder al is gememoreerd waren na de Eerste Wereldoorlog Engelse eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen eveneens in de problemen gekomen. De *New York Times* wijdde er op 23 augustus 1919 een artikel aan, waarin in inmiddels bekende bewoordingen de problemen van de Engelse eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen werden beschreven:

'So heavily has the war borne upon the English landowner that he finds himself no longer able to maintain his estates, so, in whole or in part, he is giving them up(...) Long lists

²⁶⁵ Overigens werden in dezelfde periode 15 NSW-landgoederen aangekocht door gemeenten met het doel ze als landgoed intact te houden. Hier was een bedrag mee gemoeid van ruim 3 miljoen gulden waarvan 46% was gesubsidieerd.

of estates advertised for sale are to be found every day in the London newspapers, and nearly every day there is the brief account of some old family demesne passing after many generations, into strange hands’.

De discussie in Engeland rond de bedreiging van landgoederen leek zo op het oog dus sterk op die in Nederland, en zoals in hoofdstuk 1 aan de orde kwam, vinden we in Engeland de bron van de metafoor van de octopus die Polak in 1929 gebruikte. Het was in de jaren dertig van de vorige eeuw dat de in 1895 opgerichte National Trust zich serieus ging bezighouden met het vinden van een oplossing voor dit probleem.²⁶⁶ Voor die tijd werden wel allerlei bezittingen aan de Trust overgedragen, maar de plannen die op initiatief van Philip Kerr, de elfde markies van Lothian, werden ontvouwd, zaten ingewikkelder in elkaar.²⁶⁷ Hij wilde een manier vinden om verlost te worden van de zware successierechten in het naoorlogse Engeland (40%) en de lasten van het onderhoud van het landgoed. Een dergelijke oplossing wilde hij formuleren om zijn eigen bezit, het landgoed Blickling met ruim 1.600 hectare, voor het nageslacht te behouden.²⁶⁸ Park en landgoed zouden geheel of gedeeltelijk opengesteld kunnen worden voor bezoekers. De constructie die de Trust na een enquête onder 250 eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen voorstelde, hield in dat het bezit werd overgedragen aan de Trust, die het zou moeten onderhouden terwijl de voormalige eigenaar en zijn nazaten er in vele gevallen wel konden blijven wonen. Omdat de bezittingen van de Trust onvervreemdbaar waren, was het bezit daarmee voor de toekomst veiliggesteld. De rol van de staat in de transactie was dat er geen overdrachtsbelasting geheven zou worden bij de wisseling van eigenaar en dat de inkomsten uit het landgoed vrij waren van inkomstenbelasting. De overeenkomsten van dit *Engelse Country House Scheme* met de NSW springen in het oog, maar meer nog het voornaamste verschil. Er kon, nu de eigenaar afstand had gedaan van zijn bezit, geen sprake meer zijn van het verkavelen en verkopen van het landgoed en ook niet dat het landgoed gebruikt zou worden voor de oneigenlijke doeleinden die Diepenhorst opsomde.

De waarborg dat het NSW-landgoed in de toekomst als zodanig zou blijven bestaan, was dus in de NSW zacht als boter vergeleken bij de situatie aan de andere kant van Het Kanaal. Een tweede belangrijk verschil tussen de Engelse en de Nederlandse situatie was dat, meer dan in Nederland, in Engeland het landgoed in zijn totaliteit, met huis, interieur en park, centraal stond in het beleid van de National Trust. Een integrale aanpak ten aanzien van het behoud van landgoederen was wel een wens die leefde onder Nederlandse eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen.²⁶⁹ Stichtingen konden zo’n koers varen, maar op landelijk niveau kwam het er niet van. De NSW is op zichzelf blijven staan als middel om landgoederen in stand te houden. Een mogelijke reden daarvoor is dat lang niet alle NSW-landgoederen een geïntegreerd landgoed met daarop een historisch of monumentaal kasteel of landhuis vormden. Bij de vele NSW-landgoederen betrof het gewone woonhuizen of al dan niet historische boerderijen. Vaak ontbrak een woning geheel. Een onderzoek naar de situatie

²⁶⁶ Gaze, *Figures in an Landscape*, 113-133.

²⁶⁷ Voor de strijd van Lord Lothian tegen hoge successierechten zie ook Waterson en Wyndham, *The National trust*, 102-109.

²⁶⁸ Butler, *Lord Lothian (Philip Kerr) 1882-1940*, 152-153.

²⁶⁹ Zie hierna par. 3.3. De enquête van 1960.

in Gelderland in 1987 van het rentmeesterkantoor Houdringe bracht aan het licht dat daar toen op een derde van de NSW-landgoederen geen woning stond.²⁷⁰

Er waren in Engeland nog een hoop juridische en politieke hobbels te nemen om de ideeën van Lothian in praktijk te brengen, maar het zekere voortbestaan van landgoederen die in bezit kwamen van de National Trust was voor Diepenhorst natuurlijk de charme van het Engelse stelsel. Het kwam ook tegemoet aan eerdere kritiek op de NSW zoals die werd geuit in 1928 door bijvoorbeeld Polak bij de bespreking van de NSW in de Eerste Kamer. Zo'n 'Engelse' regeling wilde Diepenhorst voor Nederlandse landgoederen ook zien omdat nu alleen maar onteigening door de staat een optie was als een landgoed of buitenplaats teloor dreigde te gaan of werd verwaarloosd.

Het idee van Diepenhorst kreeg in het voorjaar van 1963 een vervolg. Toen zijn enkele bijeenkomsten gehouden van een tiental deskundigen op het gebied van landgoederen, onder wie H.P. Gorter en jhr. W.H. de Beaufort.²⁷¹ Die laatste verwachtte niet dat er bij Nederlandse eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen veel belangstelling voor zou bestaan. Die prefereerden 'een armoedig bestaan op een verwaarloosd goed'. Dat maakte zoiets als een trust waarbij de nazaten in feite onterfd werden, niet zo kansrijk. Maar zo bleven de problemen natuurlijk onopgelost. Een discussiepunt was verder hoe het met de landgoed-NV's moest als er een trust zou komen. Dat maakte de situatie bijzonder complex. Moest de trust inspringen als er onenigheid was tussen grote en kleine aandeelhouders over de toekomst van het landgoed? Moest dan de staat de kleine aandeelhouders uitkopen om bij dreigende verkoop van de aandelen het bezit in stand te houden waarbij in feite verkapte nationalisatie optrad?

Er passeerden nog allerlei andere mogelijkheden en moeilijkheden de revue maar uiteindelijk kwam er uit de drie bijeenkomsten weinig concreets. Desalniettemin had dit initiatief volgens de deelnemers een gunstig politiek neveneffect. Dat was dat de *dreiging* dat er zo'n trust zou komen – waar ook voor de staat allerlei haken en ogen aan zouden zitten – een aanmoediging zou zijn om de belastingdruk op NSW-landgoederen verder te verlagen: 'de financiële consequenties daarvan (van een trust WV) zullen, in vergelijking met de voor de NSW-herziening benodigde fiscale offers de minister van Financiën wel tot het inzicht brengen dat het budgettair veel voordeliger is, door de herziening van de NSW de toeloop op de trust af te remmen dan door de laatste als enige mogelijkheid van hulp in te voeren'.

De discussie tussen de heren levert ook interessant vergelijkingsmateriaal op met de situatie in andere landen. Jhr. C.M.O. van Nispen tot Sevenaer, leverde, zoals hij het zelf noemde, op 8 maart 1963 wat 'losse gedachten over het probleem behoud landgoederen'. Hierin werd de kern van de gehele problematiek in een internationale context geplaatst. De Nederlandse landgoederen, stelde hij, waren te klein. De Franse en Duitse waren volgens hem gemiddeld

²⁷⁰ De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 24.

²⁷¹ Nationaal archief, Ministerie van OCW, afd. Oudheidkunde en Natuurbescherming en taakvoorgangers, inv.nr. 4887. Besprekingen over het eventueel stichten van een national trust in Nederland. Deelnemers aan de besprekingen waren: H.W. Bloemers, jhr. L.H.K.C. van Asch van Wijck, jhr. W.H. de Beaufort, H.P. Gorter, jhr. C.M.O. van Nispen tot Sevenaer, F. Oorthuys, C.J. van Schaardenburg, B.D. van Schelven, H. Schuttevâer, J. van Soest en P.C.T. van der Hoeven. Zie ook Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr. 2140.

tien maal zo groot. De Nederlandse leverden als landgoed eenvoudigweg te weinig op. Twickel, ja, Twickel rendeerde wel, maar daar waren dan ook 4.000 hectare voor nodig. Huis Bergh echter (collectie NSW, 514) 'kan zich niet bedruipen met 1.700 hectare' Het betekende volgens hem, we hebben dat eerder gezien, dat eigenaren hun bezit niet konden handhaven als zij niet over een goed gevulde effectenportefeuille beschikten. De eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen zelf liet hij niet buiten schot in zijn beschouwing. Zeker de nieuwe generatie zou niet graag meer op een oud en te duur familiegoed willen wonen omdat zij 'luxueus en vlot leeft' en ongenegen zou zijn afstand te doen 'van wat tegenwoordig tot de genoegens des levens wordt gerekend'. Nederlandse eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen hadden, in tegenstelling tot hun Duitse collega's, geen oog voor een commerciële exploitatie. De Nederlanders exploiteerden hun landbouwgrond niet zelf, maar zij verpachtten hun beste gronden. De houtteelt leverde te weinig op, onder andere omdat daarvoor de slechtste gronden werden gebruikt. Dat de bossen als natuurschoon in stand gehouden moesten worden, bemoeilijkte die situatie alleen maar omdat natuurschoon andere eisen stelt aan de bosbouw dan zuiver financieel-bosbouwkundige. Waarom het Engelse voorbeeld niet relevant was, was volgens hem nogal eenvoudig te verklaren. De Engelse collega's hadden volgens hem geen andere uitweg dan die de National Trust bood: 'wie 80% successielasten betaalt heeft geen keuze'. Ter vergelijking: in Nederland rond 1990 bedroegen de successierechten van bloedverwanten gemiddeld 27%, voor niet-bloedverwanten gemiddeld 54%.²⁷² Lagere belastingen (en dat betekende natuurlijk met name successierechten) bleven ook voor hem dé remedie. Dat was zo in Zweden en in Denemarken (waar de waarde van de landgoederen 'uitermate laag' werd getaxeerd) en in Frankrijk waar successiebelasting vrijwel ontbrak. Ten slotte wees ook Van Nispen van Sevenaer er nog op dat de Nederlandse landgoedbezitters 'huiverig' stonden tegenover de stichtingsvorm voor hun bezit.

Voor de suggestie van Diepenhorst bestond dus uiteindelijk weinig enthousiasme, en de minister kon zich er vanaf maken met de constatering dat de situatie in Engeland nu eenmaal anders lag dan in Nederland. De eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen zelf dachten evenmin in deze richting, zoals uit de vertrouwelijke enquête van Natuurmonumenten was gebleken.

3.3 De enquête van 1960

De enquête waar Diepenhorst naar verwees, is aanwezig in het archief van Natuurmonumenten.²⁷³ De enquête werd uitgevoerd door een oud-inspecteur van de belastingen, H. Dijkstra uit Den Haag, die inmiddels belastingadviseur was geworden. Bij de enquête horen lijsten met alle eigenaren van landgoederen onder de NSW die Natuurmonumenten had benaderd. Een saillant gegeven op deze lijst is dat niet iedereen werd aangeschreven. Zo staat er bij de buitenplaats Koekoeksduin in Aerdenhout, in eigendom van jhr. J.H. Loudon (de president-directeur van de Koninklijke Shell): 'niet schrijven, heeft geen financiële problemen'.²⁷⁴

²⁷² De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 126.

²⁷³ Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv.nr. 2379.

²⁷⁴ Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten inv.nr. 2141.

Bij de enquête werd dus wel een filter toegepast. De uitkomst van de enquête was, net als alle verslagen en rapporten uit de tijd van vóór de totstandkoming van de NSW, één lange litanie. De NSW bood geen of onvoldoende soelaas, alle belastingverlichting ten spijt. Eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen noemden zichzelf ‘dwaas’ of ‘gek’ dat zij nog zoveel energie in hun landgoed staken. Men zou er toch beter aan doen alles te verkopen en zijn geld in de industrie beleggen. Het rapport meldde dat de NSW niet *meer* (cursivering WV) voldoende was. Een reden daarvoor was – Diepenhorst had dit ook meegekregen uit het jaarverslag van de Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming – dat er grote belangstelling bestond voor Nederlandse landgoederen zowel in binnen- als buitenland, als beleggingsobject tegen inflatie. Deze belangstelling zorgde voor de prijsopdrijving die Diepenhorst ook signaleerde. Het bleek dat de bestemmingswaarde inmiddels omhoog was gekropen tot circa 70 à 80% van de verkoopwaarde. In de jaren dertig had dat percentage eerder in de buurt van de zestig gelegen. Om deze stijging te begrijpen moet de oorspronkelijke wettekst in herinnering worden geroepen. Die omschreef de bestemmingswaarde als de verkoopwaarde van het landgoed onder de verplichting het over een periode van 25 jaar als landgoed te beheren. Als dus de vraag naar complete landgoederen als beleggingsobject toenam in verhouding tot de vraag naar losse percelen voor bijvoorbeeld villaparken, stéég de verkoopwaarde van een geheel landgoed in verhouding tot de verkoopwaarde bij verkaveling van het bezit. Het resultaat kon zelfs zijn dat rond 1960 de bestemmingswaarde inmiddels hóger was komen te liggen dan de vroegere verkoopwaarde, ook al was het landgoed nog net zo onrendabel als vroeger.

Verder zagen de eigenaren graag dat de NSW wat ruimer werd toegepast op gehele complexen (‘bossen, grote huis, landerijen, boerderijen enz’.), met andere woorden dat het gehele landgoed onder de wet werd gebracht en niet alleen de percelen die tot het natuurschoon gerekend konden worden. Voelbaar is dat de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen meer vrijheden wensten bij de exploitatie. Een bungalow voor eigen gebruik stond op de verlanglijst, net als een jachtopzienerwoning en wat meer ruimte voor houtkap. In dat verband is het nog vermeldenswaard dat Twentse fabrikanten klaagden dat bij openstelling weliswaar het successierecht werd gehalveerd, ‘doch de claim blijft 25 jaar slapen en dreigend boven het hoofd van de eigenaar hangen’. Met andere woorden: zij wilden er van af wanneer de eigenaar tussentijds zou besluiten de openstelling in te trekken en hij alsnog met terugwerkende kracht belastingen zou moeten betalen. Maar als de staat hieraan tegemoet zou komen, zou dat het beleid rond de openstelling compleet onderuit halen. Het betekende immers dat de eigenaar zonder financiële consequenties kon besluiten zijn opengestelde NSW-landgoed toch maar te sluiten voor het publiek. Daarmee zou het principe van de vrije wandeling volledig op de tocht komen te staan. Die vrije wandeling was immers de tegenprestatie voor de verlaagde belastingaanslag?

Overige klachten in de enquête betroffen de volgende zaken: de hoogte van de belastingen, de onderhoudskosten, de geringe opbrengsten, de verzekeringen en de hoogte van de lonen. Personeel was moeilijk te vinden omdat het op landgoederen voor huispersoneel oncomfortabel wonen was. De landgoederen lagen afgelegen en hadden dikwijls geen centrale verwarming, en ‘de industrie lonkt met hoge lonen’. Wat de belastingen betreft klaagden landeigenaren over een verhoogde grondbelasting, de waterschaps- en polderlasten en vooral

de hoge huurwaarde van hun panden die de aanslag in de personele belasting opstuwde. Het verharden van de wegen voor het toerisme leidde tot hogere gemeentebelastingen. De hout-opbrengsten waren in deze tijd laag door dumping vanuit Rusland. Openstelling voor het publiek en het daardoor vergrote brandgevaar betekenden hogere verzekeringspremies. De enquête meldde verder dat sinds een arrest van de Hoge Raad in 1953 de exploitatie van een landgoed gold als liefhebberij, zodat negatieve inkomsten voor de inkomstenbelasting niet in mindering mochten worden gebracht op het overige inkomen. Het ging er in het arrest om dat een jaar in jaar uit verliesgevend landbouwbedrijf niet (meer) als een onderneming kon worden gezien omdat kennelijk het winsttoegmerk ontbrak, en dat was bij vele landgoederen natuurlijk wel het geval.²⁷⁵

Aanvankelijk, in de jaren twintig, was de overheid door het laten stijgen van de belastingdruk zelf de voornaamste oorzaak van het probleem van de teloorgang van de landgoederen. Maar met de komst van de NSW was die oorzaak voor een belangrijk deel weggenomen. Wat het meest opvalt in de enquête van 1960 is dat de oorzaak van het probleem van het in stand houden van de landgoederen niet zozeer fiscaal was, maar samenhang met de stijgende welvaart. Die uitte zich in hogere lonen, ontevreden huispersoneel, betere bereikbaarheid van de landgoederen, meer bezoekers, meer overlast, hogere premies.

Tegen deze trendmatige ontwikkeling was een verdere tegemoetkoming van de fiscus vooralsnog de enige remedie omdat de eigenaren subsidiëring door de staat (nog) niet zagen zitten. Die zagen zij als een verkapte vorm van nationalisatie, dus het enige wat tegenover de stijgende kosten kon staan, was een overheid die bereid was het inmiddels niet al te hardvochtige belastingregime nog verder te verlichten.

Die verlichting kwam er uiteindelijk wel, maar pas een paar jaar later. Met ingang van 1965 werd wat betreft de successierechten bepaald dat de heffingsgrondslag zakte naar tweederde van bestemmingswaarde voor niet-opengestelde NSW-landgoederen en tot een vierde als het goed wel was opengesteld. Dat was een halvering ten opzichte van de regeling uit 1956. Veraart en Plugge geven in hun boek over de Natuurschoonwet uit 1975 het volgende overzicht van de opeenvolgende verlagingen van de heffingsgrondslag van de successierechten van NSW-landgoederen (tabel 3.1a en 3.1b). Een onrealistisch punt in hun overzicht is dat de bestemmingswaarde niet 90% van de verkoopwaarde was, maar tegen de 80%. Het belastingvoordeel dat de NSW bood was daarmee ook groter dan zij aangaven (tabel 3.1b).

Tabel 3.1 Heffingsgrondslag voor de vermogensbelasting van een NSW-landgoed ter waarde van f. 500.000 in de periode 1928-1974

Tabel 3.1a Volgens J.A.J.M. Veraart, J. Plugge, Natuurbeschermingswet en Natuurschoonwet 1928 (Zwolle 1975) 75, 76

Periode	Verkoopwaarde	Bestemmingswaarde	Heffingsgrondslag niet opengesteld	Heffingsgrondslag wel opengesteld
---------	---------------	-------------------	------------------------------------	-----------------------------------

²⁷⁵ De enquête verwijst naar het Arrest van 24 juni 1953 no. 11348. B.N.B. 1953/255.

Vóór 1956	f. 500.000	f. 450.000 90%	f. 450.000 = bestemmingswaarde	f. 450.000 = bestemmingswaarde
1956-1965	f. 500.000	f. 450.000 90%	f. 450.000 = bestemmingswaarde	f. 225.000 = 0,5x bestemmingswaarde
Vanaf 1965	f. 500.000	f. 450.000 90%	f. 300.000 = 2/3 ^e bestemmingswaarde	f. 112.500 = 0,25x bestemmingswaarde

Tabel 3.1b *Idem* maar uitgaande van de historische bestemmingswaarden

Periode	Verkoopwaarde	Bestemmingswaarde	Heffingsgrondslag niet opengesteld	Heffingsgrondslag wel opengesteld
Vóór 1956	f. 500.000	f. 300.000 ca. 60%	f. 300.000 = bestemmingswaarde	f. 300.000 = bestemmingswaarde
1956-1965	f. 500.000	f. 375.000 ca. 75%	f. 375.000 = bestemmingswaarde	f. 187.500 = 0,5 x bestemmingswaarde
Vanaf 1965	f. 500.000	f. 400.000 ca. 80%	f. 266.667 = 2/3 ^e bestemmingswaarde	f. 100.000 = 0,25x bestemmingswaarde
1989-1994	f. 500.000	f. 400.000 ca. 80%	f. 200.000 = 1/2 ^e bestemmingswaarde	Aanslag bepaald op nihil
1994	f. 500.000	f. 400.000 ca. 80%	Aanslag bepaald op nihil voor de vermogensbelasting	Aanslag bepaald op nihil

Bronnen voor Tabel 3.1b: B. Vaandrager, *Particulier Natuurbezit en de Fiscus* (Rotterdam 1996), 53, 58; J.A.J.M. Veraart, J. Plugge, *Natuurbeschermingswet en Natuurschoonwet 1928* (Zwolle 1975) 75, 76; Nationaal Archief, Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941. Doos 994a (bestemmingswaarde en verkoopwaarde over de jaren 1928-1942); Nationaal Archief, Toegang 2.08.78, Ministerie van Financiën, Algemene Index, inv. nrs. 2150-2157 (bestemmingswaarde en verkoopwaarde over de jaren 1943-1953); Nationaal Archief, Centrale Organisatie van Staatsbosbeheer 1945-1989, archiefbloknnummer 5144, inv. nr. 6380 (bestemmingswaarde en verkoopwaarde over de jaren 1969-1973); Stadsarchief Amsterdam, Archief Natuurmonumenten, inv. nr. 2379. Rapport 12 oktober 1960, p. 2. Stelt dat ca. 1960 de bestemmingswaarde op 70 à 80% van de verkoopwaarde lag.

3.4 Nogmaals: de bestemmings- en verkoopwaarde

De belastingverlichting van 1965 werd een jaar later gevolgd door de zogenaamde Regeling Bosbijdragen. Deze stond formeel los van de NSW maar had met de Natuurschoonwet wel een belangrijke overlap. De regeling werd ingevoerd door Isaac A. Diepenhorst (ARP), minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), niet te verwarren met zijn naamgenoot die de discussie over de National Trust had aangezwengeld. Minister Diepenhorst heeft zo, zij het op een andere manier dan zijn naamgenoot voor ogen had, een structurele bijdrage kunnen leveren aan het versterken van de positie van de Nederlandse landgoederen. Particuliere boscigenaren konden jaarlijks een bosbijdrage van de overheid ontvangen, van f. 50 per hectare voor de eerste 50 hectare, aflopend tot f. 10 voor oppervlakten boven de 300 hectare. De staat trok er f. 3 miljoen voor uit.²⁷⁶ Als tegenprestatie waren de boscigenaren verplicht hun bos open te stellen en dat, al dan niet uitsluitend voor houders van toegangskarten, toegankelijk te maken voor het publiek. Uiteraard was de eigenaar dan ver-

²⁷⁶ Handelingen der Staten Generaal, zitting 1965-1966, 8300-XVI-1. Rijksbegroting voor het dienstjaar 1966 van het Ministerie van CRM.

plicht het bos naar behoren te beheren en in stand te houden.²⁷⁷ Gezien de weerstand die in de enquête van 1961 nog werd geuit tegen subsidiëring, die werd uitgelegd als een verkapte vorm van nationalisatie, mag de invoering van deze regeling opmerkelijk worden genoemd. Een verklaring zou kunnen zijn dat de voorwaarden die gesteld werden vrijwel gelijklopend waren als de bepalingen in de NSW. Met andere woorden: extra verplichtingen bracht de subsidie voor NSW-landgoederen niet met zich mee. De regeling voorzag direct in een grote behoefte. In 1967 meldde Staatsbosbeheer dat niet minder dan 900 particuliere boseigenaren voor een gebied ter grootte van 68.000 hectare gezamenlijk voor ruim f. 2,3 miljoen subsidies hadden aangevraagd.²⁷⁸ De Regeling Bosbijdragen wijst er duidelijk op dat de situatie van de jaren twintig en dertig structureel was veranderd. Toen was subsidie totaal niet aan de orde vanwege de penibele overheidsfinanciën. NSW en bosbijdrage lijken op het eerste gezicht zó sterk op elkaar dat het nóg verbazingwekkend is dat zij naast elkaar zijn blijven bestaan en niet op de één of andere manier aan elkaar zijn gekoppeld. Dat was omdat er niet alleen bossen, maar ook ander natuurschoon onder de NSW viel en dat de NSW vooral van belang was voor het verminderen van de aanslag in de successie. De bosbijdrage heeft ook een ander karakter omdat het gaat om een bijdrage van de overheid voor het in stand houden van het landgoed en los staat van bijvoorbeeld de vererving er van. Toch moge duidelijk zijn dat hiermee het belang van de NSW voor het voortbestaan van natuurschoon relatief minder werd. Desalniettemin bleef de druk groot om de belastingdruk op landgoederen verder te verminderen. Een verlaging van de belastingdruk was ook nodig vanwege de al vaker genoemde vermindering van de kloof tussen bestemmings- en verkoopwaarde. Het verschil tussen verkoop- en bestemmingswaarde lag zoals gezegd inmiddels ongunstiger dan voor de Tweede Wereldoorlog en de klachten uit de jaren zestig over belastinginspecteurs die de bestemmingswaarde steeds verder optrokken in de richting van de verkoopwaarde waren nog niet verstomd.²⁷⁹ Gegevens uit de memories van successie over de jaren 1969-1973 laten zien dat de bestemmingswaarde toen gemiddeld op 78% van de verkoopwaarde lag.²⁸⁰ Als die ontwikkeling doorzette, en bestemmingswaarde en verkoopwaarde aan elkaar gelijk zouden worden, ondermijnde deze een van de sterkste pijlers onder de wet. De bestemmingswaarde was immers in feite de verkoopwaarde van een NSW-landgoed dat 25 jaar intact zou blijven. Als dergelijke landgoederen steeds meer in trek raakten bij beleggers, steeg die waarde, dat was onvermijdelijk. Hoe kapitaalkrchtig die beleggers inmiddels waren, blijkt wel uit het verschil tussen verkoop- en bestemmingswaarde bij grote en kleine NSW-landgoederen. In de jaren dertig voorzag J.F. baron van Haersolte terecht nog een verschil tussen grote en kleine landgoederen (zie par. 2.2). Toen gold dat de marktwaarde van grote landgoederen die in hun geheel te koop werden aangeboden relatief laag lag, omdat daarvoor weinig kopers te

²⁷⁷ Handelingen der Staten Generaal, zitting 1965-1966, 8300 XVI-1, Rijksbegroting voor het dienstjaar 1966 van het Ministerie van CRM. Regeling inzake het verlenen van bijdragen aan boseigenaren, andere dan openbare lichamen, wier bossen voor het publiek toegankelijk zijn gesteld.

²⁷⁸ Staatsbosbeheer, *Jaarverslag 1967*, 18-19.

²⁷⁹ *Financiële Dagblad*, vrijdag 23 juli 1971, p. 11.

²⁸⁰ Nationaal Archief. Centrale Organisatie van Staatsbosbeheer 1945-1989, archief bloknummer 5144, inv.nr. 6380. Deze stukken bevatten niet de volledige memories van successie maar uitsluitend die delen van erfenissen die onder de NSW vielen.

vinden waren. Een halve eeuw later was er niets meer van te merken. Van grote NSW-landgoederen met een verkoopwaarde van meer dan *f.* 1 miljoen was de bestemmingswaarde gemiddeld niet lager dan die van kleine NSW-landgoederen met een waarde van minder dan *f.* 500.000. Een verdere fiscale tegemoetkoming aan de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen was een van de middelen om deze nadelige trend te compenseren. Daarom kwam in april 1971 de staatssecretaris van Financiën Ferd Grapperhaus (KVP) met een ontwerp voor de wijziging van de vermogensbelasting.²⁸¹ Zijn voorstel was om de aanslag in de vermogensbelasting voor NSW-landgoederen te verminderen in verband met de ongunstige ontwikkeling van de exploitatieresultaten.

De staatssecretaris wilde bijvoorbeeld de belastinginspecteurs instrueren bij de heffing van de inkomstenbelasting de waarde van NSW-landgoederen in het economische verkeer op nihil te stellen. Het gunstige effect zou zijn dat dan de huurwaarde van monumenten zoals kastelen en historische buitenplaatsen ook op nul zou uitkomen, terwijl ondertussen wel de kosten van groot onderhoud in aanmerking werden genomen bij het bepalen van de belastingaanslag. Voor niet-opengestelde landgoederen wilde Grapperhaus verder dat de huurwaarde van de gebouwen niet boven de *f.* 40.000 uit zou komen. Hij voegde er aan toe dat de inkomstenderving van de staat 'ver beneden' de *f.* 1 miljoen zou blijven. Het voorstel van de staatssecretaris vond echter geen genade in de ogen van de politiek zeer breed samengestelde vaste commissie voor Financiën van de Tweede Kamer, onder andere omdat het Monumentenwet en Natuurschoonwet door elkaar gebruikte. Het was de commissie ook niet duidelijk waarom er wel een wetswijziging werd voorgesteld als het om de vermogensbelasting ging, maar dat werd volstaan met een instructie aan de inspectie als het ging om de inkomstenbelasting. De Kamerleden wilden bovendien harde gegevens. Waaruit bleek nu dat het rendement van landgoederen was gedaald? Hoeveel kregen eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen inmiddels in het kader van de bosbijdrageregeling? Waarom wel zo'n regeling voor kastelen en buitenplaatsen die vielen onder de Monumentenwet, maar niet voor dergelijke stedelijke monumenten? Wat verstond de staatssecretaris eigenlijk onder 'groot onderhoud'? De commissie formuleerde een nogal bijtende reactie op de stelling van Grapperhaus die verlaging van de inkomstenbelasting zocht voor eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen 'omdat niet zelden hun inkomen in verhouding tot de waarde van het landgoed betrekkelijk gering (is)', terwijl hij niets kon zeggen over de feitelijke inkomsten van de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen. Dat was toch te vaag. 'Betekent dit nu', aldus de commissie 'dat alle Nederlanders bijstand zouden mogen genieten omdat niet zelden Nederlanders bijstand genieten?' Het voorstel werd afgewezen. De commissie vond het wel sympathiek, maar ook 'ingewikkeld, ondoorzichtig en wellicht ook ondoelmatig'.

3.5 Het rapport van 1977 van het Nederlands Economisch Instituut

²⁸¹ Handelingen der Staten-Generaal, Zitting 1971, 11253, *Wijziging van de vermogensbelasting*. Nr. 2 Ontwerp van wet, Nr. 3 Memorie van Toelichting, nr. 4 Voorlopig verslag vaste commissie voor financiën 15 juli 1971. Het verslag noemt als leden van de commissie: Anne Vondeling (PvdA), Marcus Bakker (CPN), Tiemen Brouwer (KVP), Theo Joeke (VVD), Harrij Notenboom (KVP), Roelof Kruisinga (CHU), Frits Portheine (VVD), Rinus Peijnenburg (KVP), Hans Wiebenga (PSP), Aar de Goede (D66), Bauke Roolvink (ARP), Dick Dolman (PvdA), Jan Berger (DS'70), Cor van Dis (SGP) en Piet de Ruiters (PvdA).

Maar hiermee waren natuurlijk de problemen niet opgelost. Een aantal jaren later, in 1974, wendde het bestuur van het in 1973 opgerichte Castellum Nostrum (inmiddels bekend als de Stichting Historische Buitenplaatsen) zich tot de overheid met een dringend verzoek om de instandhouding van de NSW-landgoederen te bevorderen. De toenmalige staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM), Wim Meijer (PvdA), wilde dat wel doen maar vroeg om een degelijk onderzoek alvorens hij met beleidsmaatregelen zou komen. Dat was immers één van de zwakke kanten waar het voorstel van Grapperhaus op was afgerekend. Dat inderdaad gedegen onderzoek is vervolgens uitgevoerd door de in 1929 opgerichte commerciële onderzoeksorganisatie het Nederlands Economisch Instituut (NEI).²⁸² Het was gebaseerd op een grondige boekhoudkundige analyse onder een selectie van 25 historische NSW-landgoederen en was dus niet representatief, want dergelijke landgoederen vormden een kleine minderheid binnen het totale bestand aan NSW-landgoederen. Het onderzoek viel in twee delen uiteen. Het eerste richtte zich op het feitelijke beheer van deze NSW-landgoederen, het tweede op het vaststellen van normatieve kosten ten behoeve van het onderhoud van particuliere NSW-landgoederen. Met andere woorden: wat was financieel nodig om op een particulier historisch NSW-landgoed het onderhoud op niveau te houden? Feitelijk ging het in het onderzoek om de stand van zaken betreffende het beheer van het natuurschoon in engere zin, de exploitatie van landerijen en bossen enerzijds en de toestand van de op de landgoederen aanwezige monumentale gebouwen anderzijds. De grote maatschappelijke relevantie van het onderwerp onderstreepte het NEI door er op te wijzen dat de 25 onderzochte landgoederen ieder gemiddeld circa 12.000 bezoekers per jaar trokken.

Weinig verrassend was dat de enquête opnieuw belastingverlagingen voorstelde. Maar omdat het onderzoek zich niet beperkte tot alleen maar het natuurschoon en het functioneren van de Natuurschoonwet, maar daar ook de monumentale huizen en bijgebouwen erbij betrok, kwam de toekomst van de betekenis van de NSW in een ruimer perspectief te staan. De NSW was voor dergelijke historische landgoederen niet meer afdoende. Tot de jaren zeventig van de vorige eeuw hadden eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen, behalve met de Natuurschoonwet, in de praktijk vaak nog te maken met de Monumentenwet van 1961, uiteraard met de Boswet, maar nog niet met veel andere regelingen. Dat stond te veranderen. Zo was het inmiddels mogelijk om een aanwijzing van historische parken als beschermd monument te verkrijgen, al werd er nog maar mondjesmaat gebruik van gemaakt. De Natuurbeschermingswet van 1965 bestond tot dan onafhankelijk van de NSW-landgoederen, maar dat zou kunnen veranderen. Het verder beschermen van het landgoed in het kader van de wet op de Ruimtelijke Ordening was ook alleen nog maar een mogelijkheid. Het instrumentarium (zoals het werd genoemd) om de NSW-landgoederen te beschermen werd in die tijd aanmerkelijk verruimd, stelt het onderzoek. Restauratiesubsidies voor historische parken en tuinen, subsidieregelingen voor bebossing en herbebossing, bijdragen in de kosten bij het beheer van de natuurterreinen bij het landgoed, steun aan particulieren in het kader van het verfraaien van het landschap en nog een paar regelingen konden het historische NSW-landgoed inbedden in een baaiertje van steunmaatregelen waarbij de NSW zelf steeds meer op de achter-

²⁸² *Economische en Financiële problematiek van particuliere natuurschoonwet-landgoederen.*

grond geraakte. De Natuurschoonwet was niet meer dé wet waar het behoud van de landgoederen op steunde. In het NEI-rapport staat de NSW niet centraal, de wet als zodanig komt eigenlijk nauwelijks aan de orde. Maar dat weerhield de opstellers van het onderzoek er niet van om ook wat de NSW betreft aanbevelingen te doen. De Natuurschoonwet kon worden gewijzigd 'in dier voege, dat de waarde van voor het publiek opengestelde onder de NSW gerangschikte landgoederen wordt gesteld op nul'. Verder kon de wet logischerwijze niet worden opgerekt.

Wat bracht de onderzoeksgroep van het NEI tot deze verreikende aanbeveling wat betreft de bestemmingswaarde die de eigenaar van een opengesteld NSW-landgoed vrijwaarde van successierechten? Net als Staatsbosbeheer in de jaren twintig kwam het NEI met een modelberekening die duidelijk maakte dat het beheer van de onderzochte NSW-landgoederen veel te duur was geworden. Uitgaande van een historisch NSW-landgoed van 290 hectare (wat bijna drie maal zo veel was als het gemiddelde NSW-landgoed) legde de doorsnee-eigenaar er in de praktijk jaarlijks *f.* 70.000 op toe. Maar dat was nog niet alles. Als het onderhoud aan het gehele landgoed naar behoren zou worden uitgevoerd, schoot de gemiddelde eigenaar er zelfs *f.* 100.000 per jaar bij in. De grootste kostenposten waren in dit model het onderhoud aan tuin, park en parkbos (*f.* 32.600) en het huis (*f.* 24.800). Het onderhoud aan het bos was, maar alleen dankzij subsidies, een goede derde (*f.* 18.300). In de berekening kostte het onderhoud van het natuurterrein niet veel geld, terwijl het agrarisch gebied netto nog wel wat opbracht. Nadere bestudering van de bijlagen van het rapport, die inzicht geven in het beheer van het bos en het natuurterrein van een dergelijk landgoed, brengt aan het licht dat de NSW behalve via het structureel verminderen van de successierechten, verder eigenlijk nauwelijks een bijdrage kon leveren aan de instandhouding van zo'n landgoed. Belastingen droegen überhaupt nog maar weinig bij aan de lasten die op het beheer van het bos bij het landgoed rustten (tabel 3.2). Het tekort kon er niet noemenswaardig mee worden verminderd, zelfs al zouden *alle* belastingen zijn afgeschaft. Geen wonder dat de opstellers van het rapport de NSW zelf nauwelijks behandelden.

Tabel 3.2 De lasten, tekorten en belastingen van het beheer van het bos bij 25 historische NSW landgoederen in het midden van de jaren zeventig van de 20^e eeuw

Lasten	1974			1975		
	>500 ha	100-500 ha	>100 ha	>500 ha	100-500 ha	>100 ha
1. lasten	122.674	37.147	1.676	98.332	43.721	1.478
2. belasting	2.335	979	122	2.285	1.078	145
3. tekort	55.376	13.897	1.245	36.288	16.223	1.152
% 2. van 3.	4,2%	7,0%	9,8%	6,3%	6,5%	12,6%

Bron: Nederlands Economisch Instituut, *Economische en Financiële problematiek van particuliere natuurschoonwet-landgoederen* (Den Haag 1977) 82, 83.

3.6 De motie-Portheine/Van Muiden

Het rapport van 1977 leidde vooralsnog niet bepaald tot radicaal ingrijpen. Het zou tot 1989 duren voordat de NSW werd herzien, dit ondanks de motie van Frits Portheine (VVD)

en Gerard van Muiden (CDA) uit 1980.²⁸³ Zij wilden de vermogensbelasting voor NSW-landgoederen verder verlagen. Voor opengestelde NSW-landgoederen zou de waardebepaling moeten zakken tot op 1/16^e en voor niet-opengestelde NSW-landgoederen naar 1/6^e op basis van 80% van de waarde in het economisch verkeer. De motie leidde er wel toe dat in 1981 de Tweede Kamer nog eens uitvoerig over de NSW kwam te spreken. De vaste commissie voor Financiën kwam eind oktober met een lange lijst vragen, twintig in totaal, waarbij de minister werd verzocht nadere inlichtingen te geven over de stand van zaken met betrekking tot de natuurschoonwet. De commissie deed verscheidene voorstellen om de lasten voor de eigenaren te verlichten. Alhoewel de vragen niet leidden tot enige beweging in die richting, is een aantal van deze vragen en antwoorden de moeite van het bestuderen waard omdat zij goed inzicht geven hoe het er met het gebruik van de NSW voorstond rond 1980.

Uit de antwoorden van de Minister van Financiën ad interim, Jan de Koning (ARP) bleek dat eind 1981 van de 1.010 NSW-landgoederen er 716 in handen van particulieren waren en inmiddels meer dan 100 in handen van landgoed-NV's en BV's. (tabel 3.3).²⁸⁴

Tabel 3.3 Verdeling NSW-landgoederen over diverse categorieën eigenaars in 1981

Eigenaars	Aantal
Natuurlijke personen	716
Landgoed NV's en BV's	102
Natuurmonumenten en provinciale landschapsinstellingen	106
Andere rechtspersonen	86
Totaal	1010

Bron: *Handelingen der Staten-Generaal*, Tweede Kamer, zitting 1981-1982, De behandeling van landgoederen in de vermogensbelasting en het successierecht, Kamerstuk 16 903, nr. 4, ontvangen 28 juli 1982.

Het aantal landgoed-NV's en BV's onder de NSW, dat in 1946 nog 33 had bedragen en in 1963 ongeveer 60,²⁸⁵ was dus na de Tweede Wereldoorlog blijven toenemen. De minister schatte dat van de particuliere landgoederen ongeveer driekwart langer dan één generatie familie-eigendom was. Gemiddeld was de bestemmingswaarde van NSW-landgoederen (nog altijd) 80% van de verkoopwaarde. Er bleek evenwel, en dat was een nieuw gegeven, een duidelijk verschil te bestaan tussen NSW-landgoederen die overwegend uit bos en natuur bestonden en NSW-landgoederen die vooral landbouwgronden omvatten. Bij de eerste categorie bedroeg de bestemmingswaarde 60 à 70% van de verkoopwaarde, bij de tweede maar liefst 90 à 95%. De verklaring is, naar men mag aannemen op grond van het NEI onderzoek uit 1977, dat het rendement van winstgevend landbouwgrond, en dus ook de waarde, gemiddeld hoger is dan die van bos en natuurgebied, die alleen maar een kostenpost vormden. Op basis van het voornoemde rapport uit 1977 kon de minister de Kamer verder vertellen dat op een doorsnee landgoed *per hectare* jaarlijks *f.* 240 verlies werd geleden als er op het landgoed een historisch huis stond en maar *f.* 15 verlies per hectare zonder dat huis. De onder-

²⁸³ Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, zitting 1980-1981, 15 905, 16016, 16 oktober 1980. De motie werd in de woorden van de voorzitter van de Tweede Kamer 'naar mij blijkt voldoende gesteund' (p. 423).

²⁸⁴ Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, zitting 1981-1982, 16 903, nr. 4. De behandeling van landgoederen in de vermogensbelasting en het successierecht.

²⁸⁵ Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, zitting 1962-1963, 6000-9. Wet op de vennootschapsbelasting 1960.

houdssituatie van de meeste landgoederen was niet goed, ondanks het feit dat er jaarlijks voor dat doel zo'n f. 13 à f. 14 miljoen subsidie werd uitgekeerd.²⁸⁶ Het idee dat subsidiëring een 'verkapte nationalisatie' was hadden de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen inmiddels wel ver achter zich gelaten.

Bijzonder belangwekkend, en relativerend, waren de cijfers die de minister aanhaalde als het ging om de zwaarte van de successierechten voor eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen. Om deze zaak was het immers decennialang te doen geweest. Bij een willekeurige selectie onder 23 vererfde NSW-landgoederen (jaarlijks vererfden er begin jaren zeventig circa 25 NSW-landgoederen) was gebleken dat het landgoed zelf wat betreft de waarde gemiddeld een derde van de totale erfenis uitmaakte. Dat was het dubbele van de jaren dertig (zie par.2.2). De rest van de erfenis bestond dan bijvoorbeeld uit onroerend goed dat niet tot het landgoed behoorde, aandelen en effecten. Gemiddeld besloeg het successierecht voor de gehele erfenis ongeveer een derde van de in de erfenis aanwezige liquide middelen (geld op bankrekeningen, contanten). Dat wil dus zeggen dat het mogelijk was de successierechten te betalen zonder bezittingen te hoeven verkopen. En van dat derde deel bedroeg het successierecht voor het landgoed slechts 15,3%. Waar het bij deze rekenexercitie om ging was dat laatste. Als het successierecht dat rustte op het NSW-landgoed maar ongeveer een zesde deel van de liquide middelen belastte, was er geen sprake van enige druk op de erfgenamen om een deel van het landgoed te verkopen. Dat zou pas nodig zijn als de successierechten meer bedroegen dan het totaal aan liquide middelen en daarvan was maar in één geval sprake van geweest. Het ging daarbij om een aanslag die 119% van de liquide middelen besloeg.

Dat wil niet zeggen dat de erfgenamen na een overlijden geen landgoederen afstootten, maar dat was omdat het landgoed niet rendeerde, niet omdat het successierecht niet kon worden opgebracht. De minister concludeerde met andere woorden dat hoge successierechten (nog?) maar zelden een grote bedreiging waren voor het voortbestaan van landgoederen. En dat geeft weer aan dat rond 1980 (of misschien al eerder) de NSW, zoals ook was gebleken uit de enquête van 1977, niet meer het toekomstige redmiddel was tot behoud van landgoederen. Zijn zorg betrof veel meer het achterstallige onderhoud.

Uitvoering van de motie-Portheine/Van Muiden ten slotte, zou voor de staat een inkomstenderving betekenen van enkele miljoenen voor wat betreft de successierechten en f. 1,6 miljoen voor wat betreft de vermogensbelasting. Dat bedrag kwam dan bovenop de (inmiddels) f. 5,5 miljoen inkomstenderving die het gevolg was van de toepassing van de NSW. De NSW was voor de staat nog altijd niet bepaald een blok aan het been en dit bedrag was maar ongeveer de helft van de voornoemde subsidies voor het onderhoud aan de historische gebouwen.

WAARSCHUWING.

De bezoekers van „**VOSBERGEN**” worden **opmerksaam gemaakt dat in het bos een VERBODEN IS.**

10. Het **PLUKKEN VAN BLOEMEN EN PLANTEN**, van welken aard ook, alsmede het beschadigen van boomen en struiken;
20. Het **NEERWERPEN** en **ACHTERLATEN** van **PAPIEREN**, **VRUCHTENSCHILLEN**, enz.;
30. Het gaan buiten de wegen en paden.

Men wordt verzocht de stilte van het bosch niet te verstoren door **GETIER** en **GEJOEL**.

 Ieder bezoeker werke mee, dat „VOSBERGEN” voor het Publiek opengesteld kan blijven.

Oproep voor wandelaars bij het landgoed Vosbergen in Drenthe. Jaar onbekend. Nationaal Archief, Archief directie van

²⁸⁶ Het bedrag had betrekking op de Regeling subsidie voor de instandhouding van monumenten van geschiedenis en kunst en de Voorlopige regeling onderhoudssubsidies monumenten.

de landbouw van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Landbouw. Toegang 2.11.03 Doos: Landgoederen Algemeen 997, dossier 34.

In 1989 stelde staatssecretaris Henk Koning (VVD) dat de herziening van de NSW zo lang had geduurd vanwege dringender zaken, zoals de tegenvallende economische groei en het hoge financieringstekort. De NSW had gewoon geen prioriteit. De andere verklaring is dat die aanpassing geen prioriteit kreeg en deze misschien ook niet verdiende omdat, zoals uit het NEI-onderzoek duidelijk was gebleken, de wet geen dominante rol meer speelde als het ging om het in stand houden van landgoederen.

4.

De wetswijziging van 1989

“Mijnheer de voorzitter! Naar aanleiding van een vraag van de heer Schutte merk ik allereerst op dat een van de aangename taken van de inspecteur der registratie en successie de controle in het kader van de Natuurschoonwet is en dan met name in de zomer. Zo heb ik in Wassenaar een aantal zeer fraaie tuinen gezien. In Midden-Limburg heb ik echte landgoederen gezien”.

Staatssecretaris Henk Koning (Financiën) 8 maart 1989

4.1 Het debat in de Tweede Kamer²⁸⁷

Hoewel de motie-Portheine/Van Muiden al in 1980 was aangenomen, kwam pas in 1989 een wetswijziging waarin de NSW opnieuw werd geformuleerd. Daaraan volgde de zogenaamde herrangschikking die tot doel had dat alle NSW-landgoederen voldeden aan de nieuwe normen die de wet had gesteld. De nieuwe normen maakten het ook aantrekkelijker en gemakkelijker voor grondeigenaren om aan de eisen van de wet te voldoen omdat de nadruk niet meer lag op bestaande oude houtopstanden: jonge aanplant voldeed om een landgoed onder de wet te brengen. Grondeigenaars werden aangespoord nieuwe landgoederen te stichten terwijl ondertussen en onafhankelijk daarvan steeds meer oude landgoederen overgingen in handen van stichtingen, verenigingen, gemeenten of Staatsbosbeheer.

Bij de bespreking van de nieuwe wet mopperde milieudeskundige Leni van Rijn-Vellekoop (PvdA) dat het allemaal zo lang had geduurd. Maar toen het in maart eenmaal zover was, zijn 117 leden van de Tweede Kamer, de minister van Landbouw (Gerrit Braks, CDA) en de staatssecretaris van Financiën (Henk Koning, VVD) er goed voor gaan zitten. De klacht van een landgoedeigenaar in een enquête van 1992 dat de Kamer geen belangstelling voor het onderwerp had, hetgeen de inwerkingtreding vertraagde, was niet terecht.²⁸⁸ Het verslag van het debat telt 27 pagina's. Het overleg duurde van vijf uur 's middags tot ongeveer half acht en daarna van half negen tot ongeveer half elf in de avond. Woordvoerders waren, behalve Van Rijn-Vellekoop, Doeke Eisma (D66), Frank de Grave (VVD), Gerrit Schutte (GPV), Bas van der Vlies (SGP), Meindert Leerling (RPF) en Johan de Leeuw (CDA). Wat opvalt is de eensgezindheid van de Kamer over dit onderwerp en de inschikkelijkheid aan de kant van de regeringstafel. De voornaamste reden was dat de regering wat betreft belastingfaciliteiten voor de NSW-landgoederen ruimschoots tegemoetkwam aan datgene wat de motie-

²⁸⁷ Tenzij anders vermeld is in deze paragraaf het nu volgende gebaseerd de Handelingen der staten Generaal, zittingsjaar 1988-1989, kamerstuk 20 089, *Wijziging van de Natuurschoonwet 1928 en van de wet op de vermogensbelasting 1964*. Het centrale stuk is het verslag van de 58ste vergadering van de Tweede Kamer van het jaar 1988-1989, woensdag 8 maart.

²⁸⁸ De enquête werd gehouden in het kader van een onderzoek van De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 78.

Portheine/Van Muiden had gevraagd. De belastingaanslag voor niet-opengestelde NSW-landgoederen werd berekend op basis van de helft van de bestemmingswaarde, voor opengestelde landgoederen kwam de aanslag op nul. Om even op de zaken vooruit te lopen: in 1994 werd ook de verkoopwaarde voor de vermogensbelasting voor NSW-landgoederen op nihil gesteld, ongeacht of het om wel of niet-opengestelde NSW-landgoederen ging. In 1995 behoefden particulieren die een NSW-landgoed verkregen geen overdrachtsbelasting meer te betalen. Waar het de Kamer tijdens het debat in 1989 vooral om te doen was, was dat er vaart werd gemaakt en dat de vernieuwde wet niet al te streng zou uitvallen. Dat de situatie voor landgoederen ook toen niet rooskleurig was, bleek uit een opmerking van RPF-woordvoerder Leerling. Hij meldde dat op 60% van de landgoederen nog een belastingclaim rustte.

In het Kamerdebat kwam een conceptuele verschuiving aan het licht over de vraag wat natuurschoon was. De vernieuwde wet bepaalde dat een NSW-landgoed voor minstens 30% uit bos en houtopstanden zou moeten bestaan. Meerdere woordvoerders, met name Frank de Grave, pleitten er voor dat die eis lager zou uitvallen wanneer het NSW-landgoed verder voor een groot deel bestond uit natuurterrein of als het een zogenaamd coulissenlandschap betrof. De dagen van Bergsma, die bos en bomen wel, maar heide en zandverstuivingen eigenlijk niet tot het natuurschoon rekende, waren voorbij (zie ook par. 2.1). Minister Braks memoreerde in het debat de ontstaansgeschiedenis van de NSW en zei terecht 'zij kwam voort uit het bosbeleid', maar was dat dan waar het nu nog steeds om moest draaien? Braks begreep het punt, maar wilde er toch liever niet van afwijken om te voorkomen dat bij een lager percentage de NSW-landgoederen te veel aangetast zouden kunnen worden, met andere woorden dat eigenaren de geboden ruimte zouden gebruiken om over te gaan tot vellingen. Uiteindelijk schikte Braks in omdat de opinie van De Grave hierover door 'de breedte van de Kamer' gesteund werd. 'Ik kan hier natuurlijk niet tegen op' zei de minister. Terecht gaf hij toe, want er was toch reden om deze 30% eis te kenschetsen als een anachronisme. Dat de NSW zich in de jaren twintig richtte op het behoud van houtopstanden en bossen was, gezien de dreigende houtschaarste en de dreiging van overmatige vellingen om belastingen te kunnen betalen, een manier om het nuttige (de bosbouw) te verenigen met het aangename (de vrije wandeling). Maar men kan toch moeilijk volhouden dat er in de jaren tachtig en negentig nog houtschaarste bestond in Nederland. De al bestaande bepaling dat de eigenaar van een NSW-landgoed zijn bos en houtopstanden fatsoenlijk moest beheren had kunnen volstaan om ongecontroleerde vellingen te voorkomen. Een percentage bos van dertig voorschrijven moge dan, zoals de regering stelde, gebaseerd zijn op de bestaande praktijk, een rationele grond hiervoor ontbrak en ontbreekt nog steeds.

Minister van Landbouw Braks verwachtte dat 1% van de NSW-landgoederen niet aan die 30% eis zou kunnen voldoen en dat 3% problemen zou krijgen met nieuwe eisen betreffende de verhouding tussen bouwland en houtopstanden. De Kamer, en met name De Grave, benadrukte dat als de percentages hoger uit zouden vallen, dat toch wel problematisch was. Het debat was er één tussen een vrijwel eensgezinde Kamer en niet eens zo hard remmende bewindslieden. Ook in de Eerste Kamer was geen verzet. Het onderwerp leende zich niet voor partijpolitiek, het was echt een zaak van algemeen belang. Wat het tempo van de invoering

betreft kreeg de Tweede Kamer ruimschoots haar zin, de wetswijziging werd een paar maanden na het debat en dus nog hetzelfde jaar, op 29 juni, van kracht. Inhoudelijk ging de discussie verder over de volgende aspecten van de wetswijziging: de minimumomvang (5 hectare), een aansluiting bij de Monumentenwet voor wat betreft landhuizen op het landgoed of de buitenplaats die ouder waren dan 50 jaar en de zwaarte van de belastingdruk voor opengestelde en niet-opengestelde landgoederen. Tot in de details bedachten de woordvoerders hypothetische gevallen waarin de regelgeving zou moeten voorzien om maar te voorkomen dat er ook maar één NSW-landgoed of buitenplaats ten offer zou vallen aan de wetswijziging. De tijdens het debat ingediende moties van de zeven woordvoerders hadden ook die strekking: de regering moest zich vooral soepel opstellen. Stel dat een buitenplaats minder dan 5 hectare telde, maar dat het natuurschoon samen met het natuurschoon van de aanpalende buitenplaats wel boven de 5 hectare kwam, konden de eigenaren dan toch samen een NSW-landgoed vormen? Vooruit, dat kon volgens de bewindslieden. Maar als het er nu drie waren? Mocht het dan ook? Als het landhuis op het landgoed nu jonger dan 50 jaar was, in de oorlog verwoest was, maar herbouwd in een stijl die harmonieerde met het landschap, kon het landhuis dan ook de belastingvoordelen genieten waarop het NSW-landgoed aanspraak maakte? Als het natuurschoon door overmacht, bijvoorbeeld storm, (deels) verloren was gegaan en het landgoed daardoor zijn status van NSW-landgoed verloor, mocht de gedupeerde eigenaar dan op een coulante houding rekenen van de kant van de fiscus?

Wat verder opvalt is dat in het Kamerdebat vrijwel iedere verwijzing naar het felle milieudebat in de jaren tachtig ontbrak. Dat is opmerkelijk omdat ondertussen in Nederland het eerste Natuurbeleidsplan (1990) er aan kwam, de ecologische hoofdstructuur werd geïntroduceerd, waarin landgoederen een niet onbelangrijke rol speelden, natuurbeschermers en werkgemers het Brundtland-rapport over duurzaamheid becommentarieerden, het aantal donateurs en leden van Natuurmonumenten, de elf provinciale landschappen en de Vogelbescherming sterk aantrokken en in het algemeen een nieuwe 'groene golf' voelbaar was.²⁸⁹ De partijen die een jaar later Groen Links zouden vormen, voerden niet eens het woord tijdens de bespreking. De PSP stemde uiteindelijk zelfs als enige tegen het wetsvoorstel. Naar de reden kan men gissen. De PSP stemde ook als enige tegen de amendementen van De Leeuw, De Grave en Van Rijn-Vellekoop, waarin gepleit werd voor het behoud van fiscale voordelen in geval van overmacht. Misschien vond de PSP dat daarmee de eigenaren al te zeer in de watten werden gelegd. Een echo van het felle milieudebat van de jaren tachtig was slechts te horen in de marge, toen werd bepleit dat eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen verschoond moesten blijven van de fiscaal nadelige gevolgen van de aantasting van het natuurschoon door zure regen.

Bescherming van landgoederen was inmiddels zo algemeen geaccepteerd dat de toon van het debat in 1989 nogal verschilde van dat in de jaren twintig, toen de bescherming van natuurschoon op landgoederen in het brandpunt van de belangstelling stond. De verklaring is natuurlijk dat de wet al meer dan een halve eeuw behoorlijk functioneerde en dat de Nederlandse landgoederen onder de wet niet meer op het punt stonden ten prooi te vallen aan

²⁸⁹ Van Zanden en Versteegen, *Groene Geschiedenis van Nederland*, 199-203.

grondspectulanten en buitensporig hoge belastingdruk.

Het contrast tussen de felle uithalen en het sarcasme van Polak in de Eerste Kamer in 1928, die de NSW ‘een aanfluiting en een hoon’ vond en de woorden van Schutte in 1989 is daarom groot, zeker gezien het feit dat de NSW in wezen niet was veranderd. Nu klonk het uit de mond van de laatste: ‘Er zijn in ons land heel wat wettelijke regelingen die in alle stilte en bescheidenheid hun nuttige werk doen. Juist dat soort wettelijke regelingen dreigt vaak aan de aandacht te ontsnappen en ongemerkt te verouderen. Dat is ook het geval met de Natuurschoonwet (...)’.

4.2 De vernieuwde Natuurschoonwet²⁹⁰

Het ontbreken van politiek vuurwerk tijdens het debat doet verder weinig af aan het belang van de inmiddels zestig jaar oude wet omdat die NSW-landgoederen met hun gezamenlijke omvang van circa 100.000 hectare op een totaal van 425.000 hectare ‘natuurlijk terrein’ (bossen en woeste gronden) nog altijd een onmisbare schakel waren (en zijn) in het natuurbehoud. Relatief was dat belang zelfs groter dan vlak voor de Eerste Wereldoorlog toen Nederland nog veel meer, namelijk 773.000 hectare ‘natuurlijk terrein’ telde.²⁹¹ De betekenis van de NSW was vergeleken bij het bezit van andere organisaties nog steeds indrukwekkend: het totaal aantal hectare onder de NSW was voor de herrangschikking vrijwel gelijk aan dat van alle provinciale landschappen en Natuurmonumenten gezamenlijk.²⁹²

De wetwijziging van 1989 werd gevolgd door een zogenaamd Rangschikkingsbesluit.²⁹³ Daarbij werd gekeken of de NSW-landgoederen nog wel voldeden aan de nieuwe eisen die golden ten aanzien van de minimum oppervlakte, het gebruik van het landgoed en de mate van bebossing (zie Bijlage 4 voor meer details). Een mooi voorbeeld hoe gedetailleerd, maar niet onredelijk, de regelgeving was, of moest zijn, geeft de toelichting bij artikel 6 in de ‘Nota naar aanleiding van het eindverslag’ over de wijziging van de Natuurschoonwet.²⁹⁴

‘Ingevolge de aanhef van het eerste lid van artikel 6 behoeft ook de aanwezigheid van kampeerterrainen de rangschikking als NSW-landgoed niet in de weg te staan. Het aantal dient echter beperkt te zijn. Zo wordt een kampeertrein op een onroerend goed met een oppervlakte van minder dan 25 hectare in beginsel als een inbreuk op het natuurschoon aangemerkt en zal deze omstandigheid niet tot rangschikking van het desbetreffende terrein kunnen leiden. Op een onroerend goed met een oppervlakte die ligt tussen 25 en 100 hectare is slechts één kampeertrein toegestaan. Bij een oppervlakte die ligt tussen 100 en 250 hectare zijn twee kampeerterrainen toegestaan en bij een op-

²⁹⁰ De meest uitvoerige bespreking van de gewijzigde Natuurschoonwet is te vinden in Bruggink, *Fiscale aspecten van natuurschoon in Nederland*.

²⁹¹ Van Zanden en Versteegen, *Groene Geschiedenis van Nederland*, 65.

²⁹² Handelingen Staten Generaal, vergaderjaar 1992-1993, 22 804, Meerjarenprogramma Natuur en Landschap 1993-1997, p. 71. De zogenaamde ‘particuliere terreinbeherende organisaties’ beheerden in dat jaar ruim 104.000 hectare Natuurmonumenten nam er daarvan ruim 55.000 voor zijn rekening. It Fryske Gea was nummer 2 op de lijst met 12.400 hectare. Het Brabants Landschap was in grootte nummer 3 met 10.400 hectare.

²⁹³ Rangschikkingsbesluit Natuurschoonwet, *Staatsblad* 1990, nr. 612.

²⁹⁴ Handelingen der Staten Generaal, zittingsjaar 1988-1989, nota naar aanleiding van het eindverslag. 20089 nr. 9.

pervlakte van 250 hectare of meer drie kampeerterrainen(...). Incidentele kampeeractiviteiten op niet speciaal daarvoor ingerichte kampeerterrainen door bijvoorbeeld groepen van verenigingen en dergelijke vallen buiten de werking van artikel 6.

In het tweede lid van artikel 6 zijn met betrekking tot kampeerterrainen enige beperkende voorwaarden opgenomen. Het betreft hier min of meer professioneel opgezette kampeerterrainen, derhalve terreinen die zijn ingericht of kennelijk duurzaam worden gebruikt voor het kamperen. De genoemde voorwaarden zijn ontleend aan de circulaire van 12 september 1985 inzake het kamperen op NSW-landgoederen(...)' Een voorwaarde is dat de oppervlakte van een kampeertrein niet groter is dan 1 hectare. Voorts mag het niet zijn gelegen op een natuurterrein of in een historisch park of in een historische tuin. Indien op een onroerend goed twee of meer kampeerterrainen zijn gelegen, dienen deze meer dan 500 meter van elkaar verwijderd te zijn. Op het kampeertrein mogen geen andere voorzieningen worden aangebracht dan die voor de toevoer van gas, elektriciteit en water en voor sanitaire behoeften. Het is derhalve niet toegestaan dat ingrijpende voorzieningen, zoals camping-winkels en kantines worden aangebracht. De aanwezigheid van eenvoudige speeltuigen voor kinderen wordt niet als een ingrijpende voorziening beschouwd. Op een kampeertrein mogen geen vaste standplaatsen worden aangelegd. De strekking van deze voorwaarde is het weren van kampeermiddelen die voor langere tijd op het kampeertrein worden neergezet, zoals bij voorbeeld stacaravans. De hiermee vaak gepaard gaande aanleg van afrasteringen, beschuttingen, terrassen, bestratingen, en dergelijke moet worden voorkomen, omdat dit een onaanvaardbare inbreuk op het natuurschoon meebrengt'.

De eigenaar werd dus ingesponnen in een web van regels. Het liet zich daarom raden dat de uitvoering van het rangschikkingsbesluit op allerlei praktische problemen zou stuiten.

4.3 De NSW bij de herrangschikking

In 1989 is de Natuurschoonwet dus tamelijk ingrijpend gewijzigd. Daarna volgde de herrangschikkingsoperatie waarbij alle NSW-landgoederen opnieuw tegen het licht werden gehouden aan de hand van de nieuwe, in bijlage 4 meer in detail besproken criteria. In 1990, toen de herrangschikking nog in volle gang was, was de situatie voor wat betreft de NSW-landgoederen volgens statistische gegevens als volgt.²⁹⁵ Er waren 1.008 NSW-landgoederen met een gezamenlijke omvang van 102.893 hectare onder de wet gebracht. Het gemiddelde NSW-landgoed was toen 102 hectare groot. Het merendeel van de NSW-landgoederen onder de wet was veel kleiner: 60% was kleiner dan 50 hectare, driekwart kleiner dan 100 hectare. Sinds 1940 was er wat dat betreft een trend gaande richting kleinere NSW-landgoederen, want in het eerste jaar van de Tweede Wereldoorlog was niet 60% maar slechts de helft van de NSW-landgoederen kleiner dan 50 hectare en niet driekwart maar 70% kleiner dan 100. Gelderland en Overijssel waren in 1990 samen goed voor bijna 60% van het aantal NSW-landgoederen en voor 63% van het aantal hectare onder de wet. Aangezien in de perifere

²⁹⁵ De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 16 e.v.

provincies Friesland, Groningen en Zeeland nog altijd maar een fractie (3,6%) van het aantal NSW-landgoederen en hectare lag (2,4%), was er wat betreft de regionale verspreiding van de NSW-landgoederen weinig veranderd in de voorafgaande decennia. Wat evenmin was veranderd, was dat de NSW-landgoederen in het westen van het land doorgaans niet opengesteld waren. Dat zwakke punt in de NSW was nog altijd niet verholpen: de eigenaren in de Randstad, die het meeste fiscaal onder druk stonden vanwege de hoge grondprijzen, profiteerden het minste van de NSW omdat zij hun (kleinere en kwetsbaarder) buitenplaatsen en landgoederen niet open wilden stellen. In Noord- en Zuid-Holland waren de percentages opengestelde NSW-landgoederen respectievelijk 39 en 33% tegen 90% en 94% in Utrecht en Overijssel. In Zeeland was maar een enkele van de elf NSW-landgoederen voor het publiek toegankelijk. De nabijheid van de toeristencentra op Walcheren maakte de eigenaren begrijpelijkerwijs kopschuw voor openstelling. Dat had ook met hun geringe omvang te maken, want globaal gold: hoe groter een landgoed, hoe groter de kans dat het was opengesteld. Dat was het gevolg van de vraag naar privacy van de eigenaren want daar kon het wel eens aan schorten: 'ik word gek van de bruidspartjes die hier komen poseren' klaagde een eigenaar rond 1990.²⁹⁶ Niet-openstelling werd door een ander gerechtvaardigd met de uitspraak, 'onmogelijk, dan wordt het hier een soort Vondelpark'. 'Vrije Wandeling' was in geheel Nederland bezien toen bij ongeveer een kwart van de landgoederen niet aan de orde. Ten slotte was sedert circa 1950, toen de recreatie naar de NSW-landgoederen nog niet wilde vloten, wat betreft de belangstelling van het publiek wel veel veranderd. Voor recreatie in de natuur waren Nederlanders in 1992 voor 22% afhankelijk van NSW-landgoederen.²⁹⁷

4.4 De herrangschikking in Gelderland

Hoeveel hectare en hoeveel NSW-landgoederen tijdens de operatie niet opnieuw voor NSW-rangschikking in aanmerking kwamen en hoeveel nieuwe NSW-landgoederen werden toegevoegd, is niet voor het gehele land gereconstrueerd.²⁹⁸ Er is evenwel een gedetailleerd verslag over deze herrangschikkingsoperatie in de provincie waar bijna een derde van het aantal hectare onder de NSW lag: Gelderland.²⁹⁹ Dit verslag maakt duidelijk dat het een ingewikkeld proces was dat jaren heeft geduurd: tot december 1995. Het bracht aan het licht dat de NSW in 1989 in deze provincie betrekking had op 22 kastelen en 66 landhuizen. Dat betekent dat voor maar voor een vijfde van de 485 Gelderse landgoederen en buitenplaatsen onder de Natuurschoonwet gold dat het centrum bestond uit een kasteel of historisch landhuis.

Wie het verslag over het verloop van de herrangschikking leest, verdrinkt al snel in een zee van details. De teneur is evenwel tamelijk helder: de nieuwe wettelijke regeling, met name als het gaat om de eis dat 30% bebost moest zijn en de oppervlakte minstens 5 hectare, was te rigide voor een gedifferentieerde werkelijkheid. De bedoeling van de wetgever was

²⁹⁶ De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 92, 102.

²⁹⁷ De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 121.

²⁹⁸ Bakker, 'Natuurschoonwet. Herrangschikking geëvalueerd', 25-27.

²⁹⁹ Belastingdienst/ Registratie en Successie 's-Hertogenbosch Vestiging Arnhem, *Eindverslag Herrangschikking Natuurschoonwet 1928* (zp, zj).

om (eindelijk) wat meer consistent en eenduidig, transparanter ook, te kunnen opereren bij het toekennen en controleren van de status van NSW-landgoed. Het was de bedoeling om de subjectiviteit uit bijvoorbeeld de tijd van de Bosraad en Staatsbosbeheer achter zich te laten, maar het is de vraag of het middel niet erger was dan de kwaal. Wat had het voor zin om, als het bosareaal van een verder fraai landgoed onder de 30% uitkwam, de eigenaar te dwingen tot beplanting over te gaan als daarmee bijvoorbeeld goed renderende landbouwgronden moesten worden opgeofferd en die beplanting het geheel niet eens verfraaide?

Het commentaar van de betrokken eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen op de uitnodiging of zij nog 'ideeën' hadden over de rangschikking, leverde dan ook maar liefst een waslijst van twintig pagina's aan aanbevelingen op. De nieuwe wettelijke regelingen waren te gedetailleerd, te veel ingegeven door wantrouwen, te weinig afgestemd op de situatie ter plaatse en werden tussentijds gewijzigd. De procedures waren te langdurig. De verzuchting van één van de eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen in Gelderland luidde samenvattend 'laat een overheid, die in het algemeen gesproken meer wil terugtreden, dit ook werkelijk doen'.³⁰⁰ Ter verdediging van de wetgever moet evenwel worden gezegd dat dergelijke regels niet overbodig waren, zoals het hierboven aangehaalde voorbeeld van de kampeerterrinen op NSW-terreinen laat zien. Omdat het particuliere landgoederen betrof die voor de eigenaar nog altijd een potentiële bron van inkomsten vertegenwoordigden, was van zijn kant de drang groot om op alle (on)denkbare manieren het landgoed commercieel te exploiteren. De geschiedenis van Drakestein getuigt daarvan. In de woorden van Curré: 'Het gaat erom een balans te vinden tussen een integere presentatie van het landgoed en een benadering die precies commercieel genoeg is om het geheel geen geweld aan te doen'.³⁰¹ Voor de overheid gold dat die commerciële exploitatie ook wenselijk was omdat het in stand houden van dergelijke NSW-landgoederen toch deels op de schouders van de belastingbetaler rustte. Toezichhoudende ambtenaren en landeigenaren waren (en zijn) daarom tot elkaar veroordeeld, dat ligt zo in de aard van de NSW besloten. Commerciële exploitatie kent zijn grenzen. Duinrell met zijn rond de miljoen bezoekers per jaar,³⁰² ooit geprezen als een 'combinatie van Hollandsch, Veluwsch en Duitsch natuurschoon',³⁰³ is daarbij het voorbeeld van een commercieel beheerd landgoed, met natuurschoon, dat inmiddels geen NSW-landgoed meer is vanwege de intensieve recreatie.³⁰⁴ Bij natuurschoon dat was ondergebracht bij stichtingen speelde dit probleem niet, de aandrang tot commerciële uitwassen speelt daar minder.

Een interessante opmerking onder de ondervraagden was nog dat de NSW 'te Veluws' was, dat wil zeggen teveel uitging van grote, bosrijke landgoederen en te weinig was gericht op de kleine in de Achterhoek met hun door houtwallen omgeven percelen bouwland. De herrangschikking werd in Gelderland, mede door allerlei fouten zoals dubbel- en zelfs driedubbeltellingen, een kleine nachtmerrie voor de betrokkenen, ook al kwam het voor de

³⁰⁰ Belastingdienst/ Registratie en Successie 's-Hertogenbosch Vestiging Arnhem, *Eindverslag Herrangschikking Natuurschoonwet 1928* (zp, zj) 52.

³⁰¹ Curré, 'Levend landschap: een antropologische benadering', 350.

³⁰² De Boer en Van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*, 36.

³⁰³ *Het Vaderland*, 18 april 1935. Avondeditie.

³⁰⁴ Duijvestein en Heithuis, *Natuurschoonwet 1928*, 14.

meeste eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen uiteindelijk wel min of meer op zijn pootjes terecht. Het resultaat (tabel 4.1) was dat in Gelderland uiteindelijk 1.540 hectare aan de wet werd onttrokken op een totaal van ruim 31.000 hectare; een kleine 5%. Toch een opmerkelijk hoog percentage, gezien de teneur van het Kamerdebat.

Tabel 4.1 Het resultaat van de herrangschikkingsoperatie 1989-1995 in Gelderland

NSW landgoederen	1989	Niet opnieuw gerangschikt	Nieuw gerangschikt	Nieuw aangevraagd doch niet gerangschikt	Situatie 1 december 1995
Aantal:	485	57	56	11	484
Hectare opengesteld:	21.431	1.540	1.372	925	21.263
Hectare niet-opengesteld:	10.346	113	575	219	9.772
Hectare totaal:	31.777	1.653	1.947	1.144	31.035

Belastingdienst/ Registratie en Successie 's Hertogenbosch Vestiging Arnhem, *Eindverslag Herrangschikking Natuurschoonwet 1928* (zp, zj) 52.

De Kamer had zich dus niet ten onrechte, maar ook wel tevergeefs zorgen gemaakt over de nieuwe strenge regels. Een belangrijke oorzaak daarvan was dat uiterwaarden die onder de oude regeling nog onder de NSW konden vallen, niet konden voldoen aan de eisen betreffende de omzoming met houtopstanden.³⁰⁵ Maar tegenover dit verlies van 1.600 hectare stond dat er voor circa 1.950 hectare nieuwe gronden konden worden gerangschikt. De operatie heeft dus in Gelderland wel een verschuiving, maar geen negatief effect gehad op de hoeveelheid grond onder de NSW. In aantallen kwam de herrangschikking in Gelderland neer op een verlies van 57 landgoederen, meer dan 10%, tegenover 56 nieuw gerangschikte landgoederen. Ook dat was aanmerkelijk meer dan wat er volgens Braks verloren zou gaan voor de NSW. Overigens was er voor nog eens 11 landgoederen in Gelderland (circa 1.240 hectare) wel een aanvraag voor rangschikking gekomen, maar die aanvragen waren afgewezen.

Ten tijde van de herrangschikking was landelijk een andere tendens waar te nemen. Het aantal hectare onder de wet liep terug, van ruim 103.500 hectare in 1990 tot 95.000 in 1994, een vermindering van circa 8%. Deze ontwikkeling kwam echter niet alleen door de herrangschikking. De teruggang van het aantal hectare onder de wet was ook het gevolg van het feit dat een aantal relatief grote landgoederen werd onttrokken aan de wet en overging in handen van Natuurmonumenten en provinciale landschapsorganisaties.³⁰⁶ Tegelijkertijd nam het aantal NSW-landgoederen fors toe: van ruim 1.000 tot 1.400. De periode van de herrangschikking was daarmee de belangrijkste uit de geschiedenis van de NSW na de Tweede Wereldoorlog. De herrangschikking was dus veel ingrijpender gebleken dan verwacht of voorgesteld.

³⁰⁵ Informatie ing. W. van Vliet, werkzaam bij Geldersche Kasteelen, dd. 7-1 2011.

³⁰⁶ Lenders, *Natuurbeheer en -ontwikkeling*, 235.

Slotbeschouwing

De Natuurschoonwet is ten onrechte een wat op de achtergrond geraakte wet als het gaat om de geschiedenis van de natuurbescherming en de fiscale wetgeving. De wet heeft belastingverlichting voor de eigenaren gemeen met de manier waarop in Engeland landgoederen door de National Trust worden beschermd. Het Engelse voorbeeld werd in Nederland echter bewust niet nagevolgd. In de kern was dat omdat op vele NSW-landgoederen in veel gevallen geen monumenten of tuinen te vinden zijn. Dat is ook de reden dat de wet, pogingen daartoe ten spijt, nimmer is opgenomen in een meer algemene wetgeving betreffende het behoud van historische landgoederen. Kern van de wet was niet de bescherming van landgoederen als een samenhangend geheel, maar van het natuurschoon op landgoederen, en dat kwam dan voornamelijk neer op het beschermen van bos- en houtopstanden. Als er al sprake is van een duidelijke buitenlandse beïnvloeding op de NSW dan is die nog het beste te vinden in de Franse en nog meer de Deense wetgeving op het gebied van het beschermen van bossen waarbij eigenaren fiscale voordelen kregen maar ook verplicht werden hun houtopstanden goed te beheren. De Engelse oplossing vond men in Nederland minder relevant. De NSW opereerde als het ware op het snijvlak van twee werelden: die van het (historische) landgoed en die van het bos.

Voor de staat voorzag de wet vooral in het Interbellum in een vorm van bescherming die weinig kosten met zich meebracht. De wet kon zonder onteigeningen, zonder subsidies en zonder de eigendomsverhoudingen te wijzigen toch voor een redelijk lange termijn het voortbestaan van het natuurschoon op landgoederen – garanderen kan men niet zeggen, de lotgevallen van Drakestein brachten dat op pijnlijke wijze aan het licht, maar wel – bewaken. Daarmee was de NSW internationaal gezien een tamelijk unieke wet. Zij bood in ieder geval tijdelijk soelaas en in die zin ontkracht de geschiedenis van de NSW de mening van Hupke dat natuurbescherming en privébezit elkaar uitsluiten. Het onderzoek naar de Natuurschoonwet zou uitgebreid moeten worden met een diepgravender onderzoek naar de boswetgeving in de ons omringende landen met daarbij specifieke aandacht voor particuliere bosexploitatie. Dit is des te wenselijker omdat in veel landen landgoederen opgenomen worden in natuurbeschermingsprojecten terwijl de historische dimensie van het voortbestaan van die landgoederen nog nauwelijks bekend is.

De Natuurschoonwet was geen panacee en kende haar zwakke kanten. Al aan het einde van de 19^e eeuw werd door Kamerleden de wens uitgesproken, dat ook, of vooral, stadsbewoners zouden kunnen profiteren van de openstelling van buitenplaatsen. De Natuurschoonwet kwam daaraan tegemoet en was daarmee in de kern duidelijk niet elitair. Evenwel, buitenplaatsen in het westen en in de buurt van de (grote) steden die het meeste bescherming behoeften, profiteerden het minst van de wet omdat de eigenaren vanwege de intensieve recreatie hun bezit niet gaarne openstelden. Nederlandse eigenaren van landgoederen en bui-

tenplaatsen stonden over het algemeen dan wel positief tegenover de recreanten, maar men kan hen moeilijk verwijten dat ze vandalen buiten wilden sluiten. Wie het meeste van de wet profiteerden waren daarom de (vaak adellijke) grootgrondbezitters in het oosten van Nederland. Een tweede zwakke schakel is dat achter de zo op het oog constante hoeveelheid land onder de NSW allerlei grotere en misschien nog wel meer kleine onttrekkingen plaatsvonden waar de overheid eigenlijk geen greep op had. Een derde zwakte in de wet is dat eigenlijk, dappere pogingen tijdens de herrangschikking ten spijt, niet vastgelegd kon worden wat 'natuurschoon' in de zin van de NSW nu precies inhoudt. Zeldzame dieren en planten kunnen worden geïnventariseerd op basis van heldere criteria, natuurschoon niet; het blijft een subjectief begrip waardoor de eigenaren van de NSW-landgoederen meer aan regels worden gebonden dan hen lief is en het primaat van de specifieke bescherming van bos de NSW inmiddels anachronistische trekken geeft.

Het is lastig uit te maken voor hoeveel landgoederen en buitenplaatsen de NSW nu van doorslaggevende betekenis is geweest voor hun voortbestaan, dit omdat het vermogen van vele eigenaren van landgoederen en buitenplaatsen voor een belangrijk deel uit effecten en wél renderend grondbezit bestond. Echter, het is wel duidelijk dat de belastingfaciliteiten die de NSW bood voor zowel particulieren als landgoed-NV's een reële fiscale verlichting gaf die de beslissing het landgoed zoveel mogelijk intact te houden, gemakkelijker maakte. De NSW was op zichzelf nimmer voldoende om het voortbestaan van landgoederen of buitenplaatsen te waarborgen. Het vrijstellen van de inkomsten uit bosbezit voor de inkomstenbelasting in 1926 was bijvoorbeeld ook een belangrijke stimulans. Na de Tweede Wereldoorlog dreigde de waardestijging van landgoederen de wet uit te hollen omdat het verschil tussen verkoop- en bestemmingswaarde geleidelijk verdween. In stand houden van particuliere buitenplaatsen en landgoederen was vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw alleen mogelijk via aanvullende beleidsmaatregelen, vaak in de vorm van subsidies. Voor een dergelijk beleid was na de Eerste Wereldoorlog zeker geen geld beschikbaar. Een lichte ironie tekent daarmee de geschiedenis van de NSW. Een overheid met geldtekort was na de Eerste Wereldoorlog genoopt de belasting Schroef fors aan te draaien maar moest voor landgoederen waarop natuurschoon was te vinden, onder sterke politieke druk een uitzondering maken. Na de Wederopbouw was dat geld er door de toegenomen welvaart wel, maar werd die welvaart zelf weer een bedreiging van het natuurschoon. Vooral na de Tweede Wereldoorlog bleek dat ook in Nederland op lange termijn de beste garantie voor het voortbestaan van het natuurschoon het overhevelen van het eigendom van landgoederen en buitenplaatsen naar stichtingen, gemeenten of de staat was. Maar dat laat onverlet dat de wet veel beter functioneerde en functioneert dan de critici verwachtten. Nog altijd is de NSW een belangrijke bouwsteen in het beleid gericht op het beschermen van het natuurschoon op landgoederen en buitenplaatsen, vooral in de vorm van verlichting van successierechten. De herrangschikking van 1989-1995 heeft daarin, hoe ingrijpend die wijziging ook was, weinig verandering gebracht.

Voor de parlementaire geschiedenis is het ten slotte van belang dat het beschermen van landgoederen en buitenplaatsen van begin af aan door bijna de gehele volksvertegenwoordiging, van links tot rechts werd gesteund en eigenlijk nimmer tot partijgebonden twisten aanleiding heeft gegeven. Het parlement heeft ook door de decennia heen kamerbreed gewerkt

aan aanpassingen. Dat gebeurde dan misschien trager dan menig landgoedeigenaar had gewenst, maar het gebeurde wel. Op het gevaar af dat het een beetje te veel eer is om terug te komen op de man die de komst van de NSW initieerde; het is gezien dit succes en die brede steun, toch te betreuren dat Van Ravesteyn in 1970 als een verbitterd en ‘eer- en prijsloos’ man is gestorven.³⁰⁷

³⁰⁷ Janssen Perio, ‘dr. W. van Ravesteyn, 1876-1970’, 191, 196-197.

Bijlage 1

De buitenplaats Groeneveld in 1929

Nationaal Archief, Toegang 2.11.03 Archief van de Directie van de Landbouw, Afdeling Domeinen, Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische aangelegenheden 1898-1941, inv.nr. 1002, dossier 133 Groeneveld (collectie NSW 353, no. 125). Opgesteld door de toenmalige eigenaar, Christiaan van der Feer Ladèr (1886-1951).

Omschrijving van het Landgoed Groeneveld

Het landgoed Groeneveld is gelegen in de buurtschap Hulshorst, aan den Ryksstraatweg van Harderwyk naar Nunspeet, behoort tot de gemeente Ermelo-Nunspeet.

Groeneveld is thans nog het eenige stuk natuurschoon, van eenige beteekenis, dat direct aan den Ryksstraatweg Harderwijk-Nunspeet ($\pm 2\frac{1}{2}$ uur gaans) gelegen is.

De bezitting is groot 17 H.A. 5 A. 85 c.A. is vierkant aaneengelegen. Het front, langs den Rykstraatweg is ruim 300 meter waarlangs hoogopgaand loofhout, behoorende aan deze bezitting.

Het Heerenhuis is idyllisch gelegen, in een schitterend oud park, ca. 100 meter van af den straatweg met doorkyk van af den straatweg naar het huis en in het park.

Twee oprylanen, eveneens met hoogopgaand loofhout, loopen tot aan het huis. Het hoogopgaand geboomte is over het geheele landgoed verdeeld en byna uitsluitend loofhout. Hiervan is het park, ca. 6 H.A. groot, de hoofdzaak. In het park (waarin zich een brede gracht van ca. 500 meter lengte kronkelt en waarvoor tientallen jaren geleden karpers zyn ingebracht welke nu een respectabele grootte hebben) kan men een pracht stuk natuurschoon bewonderen. Naast zeer oud geboomte, z.g. "handelshoutsoorten", als beuken, eiken, platanen, acacia's enz., de meest zeldzame en exotische boomen. Verder groote groepen, meters hoog opgegroeide Rhododendrons, Azaleas enz.

Het geheel is een ongerept stuk natuurschoon zonder bloemperkjes-aanleg of zoo iets.

Doordat hier, door het vele sloopen der laatste jaren, betrekkelijk weinig hoogopgaand loofhout in de buurt is, is het hier een ware verzamel- en broedplaats van gevogelte wat de laatste jaren steeds zeldzamer schynt te worden. Vooral Nachtegalen en goudvinken en zelfs uilen, doch ook vele andere soorten, broeden hier ieder jaar.

Volgens het oordeel van kenners en liefhebbers zou het park van Groeneveld tot een der schoonste van Gelderland behooren en men zal ver moeten gaan om zoo'n mooi ongerept stukje Vaderlandsch natuurschoon, door voorgeslachten met zorg en smaak opgericht, te vinden.

Te merken aan sommige zeer oude boomen, moet Groeneveld minstens voor twee honderd jaar reeds bestaan hebben doch het is aan te nemen dat het landgoed op zich zelf ook al eerder

bestond en er moeten oude boeken bestaan waarin reeds over Groeneveld gerept wordt wat eigenlyk voor alle oude buitens in Gelderland geldt doch waarvan er helaas door het thans levende geslacht, en speciaal in de laatste jaren, verscheiden totaal vernietigd zyn en van welke “vernietigingswoede” vooral ook de Veluwe in dezen streek heeft geleden.

Wat Groeneveld verder betreft men zou haast kunnen zeggen dat de eenvoudige boeren dezer buurtschap er mede “samenegroeid” zyn. Iedere boer heeft zyn laantje of paadje (althans diegene welke in de buurt van het landgoed wonen) over welk pad hem toegestaan is te gaan opdat hy spoedig zyn huis bereikt en er zyn er zelfs welke toch altyd zoo’n pad gaan, uit gehechtheid, omdat hun overgrootvaders ook al over dat zelfde pad liepen.

Ieder inwoner, welke zich fatsoenlyk gedraagt, mag hier op het grootste gedeelte wandelen en toeristen of pensioengasten, in Nunspeet of elders vertoevende, is nog nooit het wandelen geweigerd als men hierom vroeg.

In wintertyd mag ieder hier vry schaatsen ryden, ook niet-buurtschapbewoners, het gaat dan meestal zoo, dat de rommel, welchen men achterlaat, voor myne rekening door myn personeel kan worden opgeruimd... maar men moet wát voor zyn plaatsgenoten over hebben hetgeen allicht een betere politiek is, als andersom.

Dat het landgoed Groeneveld als een zeldzaam stuk natuurschoon ook de laatste jaren geapprecieerd is, kan dienen dat er door fabrikanten blikken en cartonnen doozen (voor bonbons enz.) gemaakt worden – thans nog – waarby op den deksel het Koninklyk paleis ’t Loo en aan de kanten gedeelten uit het park van Groeneveld. Dit gedeelte uit het park is ca. 15 jaar geleden opgenomen (ongeveer negen jaar voor myn tyd) het park, dus ook bedoeld gedeelte, is thans nog aanmerkelyk mooier door het uitgroeien der boomen en planten; bedoelde doozen zyn hier aanwezig en worden vermoedelyk in Den Haag of Amsterdam gefabriceerd.

Medegedeeld moet nog worden dat Groeneveld door twee voorgaande bewoners gedurende ruim 15 jaren erg verwaarloosd was, ondanks dat vooral de voorlaatste bewoner zeer kapitaalkrachtig was; daarna heeft het nog een jaar onbewoond gestaan en als ik my er toen niet over ontfermd had, was het reeds voor zes jaren geleden gesloopt. Ruim vyf jaren lang heb ik moeite noch kosten gespaard om het in een toestand te brengen zooals het behoort en zooals het thans is en zulks met betrekkelyk beperkte middelen.

De prima staat van onderhoud, waarin Groeneveld verkeert, is in de buurt algemeen bekend en wordt door de bevolking ten zeerste gewaardeerd nml. dat “hun” Groeneveld er thans zo mooi uit ziet en zelfs oude menschen van tachtig jaar maken “complimenten” dat het er nog nooit zo mooi uit gezien heeft.

Dit is alles heel mooi evenals het wonen hier maar er zyn ook O zo veel schaduwzijden! Groeneveld is een werkelyk stuk natuurschoon in zyn geheel en niet zooals groote landgoederen van 500 bunder of meer, een grootendeels beleggingsobject. Daarom komt hier veel kosten aan onderhoud kyken, altyd maar weer het zelfde en om maar eens een voorbeeld te noemen, van dezen tyd van het jaar, zoo zyn vyf man zes weken bezig het afgevallen blad op te harken dat met kruiwagens het park uit gebracht moet worden. Aan dit blad hebben wy hier niets en men kan nog bly zyn als het weggehaald wordt, maar de kosten aan loon zyn ca. f. 400,--. Wat zuiveren onkosten zyn. Het is wel heel mooi dat de arme bevolking dat verdient maar de landgoederen bezitters zyn het kwyt. Dit is maar een voorbeeld van onkosten

uit vele doch wy hebben de zelfde soesah van zegelsplakken, arbeidslysten enz. als een koopman of fabrikant die echter winst door zyn arbeiders maakt.

Dit is echter eenmaal zoo en heeft men zich in te schikken. Er zyn echter meerdere dingen die het bezitten (bewonen) van een landgoed minder aantrekkelyk maken als het wel schijnt. Zoo ontbreekt hier elk comfort, geen gas, geen electriciteit, geen straatverlichting, niets! Wat deze electriciteit aangaat kan hier het volgende over gezegd worden. Ongeveer vier jaren geleden heeft men de kabel naar Nunspeet gelegd. Hiervoor heeft men de kabel, ongevraagd nog wel, door een stuk van het landgoed Groeneveld gelegd. Dit is toegestaan om dat aan te nemen was dat hier spoedig aansluiting op het provinciale net zou komen en zulks werd ook door den opzichter destyds beloofd. Tot nu toe kwam die aansluiting niet ondanks de vele pogingen hiertoe gedaan en zoo doet zich het geval voor dat wy hier belasting voor de straatverlichting in Nunspeet moeten betalen (want in deze gemeente wonen wy, behooren wy toe), terwyl wy drie kwartier moeten gaan om de eerste straatverlichting, in Nunspeet, te zien aan welke verlichting wy nota bene mede betalen. Zoo gaat het ook met andere zaken waaraan wy, tot de gemeente Nunspeet behorende, mede betalen maar er totaal niets van mede profiteren.

Na vier uur, om dezen tyd van het jaar b.v., zit men hier dan ook eigenlyk “opgesloten” en dit is vooral een handicap by het houden van behoorlyk huis-personeel.

Dan staat dit huis gedeeltelyk in de brandende zon, zomers, en gedeeltelyk onder zwaar geboomte, met een oud zinken dak, dus veel reparatie, waarvoor dan vaklieden van Harderwyk moeten komen wat hier 1 ½ uur vandaan is. Dit komt neer op tydverlies enz. wat wy alles moeten betalen.

Dacht men nu dat de fiscus (b.v. by het bepalen der huurwaarde van dit huis wat nooit verhuurd geweest is en het eenige heerenhuis in dezen buurtschap is) rekening houdt? Neen !

Het schijn wel of de eigenaars van landgoederen, dus de beschermers van het Vaderlandsch natuurschoon, nog steeds de gewillige objecten voor den fiscus zyn. Het schynt dan ook dat het eens zoo schitterende landgoed “Essenburg” alleen om de belasting druk te ontgaan gesloopt is. Door het verdwynen van dit eens zoo prachtige geboomte is Groeneveld, zooals gezegd, thans nog het eenige stuk natuurschoon van beteekenis aan den eentonigen Ryksstraatweg Harderwyk-Nunspeet. Het was zonde en schande dat dit mooie landgoed Essenburg “voor de voet op” afgehakt is dat voor meerdere geslachten was opgericht maar vooral dat dit gebeurd is nà het inwerking treden der Natuurschoonwet 1928. Toch kan men den eigenaars geen verwyrt maken, wien dan ook, want komt een landgoed in opkoopters handen, en die loeren er op, dan gaat men natuurlyk toch tot liquidatie over en steekt een belangryke winst in zyn zak wat eigenlyk den oorspronkelyke eigenaars toekomt.

Er werden en worden ook landgoederen uit winst bejag gesloopt wat heel erg is, maar men praat er ook over dat door den belastingdruk nog meer verdwenen is en dat is eigenlyk nog erger. Ook hoort men dat het meer door het individuele optreden der Inspecties komt dat eigenaars van landgoederen tot liquidatie hunner bezittingen over gaan en dat zal waarschynlyk ook zo zyn. De Minister van Financiën is een voorstander van het behoud van het natuurschoon want Zyne Excellentie heeft 29 October 1929 nog gezegd “het Kabinet is van meening dat de totstandkoming, zoowel van een natuurbeschermingswet als monumentenwet

wenschelyk is". Dit dus terwyl er ook reeds een "natuurschoonwet 1928" bestaat. Het is verder algemeen bekend dat de Minister van Binnenlandsche zaken een warm voorstander is tot het behoud van het Vaderlandsche natuurschoon. Ook de Minister van Kunst en Wetenschappen blykt veel belang in ons natuurschoon te stellen, getuige de aanwezigheid van Zyne Excellentie 3 November 1929 op den Monumentendag te Rotterdam waar o.a. een rede werd uitgesproken met als onderwerp "Doodt den Octopus".

Dat er desondanks nog maar steeds landgoederen verkaveld en gesloopt worden is treurig en typeerend. Eigenaars kan men geen verwynt maken, want een landgoed geeft vele zorgen (hier reeds opgenoemd) en dit in zyn geheel te verkoopen is ondoenlyk, onmogelyk! er zyn niet zoo spoedig nieuwe "slachtoffers" te vinden. Blyft dus over, teneinde niet in opkoopters handen te vervallen, zelf publiek te laten verkoopen.

Men zou haast gaan denken dat de Inspecties tegen den wil van den Minister van Financiën inhandelen en wenschen, dat er in streken waar van ons natuurschoon nog een beetje over is, Inspecteurs kwamen die dit soepel, tegen de beschermers hiervan, optreden en zelf ook voorstanders tot het behoud hiervan waren.

Het is ook niet geheel denkbeeldig dat thans geheel anders denkende arbeiders op landgoederen, na het sloopen hiervan, geen werk kunnen vinden en in de armen van het communisme gedreven worden.

Zoo staan er vele eigenaars van landgoederen sceptisch tegenover de natuurschoonwet en hoort men mompelen dat de meeste landgoederen (uitzonderingen daargelaten) welke reeds onder deze wet geplaatst zyn, toch niet verkaveld zouden zyn geworden, ook niet als er b.v. eens geen natuurschoonwet geweest was. Dan leest men nog voortdurend over verkavelen, sloopen, publiek verkoopen van landgoederen en verder de geleverde critiek door den heer Edo Bergsma in September 1928 aflevering der Ned. Heide Maatschappij op deze wet.

Het is natuurlyk evengoed mogelyk dat dit "sceptisch tegenover deze wet" meer een soort pessimisme is en dat by het soepel toepassen dezer wet deze reserve geheel ongegrond was al zullen de berichten in de dagbladen sommige eigenaars van landgoederen wel terughoudend maken.

Na het hiervoor genoemde gezegd te hebben, wat niet anders als een zuivere "uiting" was kan tot slot op landgoed Groeneveld terug worden gekomen waarvoor aan Zyne Excellentie de Minister van Binnenlandsche zaken verzocht zal worden dit onder de natuurschoonwet te willen plaatsen.

Gezien de hierin omschreven zorgen, wat het bezittten van een landgoed mede brengt, was in het begin van 1929 het plan opgevat te trachten dit landgoed te verkoopen, echter ter wille van het natuurschoon en voorkoming van een eventueel zelfverwynt van vandalisme, uitsluitend in zyn geheel dus aan een heer.

Na het onmogelyke te hebben geprobeerd, na vele kosten te hebben gemaakt en byna den geheele zomer hiermede bezig te zyn geweest (het goed te laten bezichtigen nam voor één reflectant ruim vier uren in beslag) is gebleken dat het in één woord onmogelyk was een serieuze koper te vinden en bleef slechts het gilde der opkoopters over welke natuurlyk alleen reflecteerden om het later te gaan sloopen. Het was wel merkwaardig dat de paar, aanvankelyk, serieuze reflectanten bang waren voor ... te hooge belasting anders was er mis-

schien nog wel iemand geweest die het voor een zomer verblyf zou hebben gekocht. Wy hebben er toen over gedacht om Groeneveld dan in Vredesnaam maar publiek te verkoopen want er waren ook nog andere redenen waarom wy deze streek voor de eerste jaren wilden verlaten. Nadat hierover een landmeter en een notaris waren geraadpleegd en een nieuwe kadaster kaart met legger was aangevraagd (deze zal nu voor een ander doel gebruikt worden nml. voor de aanvraag Groeneveld onder de natuurschoonwet te willen plaatsen) konden wy er niet toe besluiten dit wondermooie stukje natuurschoon aan sloopers handen over te leveren. Dit mooie park waar ieder verrukt van was die het voor het eerste zag (er waren reflectanten by die nog nooit zoo'n park hadden gezien en die het een "sprookje" noemden) te laten vernietigen, dat, zoo besloten wy, niet te doen! Dan maar wat meer zorgen genomen en te trachten het voor eenige jaren te verhuren, met onderhoud voor onze rekening, en later hier weer terug te komen. In ieder geval was het besluit "hoe te doen" (er waren meer mogelijkheden dachten wy) nog niet genomen maar wel het besluit om het in geen geval publiek te doenverkoopen.

Na dit besluit was het, nu een paar maanden geleden het plan om een aanvraag in te dienen om het landgoed Groeneveld onder de natuurschoonwet te willen plaatsen toen toevallig chicaneeren van de zyde der fiscus begon (een bekend en oud verschynsel tegenover eigenaars van landgoederen). Onnodig te zeggen dat ons toen de moed ontnomen was en menigeen zou zich in het geheel niet druk hebben gemaakt, wetende by verkaveling aan een prys te komen waarmede hy tevreden is. Toen is aan den Inspecteur het ingesloten verzoek afgegeven en tevens de toestand welke zou ontstaan by eventueel niet inwilligen myner werkelyk bescheiden en niet overdreven verzoeken. Indruk maakten de "8 punten" in het geheel niet en indruk zou het m.i. niet gemaakt hebben al zouden ik weet niet hoeveel menschen broodeloos zyn geworden en indruk zou het niet gemaakt hebben al zou misschien de geheele Veluwe er mede gemoeid geweest zyn.

Toen kon men denken "ja het is toch wèl mogelyk dat het individueel optreden en streng toepassen der wet der inspecties mede oorzaak zyn van het vernietigen van landgoederen".

Er passen in de Maatschappy alleen menschen die soepel zyn maar het schynt wel dat dit "soepele" alleen voor arbeiders geldt.

Menigeen zou toen, na zoo weinig medewerking ondervonden te hebben, gezegd hebben "nu bel ik dan toch de Notaris op en laat myne bezitting veilen". Misschien heeft de Inspecteur (waar ik niets onprettigs mede gehad heb en persoonlijk niets op tegen heb) wel gedacht dat ook inderdaad gehandeld werd als voorgenoomen was.

Wel is daarna eene bespreking met deze arbeiders gehouden en deze brave menschen waren zeer gedepreimeerd want werk hier te vinden, er zyn hier alleen kleine boeren en zy zyn aan hun streek en werk gehecht, is zeer moeilyk. Ik heb dan ook ieder aangeraden, dat, mocht zich eventueel werk elders voor doen, dit met beide handen aan te pakken. Intusschen, op het gerucht dat Groeneveld toch publiek verkocht zou worden, waren er al direct liefhebbers "om vast een stukje grond te koopen" of "om zware boomen te koopen".

Wel verleidelyk als men goede pryzen hoort noemen. Maar ook toen konden wy nog niet besluiten aan het vernietigingsproces mede te werken. Ware het echter wel gebeurd, dan zou daar uitsluitend de Inspecteur der Belastingen (zonder iets persoonlijk kwaads van hem te

willen zeggen) de schuld van zyn geweest want ik kan my niet voorstellen dat, hij zoo weinig interesse toonende, de moeite zou hebben gedaan myne verzoeken aan zyn hoogsten Chef, den Minister van Financiën over te brengen of my dat voor te stellen. Nu liet het hem volkomen koud of de toestand zou ontstaan als op de hierbygaande lyst omschreven. Of dit nu in het belang der gemeenschap is, in het belang der bestryding der werkloosheid, in het belang van het Vaderlandsch natuurschoon (ook zyn Vaderland) of in het belang van het Ryk is, schynt wel of dat minder ter zake doet.

“Het natuurschoon is een gemeenschappelyk eigendom en als het vernietigd wordt krygt ieder het gevoel dat er iets is dood gegaan” – zooiets was kort geleeden in een tydschrift te lezen – maar het blykt dat de werkelyke bezitter eigenlyk niet te benyden is.

Na de hiervoor genoemde teleurstelling was eigenlyk al vry zeker besloten dan toch maar tot verkaveling over te gaan want om in het a.s. voorjaar houtverkoop en grondverkoop te houden moet men nu reeds met de voorbereiding – en vooral niet later – beginnen. Langer wachten beteekent zich zelf benadeelen en dat kan ik tegenover myn gezin en mezelf niet verantwoorden. Toch hebben wy nog één weg gekozen en de hulp ingeroepen van “de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten” – aan welke Vereeniging deze bezitting ook heel goed bekend is – daar vonden wy wel gehoor en men stelde zich in verbinding met het Staatsboschbeheer te Utrecht en ook van de zyde dezer instelling kreeg ik goeden raad.

Ik had toen gedacht dat men een en ander voor my kon behandelen omdat, in het geval het dan helaas er toch van moet komen dat het landgoed publiek zal worden verkocht (gesloopt vanwege de hooge hout- en grondprijzen) ik heel veel haast had en ingelyk uiterlyk 15 december had moeten weten of men my ter wille zou zyn of niet omdat anders de tyd verloopt om het a.s. voorjaar te veilen want dat vereischt veel voorbereiding.

In de hoop dat men er aan zal willen mede werken dat wy spoedig uit deze onzekerheid zullen zyn wend ik my, als uitgangspunt, tot den Minister van Financiën, voorzover het de 3 verzoeken betreft, en tot de Ministers van Binnenlandsche zaken en van Financiën het verzoek het landgoed Groeneveld onder de natuurschoonwet 1928 te willen plaatsen.

Bijlage 2

Datering van de NSW kaarten

De NSW kaarten die nu bewaard worden in de Universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit zijn met de hand ingetekend op 20e-eeuwse kaarten die op zijn laatst gemaakt zijn in 1947.³⁰⁸ De volledigheid van de kaartenverzameling is als volgt gecontroleerd. Van alle NSW-terreinen die op méér dan één kaart staan afgebeeld, dat zijn er honderden, is gekeken of de aansluitende terreinen op aangrenzende kaarten waren te vinden. Dit was altijd het geval, zo bekeken ontbreekt er geen enkel stuk van geen enkel NSW-terrein in de verzameling.

Aan de hand van de persberichten die het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen maandelijks verspreidde, is na te gaan dat alle landgoederen die tot en met februari 1958 onder de NSW werden gebracht, allemaal op de kaarten zijn terug te vinden.³⁰⁹ Collectiespecialist Lida Ruitinga van de universiteitsbibliotheek van de Vrije Universiteit opperde dat de op de kaarten gearceerde landgoederen misschien aan de wet waren onttrokken. Inderdaad blijkt het zo te zijn dat de gearceerde landgoederen uitstekend corresponderen met de landgoederen die volgens diezelfde persberichten aan de NSW waren onttrokken: alle landgoederen die tussen 1950 en eind 1956 volgens de persberichten van het Ministerie aan de wet werden onttrokken, blijken gearceerd.

Het oudste onttrokken landgoed dat gearceerd op de kaart staat is dat bij Huis Doorn, dat op 4 juli 1950 aan de wet werd onttrokken. Terwijl 'De Tempel' in Rotterdam *niet* op de kaarten staat en werd onttrokken op 24 maart 1950. Dat betekent dus dat tussen 24 maart 1950 en 4 juli 1950 een begin is gemaakt met het tekenen van de kaarten. Het jongste gearceerde landgoed op de kaarten is Nieuw Groevebeek dat op 8 mei 1956 aan de wet werd onttrokken. Het Feithenhof, onttrokken op 17 april 1957 is (nog) niet gearceerd. De kaarten zijn dus zeker bijgehouden tussen 24 maart 1950 en 17 april 1957.

Wat deze datering onzeker maakt is het volgende. Het aantal gearceerde landgoederen dat volgens de persberichten aan de wet was onttrokken bedroeg 57, maar er staan ook nog ca. 20 gearceerde landgoederen op de kaarten die niet in de persberichten uit de jaren vijftig worden vermeld. Die onttrekkingen zijn dus misschien van later datum en dan zijn de kaarten langer in gebruik gebleven. Een andere mogelijkheid is, is dat tussen 1950 en 1957 in totaal 716 beschikkingen zijn gemaakt betreffende de NSW-landgoederen, terwijl er daarvan in de persberichten maar 200 terug zijn te vinden.³¹⁰ Dergelijke beschikkingen konden ook kleine wijzigingen betreffen maar misschien leidde niet iedere beschikking dat een landgoed aan de wet werd onttrokken tot een vermelding in een persbericht.

³⁰⁸ De signatuur van de kaartenverzameling in de bibliotheek van de Vrije Universiteit is LK.11659gk: 162/od. De kaarten zijn digitaal te raadplegen.

³⁰⁹ Nationaal Archief, Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen afdeling oudheidkunde en natuurbescherming, Toegang 2.14.73, inv. nr. 4886.

³¹⁰ Idem, inv. nr. 3244.

Bijlage 3**Berekening van de waarde van hetgeen van het landgoed Ampsen onder de gemeente Laren en Lochem onder de Natuurschoonwet valt (1930).***(collectie NSW 415, no. 063)*

Taxatie volgens art. 64 Successiewet in Maart 1929, door de deskundigen: Leeno van Leusen te Deventer, Joh. Eggink Janz. Te Laren en Willem Methorst rentmeester te Arnhem

INKOMSTEN

Gemiddelde jaarlijksche opbrengst hout			<i>f</i>	3.000,00
Pachten	<i>f</i>	21.828,00		
Te verhoogen met 20%	<i>f</i>	4.365,60		
(pachten zijn namelijk te laag)				
Opbrengst van los verhuurde gronden	<i>f</i>	7.143,00		
Opbrengst van gras en strooisel	<i>f</i>	1.283,56		
Naweiden	<i>f</i>	80,00		
Jacht	<i>f</i>	500,00		
Gronden in eigen gebruik	<i>f</i>	600,00		
Totaal	<i>f</i>	35.800,16	<i>f</i>	+38.800,16
Af voor gronden niet onder de Natuurschoonwet				
Pachten	<i>f</i>	-12.703,50		
20% verhooging	<i>f</i>	-2.414,70		
gras en strooisel $\frac{1}{2} \times f 1.283,56$	<i>f</i>	-641,78		
Jacht $\frac{1}{2} \times f 500,-$	<i>f</i>	-250,00		
Losse gronden	<i>f</i>	-6.000,00		
Hout	<i>f</i>	-500,00		
(totaal)			<i>f</i>	-21.879,98
Blijft over voor gronden onder de Natuurschoonwet			<i>f</i>	+16.920,18

UITGAVEN

(geheel) Grond- en waterschapslasten		<i>f</i>	-4.333,83	
Af voor gronden niet onder de Nat.sch.wet:				
Grondlasten (ongeb.)	<i>f</i>	900,00		
Grondlasten (geb.)	<i>f</i>	319,61		
Waterschapslasten	<i>f</i>	675,00		
			<i>f</i>	+1.894,65
Blijft voor onder Nat. sch.wet (<i>sub- totaal 1</i>)			<i>f</i>	-2.439,18
Assurantie	<i>f</i>	840,00	<i>f</i>	
Assurantie kasteel	<i>f</i>	100,00		
Boschenverzekering	<i>f</i>	650,00		
(<i>subtotaal 2</i>)			<i>f</i>	-1.590,00
Onderhoud gebouwen (<i>subtotaal 3</i>)			<i>f</i>	-5.000,00
Boschbaas	<i>f</i>	2.000,00		
5 arbeiders à <i>f</i> 14 per week	<i>f</i>	3.750,00		
Gereedschappen, grint	<i>f</i>	500,00		
Ziekteverzekering etc.	<i>f</i>	200,00		
Administratie	<i>f</i>	2.000,00		
(<i>subtotaal 4</i>)			<i>f</i>	-8.450,00
Totaal uitgaven (<i>Subtotaal 1+2+3+4</i>)				<i>f</i> -17.479,18
Totaal inkomsten			<i>f</i>	+16.920,18
Geeft voor onder de Natuurschoonwet een jaarlijksch verlies			<i>f</i>	559,00
Hierbij de jaarlijksche rente van de verkoopwaarde à 707.916,- naar 4%			<i>f</i>	28.316,00
Totaal verlies per jaar			<i>f</i>	28.875,00
Wordt voor 25 jaar een gekapitaliseerd verlies van			<i>f</i>	451.037,00
Verkoopwaarde van onder de Nat. sch. wet vallende gronden			<i>f</i>	707.916,00
Hier af te trekken het gekapitaliseerde verlies			<i>f</i>	451.037,00
Waarde voor de Nat.sch. wet			<i>f</i>	★256.879,00

*Met de hand bijgeschreven 'berekening m.i. minder juist'

Bron: Nationaal Archief, Ministerie van Landbouw, natuurbeheer en visserij. Dienst Staatsbosbeheer, Toegangsnummer 2.11.50, inv. nr. 507 Natuurschoonwet.

Bijlage 4

Het rangschikkingsbesluit van 1990

Recapitulerend stelde dit Rangschikkingsbesluit de volgende eisen aan een NSW-landgoed:

- 1) De minimale oppervlakte van een landgoed moest 5 hectare bedragen. Een uitzondering vormden historische buitenplaatsen, daarvoor gold een minimumomvang van 1 hectare. Het landgoed moest een aaneengesloten gebied vormen. Dat gold vroeger lang niet altijd. De kaarten uit de jaren vijftig laten zien dat NSW-landgoederen uit tamelijk ver uit elkaar liggende blokken konden bestaan. In de nieuwe regeling waren alleen doorsnijdingen door smalle wegen (5 m maximaal) niet-geëlektrificeerd enkelspoor en waterlopen van niet meer dan 25 m breedte geen beletsel.
- 2) 30% van het landgoed moest bezet zijn met bos of houtopstanden. Voor de kleinere historische buitenplaatsen gold dit niet. Als minstens 50% van het landgoed bestond uit natuurterrein, gold dat minstens 20% van het landgoed uit bos of houtopstanden moest bestaan. Dit was het resultaat van de politieke druk van de Tweede Kamer.
- 3) Bij NSW-landgoederen kleiner dan 100 hectare mocht hooguit 5 hectare bestaan uit landbouwgrond. Bij NSW-landgoederen tussen de 100 en de 400 hectare was het maximaal 5% van het onroerend goed, bij NSW-landgoederen groter dan 400 hectare maximaal 20 hectare. Dan gold ook nog eens dat het landbouwterrein voor 75% omgeven moest zijn door houtopstanden of voor 50%, maar dan moesten de bouwlanden van naburige terreinen visueel gescheiden zijn door 'landschapsbepalende bomen'. Het was op dit punt dat Braks verwachtte dat zo'n 3% van de bestaande NSW-landgoederen uit de boot zou vallen.
- 4) Aan elkaar grenzende NSW-landgoederen kleiner dan 5 hectare konden gezamenlijk als één landgoed worden gerangschikt. Dit week sterk af van hetgeen Financiën in 1949 in de gesprekken met Staatsbosbeheer nog voor ogen had (zie par. 2.1 Wat is natuurschoon? Wat is een landgoed?).
- 5) Een opengesteld landgoed moest daadwerkelijk bewandeld kunnen worden en daarmee aan enkele voorwaarden voldoen wat betreft bebording, wegen en paden. Zo moesten die paden werkelijk deel uitmaken van het landgoed en niet bijvoorbeeld over gemeentegrond lopen want dan was er van openstelling eigenlijk geen sprake.
- 6) Bij rangschikking moest de eigenaar een gedetailleerde beschrijving van het terrein overleggen waarop in geval van wijzigingen of conflicten door partijen kon worden teruggegrepen.
- 7) De eigenaar moest het landgoed zodanig beheren dat het natuurschoon niet werd aangetast. Daarvoor werden tot in de details grenzen gesteld aan de omvang van kampeerterreinen op het landgoed, het kappen van bomen en het oprichten bijgebouwen.

Literatuur

- Andela, G. en J.C. Bierens de Haan, 'Het historisch onderzoek naar tuin- en landschapsarchitectuur', K. Bosma en J. Kolen (red.) *Geschiedenis en ontwerp. Handboek voor de omgang met cultureel erfgoed* (Nijmegen 2010).
- Bakker, M.B., *Kastelen in oorlogstijd. Geschiedenis en Restauratie van Nederlandse Kastelen en Buitenplaatsen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* (Masterscriptie Utrecht, augustus 2010).
- Bakker, A.J.J., 'Natuurschoonwet. Herrangschikking geëvalueerd', *De Landeigenaar* 40 (mei 1995).
- Barthel, D., 'Historic Preservation: a comparative analyses', *Sociological Forum* 4-1 (1989) 88-105.
- Beaufort, W.H. de en G. Houtzagers, *Beschouwingen naar aanleiding van de Nota van den Boschraad van 12 maart 1925, inzake het behoud van bosschen en landgoederen* (Maarn 1926).
- Berkhout, A.H., 'De Nederlandsche belastingwetten in verband met den boschbouw', *De Economist* (1916).
- Bestemmingsplan Hooislagen 7 Lochem*. Gemeente Lochem (Lochem 2011).
- Bess, M., *The light-green society : ecology and technological modernity in France, 1960-2000* (Chicago 2003).
- Bierens de Haan, J.C., *Rosendael. Groen Hemeltje op Aerd: kasteel, tuinen en bewoners sedert 1579* (Zutphen 1994).
- Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*
<https://socialhistory.org/bwsa/>
- Boer, G. de en E. van de Kaa, *Landgoederen en de Natuurschoonwet*. Vakgroep Stad & Land/Instituut voor Sociale Geografie. Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Universiteit van Amsterdam (Amsterdam 1992).
- Boon, L. den en S. Schuurman, *Natuurschoonwet 1928: Reddende engel van Nederlands natuurschoon?* Thesis (Wageningen 2007).
- Bruggink, H.R., *Fiscale Aspecten van Natuurschoon in Nederland: de natuurschoonwet 1928 en aanverwante wetten en regelingen* (Amersfoort 2007).
- Bruyne, E. de, G.B.J. Hiltermann, H.R. Hoetink (eds.), *Winkler Prins Encyclopaedie*, 17 SPR-VEL (Amsterdam 1953).
- Butler, J.R.M., *Lord Lothian (Philip Kerr) 1882-1940* (New York 1960)
- Curré, Chr., 'Levend landschap: een antropologische benadering', J. Kolen, T. Lemaire, *Landschap in meervoud. Perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20e/21e eeuw* (Utrecht 1999) 341- 359.
- De openstelling van bos- en natuurterreinen van gemeenten en particulieren*. Stichting Recreatie, (Den Haag 2005) 14; Milieu & Natuur Compendium, september 2006.

- Ditt, K. en J. Rafferty, 'Nature Conservation in England and Germany 1900-1970: Forerunner of Environmental Protection?', *Contemporary European History* 5-1 (1996) 1-28.
- Duijvestijn, I.W.M. en E.J.W. Heithuis, *Natuurschoonwet 1928*. Fed, Fiscale brochures (Deventer 2009).
- Duurzaam beheer van natuur & bos op Aampsen*. Silve/Delta, Intermediair Ecologie en Milieu (Culemborg, Wageningen 2012)
- Economische en Financiële problematiek van particuliere natuurschoonwet-landgoederen*. Nederlands Economisch Instituut (Den Haag 1977).
- 'Een belangrijke rede', *Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij* 40-9 (1928).
- Eindverslag Herrangschikking Natuurschoonwet 1928* (Belastingdienst/ Registratie en Successie 's Hertogenbosch Vestiging Arnhem, zp, zj).
- Frank, C.J., *Hartelijke Groeten uit Lochem* (5),
http://www.hglochem.nl/editor_documents/lvl%202003-03%2025-26.pdf.
- Gaze, J., *Figures in a Landscape. A history of the National Trust* (Frome, Somerset 1988).
- Gorter, H.P., *Ruimte voor natuur. 80 jaar bezig voor de natuur van de toekomst* ('s Graveland 1986).
- Harmen, G., *Natuurbeleving en arbeidersbeweging. De Nederlandse socialistische arbeidersbeweging in haar relatie tot natuur en milieu* (Amsterdam 1992).
- Hoffmann, R.C., *An Environmental History of Medieval Europe* (Cambridge 2014).
- Horn, N.A. van, 'Russische schulden aan Nederland na de revolutie', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 108-3 (1993) 431-444.
- Hupke, K.-D., *Naturschutz: ein kritischer Einsatz* (Berlin 2015).
- Jaarcijfers voor Nederland 1930-1946* (Centraal Bureau voor de Statistiek).
- Janssen Perio, E.M., 'dr. W. van Ravesteyn, 1876-1970', *Rotterdams Jaarboekje*, 9 (1971).
- Kamp, W.J. van de, *De ontwikkeling van de Nederlandse boswetgeving in de periode 1910-1961*, Scriptie (Wageningen 1998).
- Keiser, J.W., 'Wettelijke regelingen krachtens welke natuurschoon kan worden gespaard', *Tijdschrift Nederlandsche Heidemaatschappij* (juni 1942).
- Keiser, J.W., *Overheidszorg voor het natuurschoon* (Rotterdam 1949).
- Klein, J., 'Verkoopwaarde volgens de Natuurschoonwet', *Weekblad voor privaatrecht, notaris-ambt en registratie* 62 - 3222 (1931).
- Kooij, P., 'Op zoek naar levende natuur', *Leidschrift* 21-1 (2006).
- Landgoederen en wandelreinen in Nederland* Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB (Den Haag 1940).
- Landgoederen en wandelreinen in Nederland*. Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB (z.p. 1946).
- Landgoederen en wandelreinen in Nederland*. Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB (z.p. 1954).
- Lenders, H.J.R., *Natuurbeheer en -ontwikkeling* (Meppel 1997).
- Lonkhuyzen, J.P. van, 'Het verdwijnen van groote landgoederen', *Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij* 37-3 (1925).
- MacCleery, D.W., *American Forests. A history of resiliency and recovery* (Durham 2011).

- Natuurvisie Planken Wambuis*. Vereniging Natuurmonumenten (2008).
- Noë, Ch. 'Honderdduizend ha. Natuurschoon', *Toeristenkampioen* (1950)
- Offerhaus, J., *De wet op de personeele belasting* (Zwolle 1925).
- Olde Meierink, B. e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995)
- Olde Meierink, L.H.M., *Ampsen. De geschiedenis van een Gelders kasteel en zijn bewoners* (Lochem 1981).
- Pelzers, E., 'Bosraad en zijn natuurbeschermingstaken 1922-1943', *Nederlands Bosbouw Tijdschrift* (1993) 59-62.
- Pelzers, E., *Natuurbescherming, Jager, Bosbouwer: W.H. de Beaufort (1881-1976)* (z.p. 1996).
- Perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20/21^e eeuw* (Utrecht 1999) 217-233.
- Russell, E., *Evolutionary History. Uniting history and biology to understand life on earth* (Cambridge 2011).
- Schendelen, M. van, 'De strijd om Arcadië: natuur en landschap als domeinen van Ruimtelijke Ordening', J. Kolen, T. Lemaire, *Landschap in meervoud*.
- Schiethart, L.J., 'Enkele opmerkingen met betrekking tot de vermogensaanwasbelasting in verband met boschbezit', *Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij* 58 (1947).
- Schuttevâer, H., 'Een kwart eeuw fiscale bescherming van natuurschoon', *Weekblad voor voor Privaatrecht, Notaris-ambt en registratie*, nrs. 4335, 4336, 20-2 en 27-2 (1953).
- Schuttevâer, H., *De Nederlandse successiewetgeving. Civiel en fiscaalrechtelijke beschouwing over de verkrijgingen door erfrecht of schenking* (Deventer 1967).
- Schuttevâer, H., *Handboek inzake de wetgeving op de rechten van successie van overgang en van schenking* (Arnhem 1956).
- Smout, T.C. and R.A. Lambert, *Rothiemurchus: Nature and People on a Highland Estate 1500-2000* (Dalkeith 1999).
- Sprangers, A.A.C., *De economische beteekenis van het Bosch voor Nederland* (Utrecht 1933).
- Sprenger van Eyk, J.P. en B.J. de Leeuw, *De wetgeving op het recht van successie van overgang en van schenking* (Den Haag 1930)
- Teixeira de Mattos, L.F., 'Het verdwijnen van groote landgoederen', *Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij* 37-5 (1925) 145-147.
- The Nature Scenery Act 1928 in the Netherlands: fiscal measures to stimulate the preservation of valuable 'country-estate' in the cause of nature conservation*. Staatsbosbeheer (z.p. 1977).
- Thomas, D., *Collected Poems 1934-1953* (London 2003)
- Vaandrager, B., *Particulier Natuurbezit en de Fiscus*. Doctoraalscriptie (Rotterdam 1996).
- Veraart, J.A.J.M. en J. Plugge, *Natuurbeschermingswet en Natuurschoonwet 1928* (Zwolle 1975).
- Verslag van de vergadering van 14 september 1926 in het Koloniaal Instituut te Amsterdam, uitgeschreven door den ANWB, Toeristenbond voor Nederland, en de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, betreffende het behoud van bosschen en natuurschoon* (Den Haag, 1926).
- Verstegen, S.W., 'Adel en Natuurschoon in Nederland 1928-1973', in *Virtus. Bulletin van de Werkgroep Adelsgeschiedenis. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 16 (2009).

- Verstegen, S.W., 'Een der dragelijkste middelen. De politieke discussies in de Tweede Kamer over de belastingen op het recht van successie 1817-1878', in: W. Fritschy, J.K.T. Postma, J. Roelevink (eds.), *Doel en Middel. Aspecten van financieel overheidsbeleid in de Nederlanden van de zestiende eeuw tot heden* (Amsterdam 1995) 151-166.
- Verstegen, S.W., 'The Nature Scenery Act of 1928', *Forest History Today* (spring/fall 2015) 4-12.
- Verstegen, S.W., 'Natuurschoonwetkaarten gered en nu via internet te raadplegen', *Caert-Thresoor. Tijdschrift voor de historische kartografie in Nederland* 31-3 (2012).
- Vrije Wandeling. Lijst van landgoederen welke zijn gerangschikt onder de natuurschoonwet 1928 en de voorwaarden, waaronder zij voor het publiek zijn opengesteld* (Amersfoort 1933).
- Waterson, M. en S. Wyndham, *The National trust. The First Hundred years* (Londen 1995).
- Windt, H. van der, 'De totstandkoming van 'de natuurbescherming' in Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 107-4 (1994).
- Windt, H. van der, 'Parks without Wilderness, wilderness without parks? Assigning national park status to Dutch manmade landscapes and colonial reserves', in: Bernhard Gissibl, Sabine Höhler, Patrick Kupper (red.), *Civilizing nature. Natural parks in global historical perspective* (New York 2012).
- Windt, H. van der, *En dan: wat is natuur nog in dit land. Natuurbescherming in Nederland 1880-1990* (Amsterdam, Meppel 1995).
- Zanden, J.L. van en S.W. Verstegen, *Groene Geschiedenis van Nederland* (Utrecht 1993).

Index van genoemde landgoederen

- Aalshorst, Den 61
 Amerongen 55, 56, 60, 65, 92
 Ampsen 12, 14, 52, 70, 74, 79-83, 138
 Amstenrade 65
 Anderstein 96, 97
 Anneville 43
 Arcen 30
 Assink, Het 52
 Babberich 100
 Baest, De 56
 Bannink, De 32, 56
 Baron van Ittersum fonds 64 ('t Rozendael)
 Bijvanck, De, en Bergerbos 100
 Bergh, Huis 65, 109
 Berkenheuvel 101
 Beverweerd 31
 Blickling Estate 107
 Boekesteijn 105
 Boetelerveld 43
 Boschlust en Zorgvlied 30
 Braamberg 101
 Brakel 52
 Broekhuizen 56
 Cannenburgh 65
 Deelerwoud 55
 Dellen, De 64
 Deurne (landgoed) 67
 Dikninge 55
 Doorn (huis) 137
 Drakenburg 87
 Drakestein 12, 13, 70, 86-92, 126, 128
 Drienerwold 52
 Duin en Kruidberg 97
 Duinrell 8, 126
 Duinvliet 44, 52
 Duivelshof 43
 Duno, De 53
 Duurswoude 100, 101
 Echobosch 67
 Eerde 55
 Egheria 49
 Eikenstein 100
 Enghuizen 31, 56
 Essenburgh 30, 31, 71, 133
 Feithenhof, het 137
 Gelder, De 101
 Gelderse Toren, De 101
 Gerner 51
 Geverik 44
 Groenevecht 67
 Groeneveld (Baarn) 67, 87
 Groeneveld (Nunspeet) 12, 70-73, 75, 78-79, 131-136
 Groot Moolenbeek 98
 Grootte Scheere 46
 Groot Spriel 52
 Gunterstein 52
 Haar, de 97
 Haere, de 100
 Hagen 101
 Hantert, De 64
 Hardenbroek 2, 30, 67
 Havixhorst 55
 Heemstra State 64
 Heeze en Leende 55, 56, 101
 Heimerstein 30
 Helenaveen 49
 Herema State 55
 Hoog Buurlo 51
 Hooge Veluwe, De 63-65
 Horn 56
 Horte, De 52
 Hullenberg 97
 Hulsbeek, Het 48
 Imbosch 85
 Junne (en Beerze) 55, 92
 Kamphoeve
 Keukenhof 25, 32, 52
 Klarenbeek 97
 Koekoeksduin 110
 Koepel, De 43
 Laag Wolfheeze 101
 Leede, Ter 26
 Leeuwenhorst 100
 Leuvenumse Bos 29
 Lichtenbeek 64
 Lievensberg 43, 44
 Lochemse berg, De 64
 Maarsbergen 96
 Mariëndaal 64
 Mariënwaard 2
 Mariënweerd 100

- Middachten 24, 55, 56, 60
 Mildenbrug 44
 Molecaten 100
 Molenbosch 52
 Mythstee, de 97
 Naaldenveld 30
 Neppelenbroek 52
 Nieuw Amelisweerd 52
 Nieuw Groevebeek 137
 Nooitgedacht 30
 Noordlaarderbosch
 Oakley House 1, 2
 Oosterbeek 45
 Oranjewoud 55
 Oud-Zuilen 2
 Pan, De 40
 Penninkskotten, Den 43
 Pijnenburg 89, 90, 96, 100
 Planken Wambuis 85
 Poll, De 45
 Putten 49
 Prattenburg 56
 Rechteren 55, 56, 60
 Reigersnest, 't 44
 Renswoude 30
 Rhijnauwen 31
 Rinsma State 56
 Rijster Bosch, het 64
 Rosendaal 12, 52, 55, 70, 84-86
 Rothiemurchus 6
 Ruitenhoven 92
 Ruurlo, Huize 54-56
 Sandenburg 30
 Santergat 45
 Schaepenburgh/Kamphoeve 52
 Scherpenzeel 52
 Scholtenhaer, Het 48
 Schovenhorst 24
 Schuylenburch 56
 Simmelink 46
 Slangenburg 65
 Slotplaats, De 55, 101
 Smalbraak 97
 Soestdijk 86, 91, 103
 Sorghvliet 49
 Spelderholt, Het 26
 Staelduyn 98
 Staverden 52
 Swalmen 46
 Teesink 51, 52
 Tempel, De 137
 Tongelaar 47
 Treek, Den 41, 62
 Trompenburg 49
 Twickel 32, 55, 56, 105, 109
 Velderen 52
 Velhorst 2, 56
 Velserbosch 30
 Verwolde 74
 Vilsteren 55
 Vijverberg zie Warnsborn
 Voordaan 4, 27
 Voorwijk 55
 Vosbergen 2, 119
 Vriezenhuis 48
 Vuursche (Lage en Hooge) 70, 86, 87, 88, 90, 91
 Wallenburg 87
 Warnsborn, De en Vijverberg 63-64
 Weldam (Wegdam, Wiene, Monte Bello) 56, 65
 Well 65
 Westerhout 56, 101
 Woldberg, de 100
 Wooldrik 30, 67
 Zelle, 't 56
 Zeist, Slot 27
 Zorgvliet 67
 Zuylestein 55
 Zwaluwenburg 44, 56

Index van genoemde personen

- Aldenburg Bentinck, G.J.G.Ch. van 55, 92
 Asch van Wijck, erven L.H.J.M. van 56
 Asch van Wijck, L.H.K.C. van 108, noot 271
 Bakker, M. 114, noot 281
 Barthel, D. 10
 Beatrix, prinses 91
 Beaufort, W.H. de 29, 40-42, 46, 61, 62, 90, 108
 Beeck Calkoen, F. van 90
 Bentinck, erven F.G.U.W. 56
 Bentinck en Waldeck Limpurg, W.F.C.H. 55, 56
 Bentinck tot Buckhorst, M.R. 55, 92
 Beresteyn, E. van 20
 Berger, J.J.A. 114, noot 281
 Bergsma, E. 24, 26, 39, 50, 60, 121, 134
 Bess, M. 7-9
 Beuningen, H.A. van 96
 Bierens de Haan, J.C. 2
 Bierens de Haan, W. 2
 Bloem, J.C. 7
 Bloemers, H.W. 108, noot 271
 Blomjous, H. 39
 Blum de Niet, E. 44
 Boreel, erfgenamen G.S. 56
 Bosch van Drakestein, D. 90
 Bosch van Drakestein, E.E.L. 56
 Bosch van Drakestein, F.L. 90
 Bosch van Drakestein, F.L.H.J. 87
 Bosch van Drakestein, H.P.J., 87
 Bosch van Drakestein, P.J. 56, 87, 89
 Braambeek, H. van 37, 38, 40, 92
 Braks, G.J.M. 120, 121
 Brice, J. 7
 Brienen, M.M. van 45
 Brouwer, T. 114, noot 281
 Bruggen, J. van 104
 Bruggink, H.R. 13
 Colijn, H. 30
 Constant Rebecque, V.W.Ch.H.J. de 43
 Court, A.J.M.Ch. de la 56
 Cramer, W.D. 43
 Cronon, W. 7
 Curré, Chr. 103
 Curzon, G. 40
 Daalen, A.C. van 97
 Dam van Isselt, W.E. van 98
 De Talleyrand-Périgord, Ch.M. 26
 Dedem, A. van 19
 Dedem, A.C.A. van 61
 Delden, A. van 19
 Diepenhorst, I.N.Th. 104-105, 107-110
 Diepenhorst, I.A. 112
 Dijkstra, H. 109
 Dis, C. van 114, noot 281
 Dissel, E.D. van 29, 71
 Dolman, D. 114, noot 281 p.
 Drion, F. 25
 Eisma, D. 120
 Ellis, C.W. 40
 Embden, D. van 39, 40
 Eschauzier, F.A. 74
 Feer Ladèr, Chr. van der 70-73, 131
 Geer, D.J. de 38
 Geuze, M. 103
 Godin de Beaufort, J.W. 96
 Goede, A. 114, noot 281
 Gogel, I.J.A. 32
 Gorter, H.P. 4, 108
 Grapperhaus, F.H.M. (Ferd) 114, 115
 Grave, F.H.G. de 120-122
 Haersolte, J.F. van 51, 69, 114
 Heeckeren van Kell, J.C. van 54, 55
 Heeckeren van Kell, W. van 56
 Heeckeren van Wassenaer, M. van 56
 Heeckeren van Wassenaar, R.F. van 55
 Heek, familie Van 52
 Heek, L. van 53
 Hoeven, P.C.T. van der 108, noot 271
 Hoey Smith, J. van 49
 Hofstra, H.J. 104
 Hoogerwerff, R.J. 44
 Houtzagers, G. 29
 Hupke, K.-D. 8, 9, 92, 128
 Janssen, R. 2
 Joekes, Th.H. 114, noot 281
 Kan, J.B. 39
 Kerr, Ph. 107
 Kikkert, H. 103
 Koning, H.J. 119, 120
 Koning, J. de 117
 Kroes, J. 2
 Krootjes, A. 44
 Kruisinga, R.J.H. 114, noot 281
 Kuile, B.J. ter 43
 Leerling, M. 120, 121

- Leeuw, J. de 121, 122
 Lohmann, E. 70
 Lonkhuyzen, J.P. van 26, 27, 43, 79
 Loudon, J.H. 110
 Lynden, A.W.F. van 46
 Lynden van Sandenburg, F.A.C. van 81, 82
 Magnée de Horn, R. 56
 Mansholt, S. 66
 Martens van Sevenhoven, J.C. 56
 Maurick, B.H. 43
 McKibben, B. 7
 Meeuwissen, J.M.A. 44
 Meijer, W. 115
 Meulen, H.L. ter 97
 Monchy, R.A. de 78
 Monchy, W.H. de 73, 78
 Muiden, G. van 117, 118, 120, 121
 Nagell, geslacht Van 79, 80
 Nagell, A.J. van 5 3, 79, 80, 81, 84
 Nagell, J.A.Chr. van 81
 Nagell, J.M. van 82
 Nagell van Ampsen, familie Van 86
 Nispen tot Sevenaer, C.M.O. van 108, noot 271
 Notenboom, H. 114, noot 281
 Offerhaus, J. 24
 Oorthuys, F. 108, noot 271
 Osselen, J.R. van 73
 Osselen-Spakler, J.H. van 73
 Oudemans, J. Th. 39
 Pallandt (van Rosendael), familie Van 79, 86
 Pallandt van Eerde, Ph. D. van 55
 Pallandt (van Rosendael), F.J.W. van 55, 84, 85
 Pallandt van Rosendael, R.J.Chr. van 85
 Pallandt, W.F.T. van 85
 Pathuis, G.F.M. 55
 Pauw van Wieldrecht, M.Chr.H. 56
 Peijnenburg, M.W.J.M. (Rinus) 114, noot 281
 Pijnappel, M. 18
 Plugge, J. 111
 Polak, H. 4, 5, 24, 39, 40, 47, 88, 107, 108, 123
 Portheine, F. 114, noot 281, 117, 118, 120, 121
 Pos, G.A. 21, 26
 Ram, M.J.C.M. 43
 Ramakers, J. 3
 Ravesteyn, W. van 4, 5, 25, 27, 30, 37, 130
 Repelaer van Spijkenisse, Douairière van 56
 Rechteren Limpurg, A.R.Z. van 55, 56
 Rechteren Limpurg, A.S.H. van 56
 Reigersberg Versluys, L.M. van 44, 56
 Rijckevorsel, A. van 38
 Rijn-Vellekoop, L. van 120, 122
 Roessingh, P. 18
 Roolvink, B. 114, noot 281
 Rost Onnes, W. 45
 Ruijs de Beerenbrouck, Ch. 5, 27, 64
 Ruiten, P.A. (Piet) de 114, noot 281
 Ruitinga, L. 2, 137
 Russell, E. 7
 Ruys, M. 78
 Sandberg tot Essenburg, R.A.P. 56
 Schaardenburg, C.J. van 108, noot 271
 Schaper, J. 38
 Schelven, B.D. 108, noot 271
 Schendelen, M. van 6, 10
 Schie, H. van 2
 Schutte, G. 120, 123
 Schuttevâer, H. van 47, 108, noot 271
 Schuylenburch, W.A.W. van 56
 Smits, A.J. 43
 Snoeck Henkemans, J.R. (Reinhardt) 20, 21
 Soest, J. van 108, noot 271
 Spill, J. ter 19
 Sprenger van Eyk, J. 19
 Steyn, J.A. van 46-48
 Talsma, J.J. 4, 5
 Teixeira de Mattos, L.F. 26
 Thomas, D. 1, 3
 Thomas, K. 7
 Thurlings, Th. 104
 Tienhoven, P. van 70, 73
 Tjalma, J. 104
 Treub, M.W.F. 20, 36
 Tuyll van Serooskerken, S.J. van 55, 56
 Ven, A.C. van de 39
 Veraart, J.A.J.M. 111
 Vlies, B. van der 120
 Vliet, erven Van der 56
 Vliet, W. van 17
 Vondeling, A. 114, noot 281
 Voorst tot Voorst, L. van 38
 Vos van Steenwijk, familie de 55
 Vos, H. 104
 Weede, familie van 80
 Weede, R. van 83
 Westervelt Sandberg, A.B. van 46
 Wiebenga, H. 114, noot 281
 Wilde, B. de 104
 Windt, H. van der 7-9, 54
 Zuylen, F.S.Ch.L.M. van 43

Over de auteur

Dr. S. Wybren Verstegen studeerde in 1983 af aan de Rijksuniversiteit Utrecht in de geschiedenis op een studie over het kasteel Cannenburgh in Gelderland. In 1989 promoveerde hij aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op het proefschrift *Gegoede Ingezetenen. Jonkers en geerfden op de Veluwe tijdens Ancien Régime, Revolutie en Restauratie (1650-1830)*. Hij is sedertdien aldaar werkzaam als universitair docent in de sociale en economische geschiedenis. Hij publiceerde enkele boeken en vele wetenschappelijke en populair-wetenschappelijke artikelen over plattelands- en milieugeschiedenis en natuurbescherming, onder andere in *Trouw*. Aan de Vrije Universiteit doceert hij *Global History* en de geschiedenis van de Verenigde Staten.

Historia Agriculturae

In deze serie verschenen tot nu toe:

1. *De landbouw-enquête van 1800*. Deel I: Noord- en Zuid-Holland. Vragenlijst als bijlage. 1953.
2. *De landbouw-enquête van 1800*. Deel II: Zeeland, Noord-Brabant, Utrecht, Gelderland en Overijssel. Internationale landbouwhistorische bibliografie over 1951. 1954.
3. *De landbouw-enquête van 1800*. Deel III: Drenthe, Friesland en Groningen. 1956.
4. *Beschrijving der boerderijen op de kleilanden in Friesland door D. Fontein te Salvert, 1779-1835*. 1957.
5. *De landbouwkundige gegevens uit het Journaal der reize van den Agent van Nationale Economie der Bataafsche Republiek, J. Goldberg*. 1959.
6. *Bouwstoffen bibliografie Nederlandse landarbeider in de 19e eeuw*. I. 1962.
7. *Bouwstoffen bibliografie van de Nederlandse landarbeider in de 19e eeuw*. II. 1963.
8. *Beschreeve Staat van de Meijerije (1794)* door Mr. C. van Breugel. 1965.
9. *Beschrijvende lijst van landbouwhistorisch belangrijke kaarten uit het archief der Genie in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage* door T.W. Bieze. 1968.
10. *Een landbouwwerktuigkunde-dictaat van de Landhuishoudkundige School te Groningen*. 1976.
11. W. Tijms, *Prijzen van granen en peulvruchten te Arnhem, Breda, Deventer, 's-Hertogensbosch en Kampen*. 1977.
12. H. van Zon, *Bibliografie van op Nederland betrekking hebbende landbouw-historische literatuur verschenen in de jaren 1975 tot en met 1977*. 1978.
13. W.J. Formsma, *Beklemrecht en landbouw*. H. van Zon, *Bibliografie over beklemrecht*. 1981.
14. J. de Bruijn, *Plakkaten van Stad en Lande... 1594-1795*. 1983.
15. H. van Zon, *Bibliografie van literatuur over Nederlandse agrarische geschiedenis, verschenen in de jaren 1978 tot en met 1980, met aanvulling uit voorgaande jaren*. 1983.
16. H.M.F. Krips-van der Laan, *Praktijk als antwoord. S.L. Louwes en het landbouwcrisisbeleid*. 1985.
17. IJ. Botke, *Het 'Schrijf-boek' van Marten Aedsges (1742-1806)*. 1988.
18. *Noorderlicht*, Berichten uit het verleden van Noord-Nederland. 1988.
19. D. Pilat, *Dutch agricultural export performance (1846-1926)*. 1989.
20. W.H. Vermeulen, *Europees landbouwbeleid in de maak. Mansholts eerste plannen, 1945-1953*. 1989.
21. J.L. Van Zanden, *'Den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende bevolking ten platten lande'*. 1991.
22. *Het Oldambt deel II. Nieuwe visies op geschiedenis en actuele problemen*. Onder redactie van J.N.H. Elerie en P.C.M. Hoppenbrouwers. 1991.

23. *Een loopbaan in de landbouw. Twaalf portretten van markante figuren in agrarisch Nederland.* Onder redactie van P.C.M. Hoppenbrouwers. 1991.
24. Peter R. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen, 1800-1910. Een kwalitatieve en kwantitatieve analyse.* 1991.
25. P.C.M. Hoppenbrouwers, *Een middeleeuwse samenleving. Het Land van Heusden, 1360-1515.* 1992.
26. H.M.C. Gooren en L.J.B. Heger, *Per mud of bij de week gewonnen. De ontwikkeling van beloningssystemen in de Groningse landbouw, 1800-1914.* 1993.
27. R.F.J. Paping, "*Voor een handvol stuivers*": *Werken, verdienen en besteden: de levensstandaard van boeren, arbeiders en middenstanders op de Groninger klei, 1770-1860.* 1995.
28. P. Kooij e.a., *Where the twain meet, Dutch and Russian regional development in a comparative perspective 1800-1917.* 1998.
29. J. Kok e.a., *Levensloop en levenslot, Arbeidsstrategieën van gezinnen in de 19de en 20e eeuw.* 1999.
30. P. Kooij e.a., *De actualiteit van de agrarische geschiedenis.* 2000.
31. W. Tijms, *Groninger graanprijzen. De prijzen van agrarische producten tussen 1546 en 1990.* 2000.
32. H.M.L. Geurts, *Herman Derk Louwes (1893-1960) Burgemeester van de Nederlandse landbouw.* 2002.
33. M.A.W. Gerding (red.), *Belvedere en de geschiedenis van de groene ruimte.* 2003.
34. P. Kooij e.a., *Where the twain meet again, New results of the Dutch-Russian project on regional development 1750-1917.* 2004.
35. S.M. van den Bergh, *Verdeeld land. De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985.* 2004.
36. J.E. van Kamp, *Dien Hoetink. 'Bij benadering'. Biografie van een landbouw-juriste in crisis- en oorlogstijd.* 2005.
37. E.H. Karel, *De maakbare boer. Streekverbetering als instrument van het Nederlandse landbouwbeleid 1953-1970.* 2005.
38. M. Knibbe, *Lokkich Fryslân. Landpacht, arbeidsloon en landbouwproductiviteit in het Friese kleigebied 1505-1830.* 2006.
39. F.J. Dijksterhuis en B. van der Meulen, *Tussen coördineren en innoveren. De Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, 1957-2000.* 2007
40. W. Coster, *Baron op klompen. Mr. B.W.A.E. baron Sloet tot Oldhuis (1807-1884): aan de hefboom tot welvaart.* 2008.
41. M. Duijvendak, E.H. Karel en P. Kooij (red.), *Groen onderwijs. Terugblik en uitzicht naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de Vereniging voor Hoger Onderwijs.* 2008.
42. P. Kooij, *Town and countryside in a Dutch perspective.* 2010
43. D. Broersma, *Het Groene Front voorbij. De agrarische belangenbehartiging door LTO Nederland 1995-2000.* 2010.
44. E.H. Karel, *Boeren tussen markt en maatschappij. Essays over effecten van de modernisering van het boerenbestaan in Nederland (1945-2012).* 2013.

45. K. Kuiken, *Het Bildt is geen eiland. Capita cultuurgeschiedenis van een vroeg-moderne polder in Friesland*. 2013.
46. M. Schroor, *Rurale Metropool. Bevolking, migratie en financiën van de stad Groningen ten tijde van de Republiek (1595-1795)*. 2014.